

« Η ΕΠΙΤΟΜΗ
ΤΗΣ ΙΕΡΟΚΟΣΜΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ »
ΤΟΥ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ
ΚΑΙ ΑΙ ΠΗΓΑΙ ΑΥΤΗΣ

Ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Νεκτάριος ὁ Κρής (1602 - 1676)¹, πλὴν τῶν θεολογικῶν συγγραφῶν αὐτοῦ, κατέλιπε καὶ ἔργον ἱστορικόν, εἰς ὃ καὶ ὀφείλει κατ' ἐξοχὴν τὴν ὑστεροφημίαν του, τὴν « Ἐπιτομὴν τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας ». Τὸ βιβλίον τοῦτο, ἐκδοθὲν τὸ πρῶτον τῷ 1677, κατέστη προσφιλὲς εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἀναγνωστικὸν κοινὸν ἐπὶ ἓνα καὶ ἥμισυν σχεδὸν αἰῶνα, ὥς προκύπτει ἐκ τῶν ἐπανειλημμένων ἀνατυπώσεων αὐτοῦ, δύναται δὲ νὰ θεωρηθῇ ἐκ τῶν σπουδαιότερων ὑπὸ Ἑλλήνων γραφέντων μετὰ τὴν Ἀλωσιν χρονολογικοῦ χαρακτῆρος ἔργων.

1) Περὶ Νεκταρίου τοῦ Κρητός, ἐνὸς τῶν σημαντικωτέρων Ἑλλήνων λογίων μετὰ τὴν Ἀλωσιν, καὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ (πλὴν τῆς « Ἐπιτομῆς τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας », ἣν ἐκρίναμεν ἀξίαν ἰδιαίτερης ἐνταῦθα ἐξετάσεως) διαλαμβάνομεν ἐκτενῶς εἰς προσεχῇ ἐργασίαν μας. Ἐπὶ τοῦ παρόντος σημειοῦμεν περὶ αὐτοῦ ὀλίγας λέξεις πρὸς κατατοπισμὸν τοῦ ἀναγνώστου τῆς παρουσίας μελέτης.

Ὁ Νεκτάριος ἐγεννήθη ἐν Κρήτῃ τῷ 1602 καὶ ἐσπούδασεν εἰς τὴν περιφῆμον ἐν Χάνδακι σιναΐτικὴν σχολὴν τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης, βραδύτερον δὲ καὶ παρὰ τῷ φιλοσόφῳ Θεοφίλῳ Κορυδαλεῖ ἐν Ἀθήναις. Εἰκοσαετῆς γενόμενος ἡσπάσθη τὸν μοναχικὸν βίον καὶ μετέβη εἰς τὴν μονὴν τοῦ Σινᾶ, ἧς ἀνεδείχθη ἐκ τῶν διαπρεπεστέρων τροφίμων. Ὡς Σιναΐτης ἱερομόναχος, διδάσκαλος καὶ ἱεροκῆρυξ, διεκρίθη διὰ τὴν μόρφωσιν καὶ τὰ προσόντα του, ὧν ἕνεκα καὶ ἐξελέγη πατριάρχης Ἱεροσολύμων τῷ 1661. Κατὰ τὸ διάστημα τῆς πατριαρχίας του (1661 - 1669) διεδραμάτισε σημαῖνον πρόσωπον εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ, ἡγωνίσθη ὑπὲρ τῶν προνομίων τοῦ ἔθνους καὶ ἐπρωτοστάτησεν εἰς τὴν ἵδρυσιν σχολείων. Παραιτηθεὶς τῷ 1669 ὑπὲρ τοῦ βοηθοῦ αὐτοῦ καὶ ἀξίου διαδόχου του Δοσιθέου, ἡσύχαζεν ἐν Ἱεροσολύμοις μελετῶν καὶ συγγράφων μέχρι τοῦ θανάτου του (1676). Ἐκτὸς τῆς « Ἐπιτομῆς τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας » κατέλιπε πολλὰ συγγράμματα, ἰδίως θεολογικά, ὥς καὶ διδαχάς, στιχοურγήματα καὶ ἐπιστολάς, ὧν τὰ πλεῖστα ἀνέκδοτα. Ὁ Νεκτάριος ὑπῆρξεν ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων θεολόγων τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐκ τῶν προδρόμων τῆς ὀλίγον μετέπειτα ἀρξαμένης νεοελληνικῆς πνευματικῆς ἀναγεννήσεως. Περὶ τοῦ Νεκταρίου ἔχουν γραφῇ πολλά, ἀλλ' ἑλληνικῇ καὶ ἀσυστηματοποιήτῃ. Ἐνταῦθα ἀρκούμεθα νὰ παραπέμψωμεν εἰς τὸ τελευταῖον περὶ αὐτοῦ ἄρθρον ἐν « Dictionnaire de Théologie Catholique » τόμ. XI 2, Paris 1930 σ. 56-58 ὑπὸ V. Grumel, ἐνθα καὶ ἡ κυριώτερα βιβλιογραφία.

Τὰ γνωστότερα τῶν τοιούτων χρονογραφικῶν ἔργων τῆς Τουρκοκρατίας² ἤρχισαν ἤδη καθιστάμενα, καὶ εὐλόγως, ἀντικείμενον ἐπιστημονικῆς ἐξετάσεως, ὥς ἡ «Ἐκθεσις Χρονικῆ» τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ (16 αἰ.) καὶ ὁ «Χρονογράφος ἢ Βιβλίον Ἱστορικὸν» τοῦ Δωροθέου Μονεμβασίας (α' ἔκδ. τῷ 1631)³, ἡ «Νέα σύνοψις διαφόρων ἱστοριῶν» τοῦ Ματθαίου Κιγάλα⁴ καὶ ἡ «Βίβλος Χρονικῆ» τοῦ Ἰωάννου Στάνου (18 αἰ.)⁵. Ἡ ἐξέτασις δὲ τούτων καὶ ἐν γένει τῶν ἱστορικῶν ἔργων τῆς Τουρκοκρατίας⁶, ἦτοι ἡ ἐξακριβωσις τοῦ χρόνου, καθ' ὃν συνεγράφησαν καὶ τοῦ συγγραφέως αὐτῶν, ἰδίᾳ δὲ τῶν πηγῶν, τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς τυχόν πρὸς ἄλλα ἔργα σχέσεώς των, εἶναι χρήσιμος εἰς ἡμᾶς, ὥς ἡδη ὀρθῶς παρατηρήθη⁷, τὸ μὲν πρὸς ἐκτίμησιν τοῦ βαθμοῦ τῆς ἀξίας των ὡς ἱστορικῶν πηγῶν περὶ τῆς ἐποχῆς, περὶ ἧς πραγματεύονται, τὸ δὲ πρὸς μελέτην αὐτῶν καθ' ἑαυτὰ ὡς πνευματικῶν δημιουργημάτων τοῦ ὑποδούλου ἑλληνισμοῦ κατοπτριζόντων τὴν πνευματικὴν ἐν γένει κατάστασιν τούτου καὶ τὰς διαφοροὺς κατὰ καιροὺς πνευματικὰς τάσεις του. Ὑπὸ τὴν διττὴν ταύτην ἔποψιν θὰ ἐξετασθῇ κατωτέρω καὶ ἡ «Ἐπιτομὴ τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας»⁸ τοῦ Νεκταρίου, ἣτις οὐδεμιᾶς μέχρι σήμερον συστηματικῆς ἐξετάσεως ἔτυχε⁹. Θὰ διαλάβωμεν λοιπὸν α) περὶ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς καὶ τῶν ἐκδόσεων τοῦ ἔργου· β) περὶ τῶν περιεχομένων καὶ τῶν πηγῶν αὐτοῦ· καὶ γ) περὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς ἀξίας του.

²) Βλ. περὶ τούτων Κ. K r u m b a c h e r, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας κατὰ μετέφρασιν ὑπὸ Γεωργίου Σωτηριάδου τόμ. Α', ἐν Ἀθῇ ναις 1897 σ. 810-814.

³) Βλ. περὶ τούτων πρὸ παντὸς D. R u s s o, Studi Istorice Greco-Romane. Opere postume . . . t. I, Bucuresti 1939 σ. 58-62 καὶ 68-86. Τὴν λοιπὴν πλουσίαν βιβλιογραφίαν βλ. παρὰ G y u l a M o r a v e s i k, Byzantinoturcica. I. Die byzantinische Quellen der Geschichte der Türkendölker, Budapest 1942 σ. 128-129 καὶ 246-248.

⁴) Βλ. D. R u s s o, ἔνθ' ἄνωτ. σ. 87-91. Τὸ βιβλίον, ὡς ἀποδεικνύει ἐνταῦθα ὁ Ροῦσσος, ἐτυπώθη οὐχὶ τῷ 1637, ὡς ἀναγράφεται εἰς τὴν προμετωπίδα του, ἀλλὰ μόλις τῷ 1650.

⁵) Ν. Γ. Σ β ο ρ ῶ ν ο υ, Ἰωάννης Στάνος, «Ἀθηνᾶ» τόμ. 49 (1939) σ. 233 - 242.

⁶) Ἡ γενικωτέρα συνθετικὴ ἐργασία τοῦ Σ π υ ρ. Λάμπρου «Αἱ ἱστορικαὶ μελέται ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα τῆς παλιγγενεσίας μετὰ προεισαγωγῆς περὶ τῶν ἑλληνικῶν ἱστορημάτων ἐπὶ Τουρκοκρατίας» ἡ περιλαμβανομένη εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. Η' κατάλοιπον αὐτοῦ (πρβλ. «Νέον Ἑλληνομνήμονα» τόμ. 14 [1917] σ. 208 - 209 καὶ 267 - 269) παραμένει δυστυχῶς ἀνέκδοτος.

⁷) Βλ. Ν. Γ. Σ β ο ρ ῶ ν ο υ, ἔνθ' ἄνωτ. σ. 340.

⁸) Ἐφεξῆς ἡ «Ἐπιτομὴ τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας» θὰ δηλοῦται διὰ τῆς βραχυγραφίας «Ἐπιτομή». Πλήρη τὴν ἐπιγραφὴν αὐτῆς βλ. κατωτέρω σ. 296.

⁹) Ὀλίγαι χρήσεις μόνον περὶ τοῦ ἔργου ἐξηγέθησαν κατὰ καιροὺς, ὧν τὰς

A. ΧΡΟΝΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΗΣ «ΕΠΙΤΟΜΗΣ»

Ἡ «Ἐπιτομή» συνεγράφη ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου, κατὰ τὸν βιογρά-
φον αὐτοῦ Δοσιθέον Ἱεροσολύμων¹⁰, ἐν τῇ μονῇ τοῦ Σινᾶ μετὰ τὴν
ἐπάνοδον αὐτοῦ ἐκ Μολδοβλαχίας, ὅπου εἶχε σταλῇ, ἵνα προκαλέσῃ
τὴν ἐπέμβασιν τοῦ ἡγεμόνος Βασιλείου Λούπου ὑπὲρ τῶν Σιναϊτῶν
εἰς τὴν μετὰ τοῦ Ἀλεξανδρείας Ἰωαννικίου διένεξίν των, ἅρα οὐχί
πρὸ τοῦ 1651, ὅτε εὐχρίσκομεν εἰσεῖτι τὸν Νεκτάριον ἐν Κωνσταντινου-
πόλει συνεχίζοντα τὰς ἐνεργείας του ὑπὲρ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως καὶ
μνημονευόμενον εἰς πατριαρχικὸν γράμμα τοῦ ἔτους τούτου¹¹.

κυριωτέρας σημειοῦμεν ἐνταῦθα.

Πρῶτος περὶ τὸ 1720 ὁ Δημήτριος Προκοπίου, Ἐπιτετμημένη ἐπαρί-
θμησις τῶν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα λογίων Γραικῶν κλπ. (παρὰ Joh.
Alb. Fabricii, Bibliotheca Graeca, ἔκδ. Harles τόμ. XI, Hamburgi
1808 σ. 527, καὶ ἀνατύπ. ἐν Κ. Ν. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη τόμ. Γ',
ἐν Βενετίᾳ 1872 σ. 485) χαρακτηρίζει τὴν «Ἐπιτομήν» ἢ, ὡς ὀνομάζει ταύτην,
«τὴν τῶν Αἰγυπτίων καὶ Σαρακηνῶν ἱστορίαν» ὡς «βιβλίον περιεργότατον, ἐν ᾧ
ἔστιν ἰδεῖν τῷ βουλομένῳ ἀναγνόντι λείψανα παλαιᾶς Ἀρχαιολογίας, ἀπεξ-
ἀνελέξασθαι ἐκ πολλῶν καὶ διαφόρων βιβλίων, καὶ μάλιστα τῶν Ἀραβικῶν τῆς ἀξιολόγου βιβλιο-
θήκης τοῦ ἐν τῷ ὄρει τοῦ Σινᾶ βυσιλικοῦ μοναστηρίου, ἡνίκα διεῖπε τὸν ἐκεῖσε θρό-
νον». Ὁ Κ. Ν. Σάθας, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, ἐν Ἀθήναις 1868 σ. 320,
γράφει ὅτι εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Νεκταρίου «καταδεικνύεται εὐρημάθεια ἀξίε-
παιτος», προσθέτει: «Ἰδίως δὲ ἡ Ἱεροκοσμικὴ Ἱστορία καθίσταται λίαν πολύτιμος
διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἡμετέρου ἔθνους ὡς περιέχουσα γεγονότα ἀπὸ ἀραβικῶν πηγῶν
ληφθέντα καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀμνημόνευτα παρ' ἄλλοις ἱστορικοῖς». Ἐκ δὲ τῶν
νεωτέρων ὁ Κωνστ. Ν. Παπαμιχαήλοβιτς, Ἡ μονὴ τοῦ θρόνου Σινᾶ,
Ἀθήναι-Κάϊρον 1932 σ. 1 τοῦ προλόγου γράφει: «Τὸ βιβλίον, περιεργότατον
καὶ λίαν ἐνδιαφέρον διὰ τὰς ἐν αὐτῷ ἀπείρους εἰδήσεις καὶ λεπτομερεῖς πληροφο-
ρίας περὶ τῆς ἀραβικῆς Ἱστορίας καὶ τῶν σιναϊτικῶν πραγμάτων ἰδιαίτερος, προ-
ῆλθεν ἐκ μακροτάτης μελέτης ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Σινᾶ Ἑλλήνων καὶ Ἀράβων
συγγραφέων... πολλὰ δεκάδες σφῶν βιβλίων τῆς σήμερον δὲν ἰσοφαρίζονται πρὸς
ὀλίγας σελίδας ἐκείνου. Ἰδίως τὰ περὶ τοῦ Σινᾶ... εἰσὶν ἐκτεθειμένα μετὰ βαθυτά-
της εὐσεβείας, πληρεστάτης γνώσεως, μετὰ φιλοστοργίας, μετ' ἀκριβείας, μετ' ἀγά-
πης, ὡς δὲν γράφονται πλέον βιβλία...» κλπ.

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ὀλίγων, οὐδὲν ἄλλο σημαντικὸν ἐγγράφη, καθ' ὅσον
γνωρίζομεν, περὶ τῆς «Ἐπιτομῆς».

¹⁰) Ἡ ὑπὸ τοῦ Δοσιθέου συνταχθεῖσα βιογραφία τοῦ Νεκταρίου, ἥτις ἀπο-
τελεῖ τὴν κυριωτέραν περὶ τοῦ βίου αὐτοῦ πηγὴν, εἶναι συνεκδομένη μετὰ
τοῦ ἔργου τοῦ Νεκταρίου, Περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ πάπα ἀντίρρησης, ἐν
Ἰασίῳ 1682 σ. 4, ἀνετυπώθη δὲ καὶ ὑπὸ Émile Legrand, Biblio-
graphie Hellénique... au XVIIe siècle, τόμ. 2, Paris 1894 σ. 404-407.

¹¹) Παρὰ Καλλίν. Δελικάνη, Τὰ ἐν τοῖς κώδιξι τοῦ πατριαρχικοῦ
ἀρχιεπισκοπείου σωζόμενα ἐπίσημα ἐκκλησιαστικὰ ἔγγραφα τὰ ἀφορῶντα εἰς
τὰς σχέσεις τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου κλπ. [=τόμ. Β'], ἐν Κωνσταντινου-
πόλει 1904 σ. 358-361.

Ἀκριβέστερον δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς τοῦ ἔργου ἐκ τῶν ἀκολουθῶν ἐνδείξεων: Ἐν σ. 221 τῆς «Ἐπιτομῆς» ὁ Νεκτάριος ἀναφέρει ὅτι μετὰ τὸν Ἰωαννίκιον ἐγένετο πατριάρχης Ἀλεξανδρείας «ὁ νῦν κύρ Παῖσιος», ὅστις γνωρίζομεν ὅτι ἐχειροτονήθη τῇ 15 Ὀκτωβρίου 1657¹². Ἐξ ἄλλου ἐν σ. 223 ἀναφέρει ὡς διατελοῦντα τότε εἰσέτι ἀρχιεπίσκοπον τοῦ Σινᾶ τὸν Ἰωάσαφ, περὶ οὗ εἶναι γνωστὸν ὅτι ἀπεβίωσε τῇ 5 Μαΐου 1660¹³, διεδέχθη δὲ τοῦτον αὐτὸς ὁ Νεκτάριος. Μεταξὺ ἄρα τῶν δύο τούτων χρονολογιῶν συνεχράφη τὸ ἔργον. Ἐτι δὲ ἀκριβέστερον δύνανται νὰ ὁρισθῶσιν ὡς χρόνος ἀποπερατώσεως τῆς συγγραφῆς τοῦ ἔργου τὰ ἔτη 1659-1660 ἐκ τοῦ ἐν τέλει αὐτοῦ (σ. 434) μνημονευομένου περιστατικοῦ, καθ' ὃ «... ἀπ' ἐδῶ καὶ ὁ κ τ ὡ χ ρ ὁ ρ ο υ ς ... ἐσηκώθη κάποιος χαρατζάρης τῆς Ρούμελης λεγόμενος Ντελῆς Μπουραζέρης, καὶ ἔβγαλεν ἀπὸ τὴν Βασιλείαν χατσερίφι νὰ βάλῃ εἰς χαράτζι ὅλα τὰ μοναστήρια καὶ καλογήρους. Καὶ ἤθελε γένει μέγα κακὸν νὰ ἐρημώσουσιν ὅλα τὰ μοναστήρια, ἐὰν ὁ πατριάρχης, ὁ τότε κύρ Ἰωαννίκιος ὁ Λίνδιος, μὲ μερικοὺς ἀρχιερεῖς ... ἐβγαίνοντας εἰς τὸν Μουφτῆν δὲν ἤθελεν ἐμποδίσει τὴν ὁρμὴν αὐτοῦ τοῦ Ντελῆ Μπουραζέρη...» κλπ. Τὸ περιστατικὸν τοῦτο, ἂν καὶ δὲν εἶναι εἰς ἡμᾶς ἄλλοθεν γνωστόν, δέον ν' ἀναχθῇ πάντως εἰς τὴν δευτέραν πατριαρχίαν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἰωαννικίου τοῦ Λινδίου, ἥτοι εἰς τὰ ἔτη 1651-1652¹⁴, ὅθεν διὰ τῆς προσθήκης τῶν ὀκτῶ ἐτῶν ὀδηγοῦμεθα εἰς τὰ ἔτη 1659-1660¹⁵.

¹²) Κωνστ. Ἀμάντου, Συναῖτικά μνημεῖα ἀνέκδοτα, ἐν Ἀθήναις ἀ. ἔ. [=1928] σ. 42· πρβλ. καὶ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας (62-1934), Ἀλεξάνδρεια 1935, σ. 710.

¹³) Κατὰ σημείωμα δημοσιευθὲν ὑπὸ Κ. Ἀμάντου, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 4.

¹⁴) Βλ. Μανουὴλ Ἰ. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ Πίνακες, ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀ.ἔ. [=1890] σ. 578-579. Αἱ χρονολογίαι 1646-8 τῆς πρώτης καὶ 1653-4 τῆς τρίτης πατριαρχίας τοῦ Ἰωαννικίου (βλ. Γεδεών, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 574-576 καὶ 582) δέον ν' ἀποκλεισθῶν, διότι οὐδετέρα τούτων ἀπέχει ὀκταετίαν ἀπὸ τοῦ 1657-1660, ἥτοι τῶν κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἀσφαλῶν χρονικῶν ὁρίων τῆς συγγραφῆς τῆς «Ἐπιτομῆς».

¹⁵) Ὁ Κ. Ν. Παπαμιχαλόπουλος, Ἡ μονὴ τοῦ ὄρους Σινᾶ, Ἀθηναι-Κάϊρον 1932, σ. 343, ἀφορμώμενος ἐκ τοῦ ἀνωτέρω χωρίου τῆς «Ἐπιτομῆς» (πρβλ. καὶ σ. 299, ἐνθα παραθίτεται τοῦτο καὶ τοποθετεῖ τὸ γεγονός περὶ τὸ 1650), ἀποφαίνεται ὅτι τὸ ἔργον ἐγράφη «περὶ τὸ ἔτος 1658, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν ἐν τῇ σελ. 454 τῆς πρώτης ἐκδόσεως γραφομένων», ἀνευ τινὸς ὅμως ἐξηγήσεως ἢ αἰτιολογίας. Ὅπως δ' ἐσφαλμένως ὁ Κ. Σάθας, Ἡ ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν διαθήκη Μωάμεθ τοῦ προφήτου καὶ τὸ χάτη-σερίφιον τοῦ Σουλτάνου Σελῆμ («Χρυσάλλις» Γ' [1865] σ. 610), ἀναφέρων τὴν αὐτὴν περὶ Μπουραζέρη εἰδήσιν τοῦ Νεκταρίου, τοποθετεῖ τὸ γεγονός τοῦτο βραδύτερον, περὶ τὸ 1670.

Ὅτι ἄλλως τε ὁ Νεκτάριος συνέγραψε τὴν «Ἐπιτομὴν» καθ' ὃν χρόνον διτελεῖ εἰσέτι Συναΐτης ἱερομόναχος καὶ πρὸ τῆς εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῶν Ἱεροσολύμων, ἀρχομένου τοῦ 1661, ἀνόδου αὐτοῦ¹⁶, προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ ὅλου ἔργου, ἀποτελοῦντος, κατὰ κύριον λόγον, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἱστορίαν καὶ περιγραφὴν τῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ, καὶ δὴ ἐκ τοῦ τρόπου τῆς διαπραγματεύσεως ὁρισμένων κεφαλαίων, ἰδίᾳ τῶν περὶ τῆς αὐτονομίας τοῦ Σινᾶ καὶ τῆς ἀπὸ τοῦ πατριαρχείου Ἱεροσολύμων ἀνεξαρτησίας αὐτοῦ (σ. 176-183 καὶ 215-221), ζητημάτων, περὶ ὧν δὲν ἐφρόνει πλέον τὰ αὐτὰ ὁ Νεκτάριος ἀφ' οὗ ἐγένετο πατριάρχης Ἱεροσολύμων. Φαίνεται μάλιστα ὅτι ὄχι μόνον ἀπεπεράτωσεν, ἀλλὰ καὶ ἀπέστειλε πρὸς ἐκτύπωσιν τὸ ἔργον πρὸ τοῦ 1661 εἰς Βενετίαν, διότι ἄλλως θὰ ἀπῆλειπεν ἢ θ' ἐτροποποιεῖ τὰ κεφάλαια ταῦτα. Ἐπειδὴ δὲ παρῆλθον ἔκτοτε ὑπὲρ τὰ δέκα ἔτη καὶ τὸ βιβλίον δὲν ἐξετυπώτο, ἀπολέσας τέλος πᾶσαν περὶ ἐκδόσεως αὐτοῦ ἐλπίδα, ἡναγκάσθη ὁ συγγραφεὺς νὰ παρακαλέσῃ δι' ἐπιστολῆς του ἀπὸ 1672 τὸν φίλον καὶ συμπατριώτην αὐτοῦ (Κοῦτα) μητροπολίτην Φιλαδελφείας Μελέτιον Χορτάτζην, ὅπως μεριμνήσῃ « . . . ἐπανελθεῖν εἰς ἡμᾶς ὁ περ π α λ α ί π ο τ ε ἱ σ τ ο ρ ι κ ὸ ν β ι β λ ι ὸ ν αὐτοῦ πεπόμενα· ἕτερον γὰρ ἀντίγραφον οὐκ' ἔμεινεν παρ' ἡμῶν . . . »¹⁷, πληροφορῶν αὐτὸν ὅτι καὶ προηγουμένως εἶχε γράψῃ εἰς αὐτόν, καθὼς «καὶ πρὸς τὸν ἐντιμότατον καὶ ἐπυρηνότατον ἄρχοντα τὸν Γκαγιάννην», περὶ τοῦ αὐτοῦ πιθανῶς ζητήματος. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἔσχεν, ὡς φαίνεται, εὐνοϊκὸν ἀποτέλεσμα καὶ ἡ ἐκτύπωσις τοῦ βιβλίου ἤρχισε, διότι εἰς μεταγενεστέραν του ἐπιστολὴν ἀπὸ 1674 («μεταγεινιῶνος ἐβδόμη ἵσταμένου») ἔγραφεν ὁ Νεκτάριος πρὸς τὸν Χορτάτζην¹⁸: «Περὶ μὲν δὴ τοῦ τ υ π ο υ μ ε ν ο υ ἱ σ τ ο ρ ι κ ὸ β ι β λ ι ὸ ν ἐδηλώσαμεν σοι σαφέστερον ἐν τοῖς προτέροις, ἅμα καὶ τῷ εὐγενεστάτῳ καὶ φιλοχρίστῳ κυρίῳ Μάρκῳ τῷ Καγιάννῃ¹⁹ καὶ πλειόνων χρείαν μὴ εἶναι διέγνωμεν».

Ἡ ἐκτύπωσις ἐν τούτοις τοῦ βιβλίου δὲν εἶχε περατωθῇ εἰσέτι,

¹⁶) Ὁ Νεκτάριος ἐχειροτονήθη πατριάρχης Ἱεροσολύμων τῇ 7 Ἀπριλίου 1661 κατ' ἰδιόγραφον αὐτοῦ σημείωμα δημοσιευθὲν τὸ πρῶτον ὑπὸ Ἀ. Παπαδόπουλου - Κερμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας τόμ. Β', ἐν Περουπόλει 1894, σ. 280.

¹⁷) Νεκταρίου πατριαρχοῦ Ἱεροσολύμων αὐτόγραφοι 5 ἐπιστολαὶ ἐκδίδοντος Μανουὴλ Ἰ. Γεδεών, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1913, σ. 16. Ὁρθῶς εἰκάζει ὁ Γεδεών, αὐτόθι σ. 27, ὅτι τὸ ἐν τῇ ἐπιστολῇ ἀναφερόμενον «ἱστορικὸν βιβλίον» εἶναι ἡ «Ἐπιτομή».

¹⁸) Αὐτόθι σ. 18.

¹⁹) Ὁ Μάρκος Καγιάννης ἦτο καὶ αὐτὸς Κρῆς ἐκ Ρεθύμνου, ἐκ τῶν ἐπιφανῶν δὲ μελῶν τῆς ἐν Βενετίᾳ Ἑλληνικῆς Κοινότητος, περὶ οὗ πολλὰς εἰδήσεις συνεκέντησεν ὁ Γεδεών, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 28-31.

ὅτε ἀπεβίωσεν ὁ Νεκτάριος (14/15 Ἰουλίου 1676)²⁰, ἐκκυκλοφόρησε δὲ τοῦτο μόνις τὸ ἐπόμενον ἔτος 1677 εἰς πρώτην ἔκδοσιν²¹, ἣν οἱ τυπογράφοι ἀδελφοὶ Νικόλαος καὶ Λεοντάρης οἱ Γλυκεῖς ἀφιέρωσαν εἰς τὸν τότε ἡγεμόνα τῆς Μολδαβίας Ἀντώνιον Ρωσσέτον²², ὡς μαρτυρεῖται ἐκ τε τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ βιβλίου καὶ τῆς ἐν ἀρχῇ (φ. 2 το-νο) πρὸς τοῦτον ἀφιερωτικῆς αὐτῶν ἐπιστολῆς χρονολογουμένης ἀπὸ 1677 καὶ συνταχθείσης, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ὑπὸ τοῦ ἐπιμελητοῦ τῆς ἐκδόσεως, Κρητὸς καὶ τούτου, Ἀμβροσίου Γραδενίγου²³.

Ἡ πρώτη αὕτη ἔκδοσις τῆς «Ἐπιτομῆς» φέρει τὴν ἐπιγραφὴν: «*ῥ ΕΠΙΤΟΜΗ ΤΗΣ ΙΕΡΟΚΟΣΜΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, Εἰς πέντε μερισθεῖσα Τμήματα, ὧν τὰ μὲν Τρία πρῶτα ἐν συντομίᾳ διαλαμβάνουσιν, οὐ μόνον τὰ τοῦ Ἀγίου Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὰ τοῦ ἐκεῖθεν ᾠκοδομηθέντος Θεοδοξάστου Μοναστηρίου. Τῶν δ' ὑστέρων, τὸ μὲν περιέχει τὰ τῶν Βασιλέων πάσης γῆς Αἰγύπτου μέχρι Μωάμεθ καὶ τῶν Διαδόχων αὐτοῦ ἕως Σουλτὰν Σελήμ. Τὸ δὲ περὶ τοῦ αὐτοῦ Σελήμ, καὶ περὶ τῆς μάχης, ἣν ἤγειρε κατὰ Περσῶν. Ἔτι δὲ περὶ τῆς Αἰρέσεως τοῦ Τεχίλ, νέου Προφήτου τῶν Περσῶν, πραγματεύεται. Ἐκαστον τῶν Τμημάτων ἔχει τὸν αὐτοῦ Πίνακα. Προσέτι ἑτερός τις Πίναξ τινῶν ἀναγκαίων Σημειώσεων ὑπάρχει, πρὸς περιεργίαν καὶ ὠφέλειαν τῶν Ἀναγνωστῶν. Συγγραφεῖσα παρὰ τοῦ Μακαριωτάτου πρώην Ἱεροσολύμων Πατριάρχου, Νεκταρίου τοῦ Κρητιοῦ²⁴ καὶ μετὰ πλείστης ἐπιμελείας διορθωθείσα παρὰ τοῦ Σοφωτάτου καὶ Πανοσιωτάτου Ἀμβροσίου Γραδενίγου, ὁμοίως τοῦ ἐκ Κρήτης, Ἀββᾶ καὶ Βιβλιοφύλακος τῆς τῶν Ἑνεῶν Γαληνοτάτης Ἀρι-*

²⁰) Ἡ χρονολογία τοῦ θανάτου τοῦ Νεκταρίου παρέχεται ὑπὸ τοῦ Δοσιθέου εἰς τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν (σημ. 10) βιογραφίαν αὐτοῦ καὶ εἰς τὸ ἔργον τοῦ αὐτοῦ Δ ο σ ι θ έ ο υ Ἱ ε ρ ο σ ο λ ύ μ ω ν, Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, ἐν Βουκουρεστίῳ 1715, τόμ. 2 σ. 1226.

²¹) Ἡ ἄδεια τῆς ἐκτυπώσεως χρονολογεῖται ἀπὸ 15 Ἰουλίου 1677 (Ἡ. I, e-g r a n d, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 339).

²²) Οὗτος ἡγεμόνευσε τῆς Μολδαβίας ἀπὸ τοῦ 1675-1678· βλ. Α. X é n o p o l, Histoire des Roumains de la Dacie Trajane, depuis les origines jusque à l'union des principautés en 1859, τόμ. II, Paris 1896, σ. 84. Ὁ X é n o p o l, αὐτόθι σ. 176, γράφει ὅτι δαπάναις τοῦ ἡγεμόνος τούτου ἐγένετο ἡ ἔκδοσις τῆς «Ἐπιτομῆς» (ἣν καλεῖ «éléments de l'histoire universelle») τοῦτο ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν μετ' ἀπολύτου βεβαιότητος ἐκ μόνης τῆς εἰς αὐτὸν ἀφιέρωσεως τοῦ βιβλίου.

²³) Ἡ ἐπιστολὴ διετηρήθη ἀπαράλλάκτως ἀνατυπούμενη εἰς πάσας τὰς μετέπειτα ἐπανέκδόσεις τοῦ ἔργου· βλ. ταύτην καὶ παρὰ Ἡ. L e g r a n d, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 338 - 339.

²⁴) Οὕτως εἰς τὴν πρώτην ταύτην ἔκδοσιν· εἰς τὰς ἐφεξῆς ἔχει διορθωθῆ· Κρητὸς.

στοκρατίας. Ἀφιερωθεῖσα τῷ Γαληνοτάτῳ πάσης Μολδοβλαχίας Καθηγεμόνι, Κυρίῳ Κυρίῳ, Ἰωάννῃ Ἀρτωνίῳ τῷ Θεοσεβεστάτῳ Βωιβόνδα. Ἐνετίησι, Κατὰ τὸ ἀρχοῦ Ἔτος τὸ Σ[ωτή]ριον. Παρὰ Νικολάῳ τῷ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων. *Con licen[sa] de' Superiori, e privilegio*».

Πλὴν τῆς πρώτης ταύτης ἐκδόσεως τῆς γενομένης τῷ 1677 ἐν Βενετίᾳ παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ καὶ ἐπιμελείᾳ τοῦ Γραδενίγνου²⁵, τὸ βιβλίον ἔσχεν ἑτέρας πέντε ὁμοίως ἐπιγραφομένας ἐκδόσεις τυπωθείσας πάσας ὡσαύτως παρὰ Γλυκεῖ. Δευτέρα ἐκδοσις εἶναι ἡ τοῦ 1729 ἐπιμελείᾳ Ἀλεξάνδρου Καγκελλαρίου²⁶, τρίτη ἡ τοῦ 1758 ἐπιμελείᾳ Σπυρίδωνος Μήλια²⁷, τετάρτη ἡ τοῦ 1770 ἐπιμελείᾳ τοῦ αὐτοῦ²⁸,

²⁵) Περιγραφὴν ταύτης, ἣν, ἐκτάκτου σπανιότητος οὖσαν, δὲν εἶδομεν, βλ. παρὰ Ἐ. L e g r a n d, ἔνθ' ἄνωτ. ἀρ. 537, σ. 337-339. Κατὰ τὸν Legrand σύγκειται ἐκ φύλλων 9 ἄνευ ἀριθμώσεως καὶ 438 σελίδων (οὐχὶ δὲ 448, ὡς φέρεται ἐν αὐτῇ ἔνεκα σφάλματος δεκάδος περὶ τὴν ἀρίθμωσιν τῶν σελίδων, ἥτις μεταπηδᾷ ἀπὸ 329 εἰς 340 συνεχιζομένη εἴτα κανονικῶς). Βιβλιογραφικὴ ἀναγραφὴ αὐτῆς καὶ παρὰ V. B e n e s e n i c, Monumenta Sinaitica archaeologica et palaeografica, fasciculus I, Petropoli 1925, σ. XXVIII (ἀριθ. 326).

²⁶) Ἐ. L e g r a n d, Bibliographie Hellénique... au XVIIIe siècle, τόμ. 2, Paris 1928 ἀριθ. 190*, σ. 225-226. Ἀντίτυπον αὐτῆς εὑρεται εἰς τὴν Ἑθνικὴν Βιβλιοθήκην (Ἱστορ. 3508, 40). Εἰς τὴν αὐτόθι περιγραφὴν (τὴν γενομένην ὑπὸ τῶν L. P é t i t καὶ H. P e r n o t) προσθετέον, ὅτι ἡ ἐκδοσις αὕτη ἔχει, ὡς καὶ ἡ πρώτη, σελίδας πράγματι 438 καὶ οὐχὶ 458, διότι ἐκ σφάλματος 20 σελίδων ἡ σελίδωσις μεταπηδᾷ ἀπὸ τοῦ 432 εἰς 453 καὶ συνεχίζεται εἴτα κανονικῶς μέχρι τοῦ 458· ἐπίσης ὅτι, προφανῶς ἐξ ἐπιδράσεως τοῦ ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει σφάλματος (βλ. τὴν προηγουμένην ὑποσημείωσιν), εἰς τὰς σελ. 329-336 ὑπάρχει σάλος περὶ τὴν ἀρίθμωσιν τούτων, ἥτις ὁμως ἀποκαθίσταται κανονικὴ καὶ ἄνευ δημιουργίας σφάλματος ἀπὸ τῆς σ. 336 κ.ἐξ. (329, 340, 341, 332, 333, 344, 345, 336) καὶ τέλος ὅτι καὶ εἰς τὴν ἐκδοσιν ταύτην ὑπάρχει ἐκτὸς κειμένου χάρις τῆς Παλαιστίνης (τὸ ἀντίτυπον τῆς Ἑθν. Βιβλιοθήκης ἔχει τοῦτον ἔναντι τῆς σελίδος 173, ἐν ᾗ ἡ θέσις αὐτοῦ εἶναι ἔναντι τῆς σ. 69, ὡς εὑρεται εἰς τὴν πρώτην ἐκδοσιν). Ταῦτα πάντα πείθουν ὅτι ἡ δευτέρα αὕτη ἐκδοσις εἶναι πανομοιότυπος πρὸς τὴν πρώτην. Πρὸς δὲ τὴν δευτέραν πάλιν πανομοιότυποι εἶναι, ὡς ἐβεβαιώθημεν ἐξ ἰδίας ἀντιβολῆς, αἱ δύο ἐπόμεναι ἐκδόσεις γ' καὶ δ' (1758 καὶ 1770), φέρουσαι ἐπίσης σελίδας 438, στερούμεναι δὲ μόνον τοῦ χάριτος. Τὰ ἀνωτέρω περὶ τὴν σελίδωσιν σφάλματα τῆς δευτέρας ἐκδόσεως, καθὼς καὶ τὰ πλεῖστα τῶν τυπογραφικῶν ἔχουν διορθωθῇ εἰς τὰς ἐπομένας.

²⁷) Ἐ. L e g r a n d, ἔνθ' ἄνωτ. ἀριθ. 514*, σ. 483 (πρβλ. καὶ T o ὕ α ὕ τ ο ὕ, Bibliographie Ioniennne τόμ. I, Paris 1910, ἀριθ. 361, σ. 110-111). Ἀντίτυπον αὐτῆς εἰς τὴν Ἑθν. Βιβλιοθήκην (Θεολ. 9479, 40). Εἰς τὴν ἐκδοσιν ταύτην, ἔχουσιν ὁμαλὴν σελίδωσιν, γίνονται αἱ ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ παραπομπαί.

²⁸) Ἐ. L e g r a n d, ἔνθ' ἄνωτ. ἀριθ. 721*, σ. 115 (πρβλ. T o ὕ α ὕ τ ο ὕ, Bibliographie Ioniennne, ἔνθ' ἄνωτ. ἀριθ. 409, σ. 127-128). Ἀντίτυπον τῆς ἐκδόσεως εἰς τὴν Ἑθν. Βιβλιοθήκην (Θεολ. 9481, 40). Ἐν τῇ ἐκδόσει ταύτῃ σ. 223-

πέμπτη ἡ τοῦ 1783²⁹ καὶ τελευταία ἡ τοῦ 1805³⁰.

²⁹ Ὡς σημειωθῇ, τέλος, ὅτι τὸ ἔργον φέρεται ἀντιγεγραμμένον καὶ εἰς χειρόγραφα. Οὕτως εὐρίσκεται ὁλόκληρον μὲν εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 544 (1191) τοῦ 18ου (17ου;) αἰῶνος σιναιτικὸν κώδικα³¹, ἐν ἀποσπασματι δὲ εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 265 (φ. 7-16) τοῦ 17ου αἰῶνος κώδικα τοῦ Supplément Grec τῆς Ἑθν. Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων³². Ἀλλὰ καὶ ὁ εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 42 (φ. 118β-119β) κώδικα τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς φερόμενος ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Νεκταρίου ἀνέκδοτος δῆθεν «*Λόγος ὅτι καὶ τὸ νὰ συγχωρῇ ἁμαρτίας καὶ νὰ διορίζη καιροὺς τῶν μετανοούντων ὁ ἱερεὺς εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην διετυπώθη*»³³ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τὸ ἐν «Ἐπιτομῇ» σ. 62-63 ὁμοίως ἐπιγραφόμενον κεφάλαιον (οὗτινος μόνον τὸ τέλος ἔχει παραλειφθῇ), ὡς ἐβεβαιώθημεν καὶ ἐξ ἰδίας ἀντιβολῆς τοῦ κώδικος τούτου πρὸς τὸ ἐκδεδομένον ἔργον. Πάντα ὅμως τὰ ἀνωτέρω χειρόγραφα φαίνονται πηγάζοντα ἐκ τῶν ἐντύπων ἐκδόσεων καὶ ἐπομένως δὲν ἔχουν σημασίαν διὰ τὴν παράδοσιν καὶ τὴν κριτικὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου τοῦ ἔργου.

224 ἐγένετο μικρὰ προσθήκη περὶ τῶν νεωτέρων ἀπὸ τοῦ Νεκταρίου καὶ ἐντεῦθεν ἀρχιεπισκόπων τοῦ Σινᾶ, ὃν τελευταῖος καταλέγεται «*ὁ νῦν κύρ Κόριλλος ὁ ἐκ Χάνδακος . . . , ἀγνὸς*». Ἡ προσθήκη αὕτη ἐλήφθη πιθανώτατα ἐκ τῆς τρίτης ἐκδόσεως τῆς «Περιγραφῆς τοῦ Σινᾶ» (ἐν Βενετίᾳ 1768, σ. 56-57), περὶ ἧς βλ. κατωτέρω σημ. 154, διετηρήθη δὲ καὶ εἰς τὰς λοιπὰς μεταγενεστέρως ἐκδόσεις ἀπαράλλακτος. Αἱ ἐν αὐτῇ ὅμως χρονολογίαι περὶ τῶν μεταγενεστέρων ἀρχιεπισκόπων δὲν εἶναι πάντοτε ἀκριβεῖς· βλ. Κ. Ἀ μ α ν τ ο υ, Σιναιτικὰ μνημεῖα ἀνέκδοτα σ. 63, 70, 81-2 καὶ Μ α ν ο υ ἡ λ Ί. Γ ε δ ε ώ ν, Ἱστορία τῶν τοῦ Χριστοῦ πενήτων, τεῦχος πρῶτον, ἐν Ἀθήναις 1939, σ. 60.

²⁹) L e g r a n d, ἐνθ' ἀνωτ. ἀριθ. 1100*, σ. 402-403. Ἡ ἔκδοσις ἔχει μόνον 412 σελίδας, μεγαλυτέρου σχήματος τοῦ τῶν προηγουμένων ἐκδόσεων, εἶναι δὲ σπανία σχεδὸν ὅσον καὶ ἡ πρώτη. Ἀντίτυπον αὐτῆς εἶδομεν εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Βουλῆς.

³⁰) Δ η μ η τ ρ. Σ. Γ κ ί ν η καὶ Β α λ ε ρ ί ο υ Γ. Μ έ ξ α, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία, τόμος πρῶτος 1800-1839, ἐν Ἀθήναις 1939 (Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμος 11ος) ἀριθ. 338, σ. 56. Ἡ ἔκδοσις εἶναι πανομοιότυπος πρὸς τὴν προηγουμένην τοῦ 1783, ἐκ σελίδων ἐπίσης 412. Ἀντίτυπον αὐτῆς εἰς τὴν Ἑθν. Βιβλιοθήκην (Θεολ. 9483, 40).

³¹) Catalogus codicum manuscriptorum graecorum qui in monasterio Sanctae Catharinae in monte Sina asservantur . . . edidit V. B e n e s e v i c, Petropoli, τόμ. I, 1911, σ. 447. Τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως δὲν ἀναφέρεται, ἡ σημειουμένη ἐπιγραφή ὅμως, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος εἶναι τὰ αὐτὰ πρὸς τὰ ἐν τῇ «Ἐπιτομῇ» τοῦ Νεκταρίου.

³²) H e n r i O m o n t, Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale, troisième partie, Paris 1888, σ. 240.

³³) Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ, Κώδικες τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, «Νέος Ἑλληνομνήμων» τόμ. 2 (1905), σ. 361.

Β'. ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΚΑΙ ΠΗΓΑΙ ΤΗΣ «ΕΠΙΤΟΜΗΣ»

Ἡ «Ἐπιτομή τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας» ἀναφέρεται, ὡς ἤδη ἐλέχθη, κατὰ κύριον λόγον εἰς τὴν Ἱστορίαν καὶ περιγραφὴν τῆς μονῆς καὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ περιεχομένην εἰς τὰ τμήματα Β' καὶ Γ' τοῦ ἔργου. Τὰ λοιπὰ ἐκ τῶν πέντε τμημάτων τούτου περιέχουν ὕλην ἐμμέσως μόνον ἢ καὶ σχεδὸν οὐδόλως σχετιζομένην πρὸς τὸ κύριον θέμα, ἥτοι τὸ μὲν Α' τὰ τοῦ βίου τοῦ Μωϋσέως, τὸ Δ' τὴν Ἱστορίαν τῆς Αἰγύπτου ἔκπαλαι μέχρι τοῦ σουλτάνου Σελήμ τοῦ 1ου καὶ τὸ Ε' τὰ κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1517 κατὰκτησιν αὐτῆς ὑπὸ τούτου. Ἐκ τούτου δικαιολογεῖται ἡ εὐρύτης τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ἔργου ὡς Ἱστορίας καθόλου, ἣν ὁ συγγραφεὺς ὀνομάζει «Ἱεροκοσμικήν», διότι ἐκ τῶν πέντε τμημάτων αὐτῆς τὰ μὲν τρία πρῶτα ἀνήκουν εἰς τὴν «ἱεράν», τὰ δὲ δύο τελευταῖα εἰς τὴν «κοσμικήν» (τὴν κατ' ἀντιδιαστολὴν δηλ. πρὸς τὴν «ἱεράν») Ἱστορίαν⁸⁴.

Πρὸς συγκρότησιν τοῦ ἔργου ὁ Νεκτάριος ἐχρησιμοποίησε τὴν πλουσιωτάτην εἰς βιβλία, ἀλλ' ἰδίως εἰς ἀνέκδοτα χειρόγραφα βιβλιοθήκην τῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ, οὕτω δὲ συνεκέντρωσεν ὕλην ἀξιόλογον καὶ ποικιλωτάτην ἐκ πολλῶν ἐκδεδωμένων καὶ ἀνεκδότων πηγῶν. Τῶν πηγῶν τούτων τὴν ἔρευναν θὰ ἐπιχειρήσωμεν κατωτέρω, προβαίνοντες εἰς λεπτομερεῖ ἀνάλυσιν τῶν περιεχομένων τοῦ βιβλίου κατὰ τὴν ἐν αὐτῷ σειρὰν καὶ κατὰ τὴν εἰς τμήματα διαίρεσιν αὐτοῦ.

ΤΜΗΜΑ Α' (σ. 5-74). Ὁ συγγραφεὺς εἰς τὸ τμήμα Α' προβαίνει εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τοῦ βίου τοῦ Μωϋσέως λαβόντος τὰς δέκα ἐντολὰς ἐπὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ⁸⁵.

Καὶ τὰ μὲν ἀπὸ σ. 8-51 ἐκτιθέμενα περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Μωϋσέως ἐπαναφορᾶς τῶν Ἑβραίων ἐξ Αἰγύπτου εἰς τὴν πατρίδα τῶν μέχρι τῆς λήψεως τῶν δέκα ἐντολῶν ἐπὶ τοῦ Σινᾶ⁸⁶ εἶναι εἰλημμένα ἐκ τῆς Ἑξόδου (κεφ. α'-λδ') τῆς Παλ. Διαθήκης, τὰ δὲ περὶ τοῦ μωσαϊκοῦ

⁸⁴) Τὸ ἔργον χαρακτηρίζεται καὶ ὡς «Ἐπιτομή», διότι, ὡς θὰ ἴδωμεν, πολὺ καὶ πηγὰι παρατίθενται κατ' ἐπιτομήν. Ὁ ὅρος οὗτος ἄλλως τε εἶναι συνήθης καὶ εἰς τὰς παλαιότερας χρονολογίας.

⁸⁵) Τοῦτο πρᾶττει, ὡς λέγει ἐν προοιμίῳ σ. 4, «... ἐπειδὴ ἀπὸ ὧν τοὺς ἁγίους ἄνδρας ὁποῦ εἰς αὐτὸ [δηλ. τὸ ὄρος Σινᾶ] ἐκατοίκησαν, πρῶτον οἰκιστὴν, πολιούχον καὶ θαύματα φοβερά καὶ ἐξαισία ἰδόντα καὶ ποιήσαντα ἐν αὐτῷ δὲν εὐρίσκομεν ἄλλον προωτότερον ἀπὸ τὸν μέγαν προφήτην Μωϋσῆν».

⁸⁶) Ἐν σ. 24-28 γίνεται λόγος παρεκβατικῶς περὶ τῆς κατὰ τὸ θέρος ἀνυψώσεως τῶν ὑδάτων τοῦ Νείλου καὶ τῆς ἐξηγήσεως τοῦ φαινομένου, ἀναφερομένων ἰδίᾳ τῶν γνωμῶν τῶν παλαιῶν τῶν φερομένων παρ' Ἡροδότῃ (βιβλ. Β' κεφ. 19-28) καὶ ἄλλοις, ἀλλὰ καὶ τῆς νεωτέρας ὀρθῆς ἐξηγήσεως τοῦ φαινομένου (βλ. κατωτέρω ἐν τέλει τῆς παρούσης μελέτης).

νόμου ἐν σ. 52-67 λεγόμενα ἐξ ἄλλων κεφαλαίων ταύτης σποράδην. Καὶ τὸ τελευταῖον δὲ κεφάλαιον τοῦ τμήματος «*Περὶ τῆς ἐν τῷ ἁγίῳ ὄρει τῷ Σινᾷ ὀπτασίας τοῦ προφήτου Ἰησοῦ*» (σ. 72-74) εἶναι ἐπίσης εἰλημμένον ἐκ τῆς Παλ. Διαθήκης (Γ' Βασιλειῶν κεφ. ιθ'). Εἰς δὲ τὰς ἐνδιαμέσους σελίδας 68-72, πρὸς ἐπεξηγήσιν τῆς πορείας τῶν Ἑβραίων ἐπὶ τοῦ χάρτου τῆς Παλαιστίνης τοῦ φερομένου εἰς τὴν α' καὶ β' ἔκδοσιν ἐκτὸς κειμένον, παρατίθεται πίναξ ἐμφαίνων τοὺς διαφόρους σταθμοὺς αὐτῶν κατὰ τὰ ἐν τῇ Γ' γραφῇ. Πηγὴ ἄρα σχεδὸν μοναδική³⁷ τοῦ τμήματος Α' εἶναι ἡ Παλαιὰ Διαθήκη.

ΤΜΗΜΑ Β' (σ. 75-186). Τὸ τμήμα τοῦτο διαλαμβάνει τὴν ἱστορίαν τῶν ἐν τῷ ὄρει Σινᾷ μοναχῶν καὶ ἀσκητῶν ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων μέχρι καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ιδρύσεως τῆς μονῆς, προσέτι δὲ καὶ τὴν περιγραφὴν ταύτης.

Πρὸς συγκρότησιν τῆς παλαιότερας ἱστορίας τοῦ ὄρους Σινᾷ ὁ Νεκτάριος παραθέτει ἐν μεταφράσει ἐκ τῆς ἀρχαίας εἰς δημώδη γλῶσσαν τὰ κάτωθι δύο συναξάρια :

α) «*Βίος καὶ πολιτεία τῶν ἐν Σινᾷ καὶ Παῖθῳ ἀναιρεθέντων ἁγίων πατέρων, συγγραφὴς παρὰ Ἀμμωνίου μοναχοῦ*» (σ. 79-97). Πρόκειται περὶ τῆς γνωστῆς διηγήσεως Ἀμμωνίου τοῦ Κανωβίτου, ἐλθόντος εἰς Σινᾷ περὶ τὸ 373 χάριν προσκυνήσεως, τῆς σωζομένης εἰς πολλὰ χειρόγραφα³⁸ καὶ ἐκδοθείσης τὸ πρῶτον ἤδη τῷ 1660 ὑπὸ τοῦ Combefis³⁹· καὶ β') «*Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Νείλου τοῦ ἐπάρχου, λόγος περὶ τῆς ἀναγρέσεως τῶν ἐν τῷ ἁγίῳ ὄρει Σινᾷ Ἀββάδων καὶ περὶ τοῦ νιοῦ Θεοδούλου*» (σ. 100-141)⁴⁰. Ἡ διήγησις αὕτη τοῦ Νείλου

³⁷) Ἐνιαχοῦ χρησιμοποιοῦνται μεμονωμένως καὶ ἄλλοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς. Αἱ εἰς κείμενα καὶ συγγραφεῖς παραπομπαὶ σημειοῦνται συνήθως εἰς τὰ περιθώρια τοῦ βιβλίου, προκειμένου ἰδίᾳ περὶ παρεκβάσεων. Περὶ τῶν τοιούτων ὅμως μικρῶν παρεκβάσεων, αἵτινες ἀπαντοῦν καὶ εἰς ἄλλα τμήματα τοῦ βιβλίου, δὲν ἐκρίθη ἀναγκαῖον νὰ γίνη λόγος εἰς τὴν παρούσαν μελέτην.

³⁸) Πρβλ. προχείρως Σ π υ ρ. Π. Δ α μ π ρ ο υ, Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἐλληνικῶν κωδίκων, ἐν Κανταβριγίᾳ τόμ. Α' 1895, ἀριθ. 3768_α (σ. 380) καὶ τόμ. Β', 1900, ἀριθ. 4708η' (σ. 178), 4869η' (σ. 218), 5807_β (σ. 360) καὶ Ἀ. Παπαδοπούλου - Κερμεῶς, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη τόμ. Α', ἐν Περουπόλει 1891, ἀριθ. 18₁₁ (σ. 78) καὶ 280 (σ. 354).

³⁹) F r. C o m b e f i s, Illustrium Christi martyrum lecti triumphii, vetustis Graecorum monumentis consignati, Parisiis 1660, σ. 88-132 (πρβλ. Bibliotheca Hagiographica Graeca, ediderunt Socii Bollandiani, editio altera emendatior . . . Bruxellis 1909, σ. 181). Τὴν λοιπὴν περὶ τῆς διηγήσεως τοῦ Ἀμμωνίου βιβλιογραφίαν βλ. παρὰ V. B e n e s e v i c, Monumenta Sinaitica, fasc. I, σ. VI καὶ I, (ἀριθ. 1).

⁴⁰) Μεταξὺ τῶν δύο τούτων διηγήσεων παρεμβάλλει ὁ Νεκτάριος (σ. 98-99)

περὶ τῆς εἰς Σινᾶ δευτέρας ἐπιδρομῆς βαρβάρων φυλῶν (τῆς γενομένης περὶ τὸ 410), ἐκδεδομένη παρὰ Migne, Patrol. Graec. τόμ. 79 σ. 583-694, σώζεται καὶ εἰς ἄλλους κώδικας⁴¹ καὶ δὴ καὶ εἰς τοὺς σιναιτικούς ὑπ' ἀριθ. 341 (512) φ. 111 β-153 β⁴² καὶ 405 (437) φ. 1α-82α⁴³, οὓς πιθανῶς εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὁ Νεκτάριος, μολονότι ἡ ὑπὸ Petr. Possinus γενομένη ἐν Παρισίοις πρώτη ἔκδοσις τῆς διηγήσεως ἐδημοσιεύθη ἡδὴ τῷ 1639⁴⁴ καὶ ἡδύνατο καὶ ταύτην νὰ εἶχεν ὑπ' ὄψιν.

Ὁ συγγραφεὺς μεταβαίνει μετὰ ταῦτα εἰς τὰ κατὰ τὴν ἰδρυσιν τῆς μονῆς (σ. 141-154). Καὶ τὰ μὲν προεισαγωγικῶς ἐν σ. 141-146 ἐκτιθέμενα περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ τῇ προτροπῇ τοῦ ἁγίου Σάββα γενομένων ἐν Παλαιστίνῃ ἀνακαινίσεων παραλαμβάνει, καθ' ἃ λέγει ὁ ἴδιος (σ. 145-146), ἐκ τοῦ βίου τοῦ Ἁγίου Σάββα⁴⁵ κυρίως. Τὰ δὲ ἐν σ. 146-154 ἀκολούθως ἱστορούμενα περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κτίσεως τῆς μονῆς ἐκθέτει ἔχων ὥς ἀποκλειστικὴν πηγὴν, καθ' ἃ γράφει ἐν σ. 146, καθὼς καὶ ἐν προοιμίῳ σ. 4, τὸν «ἀραβικὸν χρονογράφον», ὃν μετεγλώττισε «δι' ἐρμηνέως εἰς τὸ ρωμαϊκόν» (σ. 141).

Ἀλλὰ τίς ὁ «ἀραβικὸς χρονογράφος» οὗτος; Ὡς θὰ δεῖξωμεν κατωτέρω πραγματευόμενοι περὶ τοῦ Δ' τμήματος τῆς «Ἐπιτομῆς», εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ Νεκτάριος, εἰς τὸ τμήμα τοῦτο τοῦλάχιστον, ὀνομάζει

ἐνδιαφέρουσαν παράδοσιν «περὶ τοῦ Πύργου ὁποῦ ἡ Ἀγία Ἐλένη ἔκτισεν εἰς τὴν Ἀγίαν Βάτον». Αὕτη σώζεται ἔτι καὶ σήμερον βλ. Νικολόδ. Τσέκαν ἐν περιοδ. «Σωτήρ» τόμ. 15 (1892) σ. 121-125.

⁴¹) Πρβλ. π.χ. Σπ. Λάμπρου, ἐνθ' ἀνωτ. τόμ. Α' ἀριθ. 1852₆ (σ. 158) 2098₃ (σ. 180), 3660₅ (σ. 339) καὶ τόμ. Β' ἀριθ. 4708₅ (σ. 177-178) καὶ Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, ἐνθ' ἀνωτ. τόμ. Β', 1894, ἀριθ. 142₃ (σ. 224β) καὶ τόμ. Γ', 1897, ἀριθ. 4 (σ. 25).

⁴²) V. Benesevic, Catalogus codicum κτλ. τόμ. I σ. 185.

⁴³) Αὐτόθι, σ. 224-225.

⁴⁴) Περὶ τῆς ἐκδόσεως ταύτης (Nili opera quaedam nondum edita, gr. et lat. vulgavit P. Possinus, Parisiis 1639, σ. 1-126) βλ. Migne Patrol. Graec. τόμ. 79 σ. 583. Τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν βλ. παρὰ V. Benesevic, Monumenta Sinaitica, fasc. I σ. VI-VII καὶ LI (ἀριθ. 9).

⁴⁵) Ὁ ὑπὸ Κυρίλλου τοῦ Σκυθοπολίτου συγγραφείς βίος τοῦ Ἁγίου Σάββα († 532) ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ὑπὸ J. B. Cotelierius, Ecclesiae graecae monumenta τ. III, Parisiis 1686, σ. 220-376 (πρβλ. Bibliotheca Hagiographica Graeca² σ. 226), ἐκ σιναιτικοῦ δὲ χειρογράφου ὑπὸ Αῦγουστίνου μοναχοῦ Ἰορδανίτου ἐν περ. «Νέα Σιών» τόμ. 13 (1913) σ. 402-417, 750-765 καὶ τόμ. 14 (1914) σ. 76-89, 165-184, 378-393 κλπ. Τὸ σιναιτικὸν τοῦτο χειρόγραφον (ὑπ' ἀριθ. 494 τοῦ Θ' αἰῶνος) εἶναι πιθανώτατα τὸ καὶ ὑπὸ Νεκταρίου χρησιμοποιηθέν.

«ἀραβικὸν χρονογράφων» (σ. 267, πρβλ. καὶ σ. 301) καὶ χρησιμοποιεῖ ὡς πηγὴν διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀράβων καλιφῶν τὸ Χρονικὸν τοῦ Ἀραβος ἱστορικοῦ al-Makin. Εἶναι εὐλογον λοιπὸν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι καὶ ἐνταῦθα ὁ Νεκτάριος χρησιμοποιεῖ καὶ ὀνομάζει ἐπίσης «ἀραβικὸν χρονογράφων» τὸν αὐτὸν Makin. Ἄν ἐπρόκειτο περὶ δύο διαφόρων ἀραβικῶν χρονογραφικῶν ἔργων, ὁ Νεκτάριος θ' ἔποιετο εἰς τὸ βιβλίον του διάκρισιν τούτων ἀπ' ἀλλήλων, ὅταν τοῦλάχιστον ὁμιλῇ συγχρόνως περὶ ἀμφοτέρων. Ἀλλὰ τὰ ἐν τέλει τοῦ προοιμίου ἐν σ. 4 τῆς «Ἐπιτομῆς» γραφόμενα⁴⁶ πείθουν σχεδὸν ὅτι πρόκειται εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις περὶ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ χρονογράφου, ἀρα τοῦ Makin. Δυστυχῶς δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν περὶ τούτου ἀναμφισβητήτους ἀποδείξεις, διότι τὸ πρῶτον τιμῆμα τῆς χρονογραφίας τοῦ Makin, ἐν ᾧ περιλαμβάνονται καὶ τὰ κατὰ τὴν περίοδον τοῦ Ἰουστινιανοῦ, παραμένει ἀνέκδοτον. Καὶ τὸ ζήτημα δυσχεραίνεται ἔτι μᾶλλον ἐκ τοῦ ἑξῆς γεγονότος: Τὰ κατὰ τὴν κρίσιν τῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ ἱστορούμενα ὑπὸ Νεκταρίου εἶναι ἐκτεθειμένα κατὰ τρόπον ὁμοιότατον, συντομώτερον ὅμως, ὑπὸ ἑτέρου Ἀραβος χρονογράφου, τοῦ Εὐτυχίου (ἀραβ. Sa'id Ibn al-Bitrik) πατριάρχου Ἀλεξανδρείας (933-940 μ.Χρ.)⁴⁷ εἰς τὴν χρονογραφίαν αὐτοῦ, ἧς πλήρη λατινικὴν μετάφρασιν ἐξέδωκε τὸ πρῶτον ὁ Ἀγγλος Edward Pococke ἐν Ὁξωνίῳ τῷ 1658, ἀνατυπωθεῖσαν καὶ ὑπὸ Migne ἐν Patrol. Graec. τόμ. 111 σ. 889-1232⁴⁸. Μήπως παρέλαβε λοιπὸν παρὰ τοῦ Εὐτυχίου καὶ οὐχὶ τοῦ Makin ὁ Νεκτάριος;

Ὁ Ἀγγλος περιηγητὴς Burckhardt, ἂν καὶ ἀγνοῶν τὸν Εὐτόχιον, παρέθεσεν ὁμοίαν περὶ τῆς κτίσεως τῆς μονῆς διήγησιν, ἣν παρέλαβε, καθὼς λέγει, ἐξ ἀραβικοῦ χειρογράφου διασωθέντος ὑπὸ τῶν μονα-

⁴⁶) «Πρέπει δὲ νὰ ἡξεύρησθαι καθέννας, ὅτι τὰ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς κτίσεως τοῦ μοναστηρίου, πῶς ἦτον ἡ αἰτία καὶ τὸ ἔκτισεν ὁ μέγας Ἰουστινιανός, εἰς ρωμαϊκὸν ἢ ἐλληνικὸν βιβλίον εἰς πλάτος μὴ εὐρίσκοντες γραμμὴν τὴν ὑπόθεσιν, τὴν ἐπὶ ἡμεῖς ἀπὸ τῶν ἀραβικῶν χρονογράφων, ὅτι ἐκεῖ εὐρίσκεται γραμμένη καταλεπτῶς καὶ τὰ περὶ τῆς κτίσεως τοῦ μοναστηρίου καὶ ἄλλα τινὰ ὅπου ἐσυνέβησαν ἐκεῖ καὶ εἰς ὅλην τὴν Ἀραβίαν ὕστερον καὶ μάλιστα τὰ περὶ τοῦ Μωάμεθ καὶ τῶν αὐτοῦ διαδόχων».

⁴⁷) Βλ. περὶ τούτου προχείρως Χ ρ υ σ ο σ τ ὁ μ ο υ Π α π α δ ο π ο ὕ λ ο υ, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, Ἀλεξάνδρεια 1935, σ. 526-530 (περὶ τῆς χρονογραφίας αὐτοῦ ἐν σ. 527-528, ἐνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία). Πρβλ. καὶ C a r l B r o c k e l m a n n, Geschichte der Arabischen Literatur, 1. Band, Weimar 1898, σ. 148 καὶ Supplementband 1., Leiden 1937, σ. 228, ὡς καὶ Encyclopédie de l'Islam 2 (1913) σ. 36 ἀρθρ. «Eutychius».

⁴⁸) Τὴν ἀντίστοιχον περὶ τῆς κτίσεως τῆς μονῆς περικοπήν βλ. αὐτόθι σ. 1971_A - 1972_C (= ἐκδόσ. Pococke τόμ. II σ. 160-167), ἑλληνικὴν δὲ μετάφρασιν ταύτης ἐκ τοῦ ἐκδεδομένου ἀραβικοῦ κειμένου ὑπὸ Εὐ γ. Μ ι χ α η λ ῖ δ ο υ ἐν «Ἐκκλησ. Φάρφ» τόμ. 27 (1928) σ. 275-277 καὶ τόμ. 33 (1939) σ. 393-396.

χῶν⁴⁹. Τὸ χειρόγραφον τοῦτο εἶναι βεβαίως ὁ ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου ἀναφερόμενος «ἀραβικὸς χρονογράφος». Ὁ Ἀμερικανὸς Robinson, προσέξας καὶ ὑποδείξας πρῶτος τὴν περὶ κτίσεως τῆς μονῆς διήγησιν τοῦ Εὐτυχίου, ἧς καὶ παρῆθην ἐκ τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης πρώτης ἐκδόσεως τοῦ Pococke ἀγγλικὴν μετάφρασιν⁵⁰, ἐθεώρησε πιθανόν, ὅτι τὸ ὑπὸ τοῦ Burckhardt μνημονευθὲν ἀραβικὸν ἐν Σινᾷ χειρόγραφον εἶναι ἴσως χειρόγραφον τοῦ ἔργου τοῦ Εὐτυχίου⁵¹, πρὸς τοῦτον δὲ συνεφώνησε βραδύτερον καὶ ὁ G. Ebers⁵². Πάντες οἱ ἀνωτέρω ξένοι ἠγνοοῦν τὰ περὶ «ἀραβικοῦ χρονογράφου» γραφόμενα ὑπὸ Νεκταρίου. Ὁ ἐκ τῶν ἡμετέρων ὅμως Περ. Γρηγοριάδης, γνωρίζων τὴν «Ἐπιτομήν», οὐ μόνον ἐδέχθη τὸν ὑπὸ τοῦ Robinson γενόμενον ταυτισμὸν τοῦ ἀραβικοῦ ἐν Σινᾷ χειρογράφου πρὸς τὸν Εὐτύχιον, ἀλλὰ καὶ ἐβεβαίωσε πρῶτος ὅτι τὸν Εὐτύχιον ἔχει παραλάβει καὶ ὁ Νεκτάριος «κατὰ τὰ πλεῖστα» ἐν τῇ «Ἐπιτομῇ»⁵³. Ἀμφότεραι ὅμως αἱ εἰκασίαι αὗται τοῦ Robinson καὶ τοῦ Γρηγοριάδου, ἀγνωσούντων τὸν Makin, εἶναι ἀμφισβητήσιμοι: Ὁ «ἀραβικὸς χρονογράφος», ἐξ οὗ ἠντλησεν ὁ Νεκτάριος καὶ ὃν εἶδε διατηρούμενον εἰσεῖτι τῷ 1816 ὁ Burckhardt, ἠδύνατο κάλλιστα νὰ εἶναι ἡ χρονογραφία τοῦ Makin καὶ οὐχὶ τοῦ Εὐτυχίου. Παρὰ τὴν ἱκανὴν δ' ὄντως ὁμοιότητα τῆς διηγήσεως τοῦ Νεκταρίου πρὸς τὴν τοῦ Εὐτυχίου, οὐδόλως ἀποκλείεται νὰ ὑπάρχῃ ἔτι μεγαλυτέρα ὁμοιότης μεταξὺ τοῦ Νεκταρίου καὶ τοῦ Makin καὶ ἐνταῦθα, ὥς συμβαίνει καὶ περαιτέρω⁵⁴, γνωστοῦ ὄντος ἄλλως τε ὅτι ὁ Εὐτύχιος ὑπῆρξεν ἐκ τῶν ἀμέσων προτύπων τοῦ Makin⁵⁵. Πρὶν γνωρίσωμεν πάντως τὴν ἀντίστοιχον περικοπὴν τοῦ Makin, ὥς καὶ τίς εἶναι πράγματι ὁ ἐν Σινᾷ σωζόμενος «ἀραβικὸς χρονογράφος»,

⁴⁹) *Travels in Syria and the Holy Land*, by the late J o h n L e w i s B u r c k h a r d t, London 1822, σ. 545.

⁵⁰) *Biblical Researches in Palestine, Mount Sinai and Arabia Petraea. A Journal of travels in the year 1838 . . . by E d w a r d R o b i n s o n*, vol. I, Boston 1841, σ. 556-558, note XVIII.

⁵¹) Αὐτόθι σ. 185 σημ. 1.

⁵²) *Durch Gosen zum Sinai. Aus dem Wanderbuche und der Bibliothek, von Dr G e o r g E b e r s . . . Leipzig 1872*, σ. 590 (σημ. ἀριθ. 461 εἰς σ. 406).

⁵³) Π ε ρ ι κ λ έ ο υ ς Γ ρ η γ ο ρ ι ά δ ο υ, Ἡ ἱερὰ μονὴ τοῦ Σινᾶ, κατὰ τὴν τοπογραφικὴν, ἱστορικὴν καὶ διοικητικὴν αὐτῆς ἔποψιν, ἐν Ἱεροσολύμοις 1875, σ. 41-42. Τὰ τοῦ Γρηγοριάδου ἐπαναλαμβάνονται καὶ ὑπὸ Ἰ ω ά ν ν ο υ Φ ω κ λ ί δ ο υ, Ὀλίγα τινὰ περὶ τῆς Σιναϊτικῆς Χερσονήσου, «Ἐκκλησ. Φάρος» τόμ. 27 (1928) σ. 240 καὶ ὑπὸ ἄλλων.

⁵⁴) Βλ. κατωτέρω τὰ περὶ τοῦ τμήματος Δ' γραφόμενα.

⁵⁵) Βλ. M. P l e s s n e r ἐν *Encyclopédie de l'Islam* τόμ. 3 (1936) σ. 184 ἐν ἄρθρῳ «(al-)Makin».

δὲν δυνάμεθα ν' ἀποφανθῶμεν μετὰ βεβαιότητος, ἂν ὁ Νεκτάριος παρέλαβε καὶ ἐνταῦθα παρὰ τοῦ Μακίη ἢ τοῦ Εὐτυχίου.

Μετὰ τὴν ἐξιστόρησιν τῶν κατὰ τὴν ἰδρυσιν τῆς μονῆς ἀκολουθεῖ (σ. 154-176) λεπτομερὴς περιγραφὴ ταύτης, ἐνθα παρέχονται πληροφορίαι περὶ τοῦ καθολικοῦ, ἥτοι τοῦ κυρίως ναοῦ τῆς μονῆς, τῶν ἐν αὐτῇ εἰκόνων καὶ τοῦ ἄλλου διακόσμου, τῶν κελλίων, τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς μονῆς παρεκκλησίων καὶ τῶν ἐρείξ ἱστορικῶν τοποθεσιῶν καὶ τέλος «περὶ τῆς τάξεως τῆς ἀκολουθίας τοῦ μοναστηρίου».

Ἡ περιγραφὴ αὕτη βασίζεται βεβαίως κατὰ κύριον λόγον εἰς αὐτοψίαν καὶ ἄμεσον γνῶσιν τοῦ συγγραφέως. Πιθανώτατα ὅμως εἶχεν οὗτος ὑπ' ὄψιν καὶ παλαιότερα προσκυνητάρια τοῦ Σινᾶ ἐκ τῶν πολλῶν, ἅτινα ἤδη ἀπὸ τοῦ 16ου αἰῶνος ἐκυκλοῦντο εἰς χειρόγραφα⁵⁶ καὶ ὄντιν τινα ὑπάρχουν σήμερον ἐκδεδομένα ὑπὸ Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως⁵⁷ καὶ ἄλλων⁵⁸. Μάλιστα δὲ φαίνεται ὅτι ἐχρησιμοποίησεν ὁ Νεκτάριος τὴν ἐξ ὑπερδισχιλίων δεκαπεντασυντάβων ὁμοιοκαταληκτικῶν στίχων περιγραφὴν τοῦ Σινᾶ τὴν συντεθεῖσαν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1577-1592 ὑπὸ τοῦ τότε Σιναΐτου ἱερομονάχου, εἴτα δὲ (1597-1603) μητροπολίτου Ρόδου Παΐσιου Ἀγιαποστολίτου († 1609)⁵⁹, ἥτις ἐφέρετο

⁵⁶) Πρβλ. τὴν βιβλιογραφίαν τοῦ V. Benesevic, Monumenta Sinaitica, fasc. I, ἀριθ. 285, σ. XXV (ἔτους 1616) καὶ ἀριθ. 294β σ. LVIII (ἔτους 1625), εἰς ἣν προσθετέα καὶ τὰ εἰς τοὺς κώδικας τῆς μονῆς τῶν Ἰβήρων ὑπ' ἀριθ. 535 (τοῦ 16ου αἰ.), 694 (τοῦ ἔτους 1611) καὶ 845 (τοῦ ἔτους 1585) ἀνέκδοτα προσκυνητάρια τοῦ Σινᾶ (Σ π. Ἀάμπερου, Κατάλογος κλπ. τόμ. Β' σ. 166 [ἀρ. 4655₁₉₋₂₄₋₂₆], σ. 206-207 [ἀρ. 4814₁] καὶ σ. 230 [ἀρ. 4965₁]).

⁵⁷) Τρεῖς ἀνώνυμα ἑλληνικά προσκυνητάρια τῆς 15' ἑκατονταετηρίδος νῦν τὸ πρῶτον μετὰ προλόγου ἐκδιδόμενα ὑπὸ Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως καὶ συνοδευόμενα μετὰ ῥωσσικῆς μεταφράσεως τοῦ κ. Γ' ἀβριήλ Σ. Δεστούνη [ἐν Πετροπόλει 1896] σ. 31-39 («Περὶ τοῦ ὄρους τοῦ ἁγίου Σινᾶ») καὶ [ἐπιτομὴ τοῦτου] σ. 103-105. Πάντα τὰ εἰς τὸ προσκυνητᾶριον τοῦτο, συντομώτερον βεβαίως, ἀναγραφόμενα φέρονται καὶ ἐν «Ἐπιτομῇ», ἐξαιρέσει μόνον τῶν εἰς τὰς παραγράφους 9, 11, 17, 18 καὶ 20 τοῦ προσκυνηταρίου γραφομένων. Μόνον τὸ ὑπὸ Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως ὡσαύτως ἐκδεδομένον ἕτερον σιναΐτικόν προσκυνητᾶριον τοῦ 16ου αἰῶνος τὸ σημειούμενον εἰς τὴν βιβλιογραφίαν τοῦ V. Benesevic, ἐνθ' ἄνωτ. ὑπ' ἀρ. 269 (σ. XXIV), δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἴδωμεν.

⁵⁸) Πρβλ. καὶ τὴν ὑπὸ Κ. Ι. Δυοβουνιώτου ἐκδεδομένην ἐν «Θεολογία» τόμ. 1 (1923) σ. 39-41 περιγραφὴν τοῦ Σινᾶ τὴν γραφεῖσαν τῷ 1578 ὑπὸ Θεοδοσίου Ζυγομαλά, ἥτις ὅμως δὲν φαίνεται ἔχουσα σχέσιν πρὸς τὴν «Ἐπιτομὴν».

⁵⁹) Παΐσιου Ἀγιαποστολίτου Μητροπολίτου Ρόδου, Ἱστορία τοῦ ἁγίου ὄρους Σινᾶ καὶ τῶν περιχώρων αὐτοῦ. Ἐμμετρον σύγγραμμα μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1577-1592 ἐκδιδόμενον νῦν τὸ πρῶτον μετὰ προλόγου ὑπὸ Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως καὶ συνοδευόμενον μετὰ ῥωσσικῆς μεταφράσεως

ἤδη ἀρχομένου τοῦ 17ου αἰῶνος εἰς ἀντίγραφα⁶⁰ καὶ δὴ καὶ σιναῖτι-
κά⁶¹. Τοῦτο δύναται νὰ θεωρηθῇ σχεδὸν βέβαιον, διότι ὅχι μόνον
πάντα σχεδὸν τὰ ὑπὸ τοῦ Παΐσιου ἀφελέστερον περιγραφόμενα ἐπα-
ναλαμβάνονται μεθοδικώτερον καὶ ἀκριβέστερον ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου⁶²,
ἀλλὰ καὶ διότι ἡ συμφωνία ἐκτείνεται καὶ εἰς ἰδιαζούσας τινὰς λεπτο-
μερείας, ὥστε αὕτη δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ τυχαία καὶ ν' ἀποδοθῇ
εἰς μόνην τὴν ταυτότητα τοῦ ἀντικειμένου τῶν δύο περιγραφῶν⁶³.

Ἀλλὰ καὶ διὰ νέων στοιχείων ἐπλούτισεν ὁ Νεκτάριος τὴν περι-
γραφὴν αὐτοῦ. Ἐκ τούτων ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέροντα διὰ τὴν ἱστορίαν
τῆς τέχνης εἶναι τὰ ἐν σ. 157-158 περὶ τῶν εἰκόνων τοῦ τέμπλου, ἔρ-
γων τοῦ Κρητὸς Ἱερεμίου⁶⁴, καὶ τὰ ἐν σ. 159-160 περὶ τῶν λεπτομερ-
ῶν τοῦ κ. Γ α β ρ ι η λ Σ. Δ ε σ τ ο ὕ ν η [ἐν Πιερρούπολει 1891] (τὸ ἑλληνικὸν
κειμενὸν ἐν σ. 1-90). Διορθώσεις καὶ προσθήκας εἰς τὸ κείμενον, ὡς καὶ συν-
πληρωματικὰ περὶ τοῦ συγγραφέως, ἐδημοσίευσεν ὁ Ἰ. Κ. Β ο γ ι α τ ζ ῖ δ η ς,
Παΐσιου μητροπολίτου Ρόδου νέος κώδιξ, «Ἐπετηρὶς τοῦ Παρνασσοῦ» ἔτ. 12
(1916) σ. 210-259 (βλ. ἰδίᾳ σ. 216-249).

⁶⁰) Βλ. Ἄ. Παπαδόπουλον - Κεραμέα, ἔνθ' ἀνωτ. σ. XIV-
XV καὶ Ἰ. Κ. Β ο γ ι α τ ζ ῖ δ η ν, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 216 κ.ἑξ.

⁶¹) Τοιοῦτος ὁ ὕμ' ἀριθ. 534 καὶ ἔτος 1629 σιναῖτικὸς κώδιξ (V. G a r d-
t h a u s e n, Catalogus codicum graecorum Sinaiticorum, Oxonii 1886,
σ. 130). Ἡ περιγραφὴ ἄλλως τε ἐγγραφὴ ὑπὸ τοῦ Παΐσιου εἰς τὸ ἐν Καίρῳ σι-
ναῖτικόν μετόχιον (βλ. στίχ. 2265-2266 αὐτῆς). Ὅτι καὶ ὁ Παῖσιος εἶχεν ὑπ'
ὄψιν τοῦ παλαιότερα προσκυνητάρια τοῦ Σινᾶ, εἶναι πολὺ πιθανόν.

⁶²) Τῶν ἐξῆς μόνον στίχων τοῦ Παΐσιου δὲν εὗρομεν (ἐκ προχείρου πάντως
παραβολῆς) ἀντίστοιχα χωρία ἐν «Ἐπιτομῇ»: 103-120, 1253-1298, 1641-1726,
1779-1794 καὶ 1961 κ.ἑξ.

⁶³) Ἀρκοῦμεθα εἰς τὰ ἐξῆς δύο παραδείγματα: Ὑπὸ Παΐσιου ἀναφέρεται
ἐν παρεκβάσει (στ. 1231-1232) περὶ τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας

Ἰωακείμ τοῦ θανμαστοῦ, ὅστις ἐχαριώθη [= ;]
καὶ γὰρ ἔπιε φάρμακον καὶ δὲν ἐθανατώθη,

ἡ αὕτη δὲ παρεκβατικὴ λεπτομέρεια καὶ ἐν «Ἐπιτομῇ» (σ. 162): «Ὅστις [ὁ
Ἰωακείμ Ἀλεξανδρείας], λέγουσιν, εἶναι ὁποῦ ἔπιε τὸ φάρμακον καὶ δὲν ἐβλάβη».
Ἐπίσης ὁ Παῖσιος ἀναφέρων τὴν περὶ τῆς Ἀγ. Αἰκατερίνης παράδοσιν, γράφει
(στ. 1631-1634):

... καὶ δὴ ἀνακομίσαντες κατέθεντο ὑπὲρ
οὕτω καθάπερ νῦν δοῖς μετὰ τιμὴν παντοίαν
καὶ ἔκτοτε ἰσόμετρον τὸ σῶμα ἐνιπώθη
καὶ ὡς περὶ ζύμη (ὡ φρικτὸν θέαμα) ἐξαγκάσθη,

ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Νεκτάριος (σ. 173): «... ἀφ' οὗ δὲ τὸ ἐπῆσαν ἀπ' ἐκεῖ [τὸ λει-
ψανον τῆς Ἀγ. Αἰκατερίνης] (ὡ τοῦ θαύματος, θανμαστός ὁ Θεὸς ὁ δοξάζων τοὺς
ἀγίους του) με σημεῖα καὶ τέρατα ἡ πέτρα ἐκείνη ἐφοῦσκει ὡσὺν ζυμαρὶ καὶ
ἔκαμεν ἓνα σχῆμα ἐνὸς κορμίου γυναικὸς με τὰ ἐνδύματά της κειμένη ὑπὲρ ὥσει
νεκρά».

⁶⁴) Πρόκειται περὶ τοῦ γνωστοῦ ἀγιογράφου Ἱερεμίου Παλλαδᾶ, ὡς ἤδη
παρητήρηθη ὑπὸ Κ. Ἀμάντου, Σιναῖτικὰ μνημεῖα ἀνέκδοτα, σ. 35.

γνημένων αναλογίων, έργων τοῦ μοναχοῦ Πορφυρίου τοῦ Ἀθηναίου. Τὸ αὐτὸ λεκτέον καὶ περὶ τῶν ἐν σ. 163-167 τὸ πρῶτον ἐνταῦθα ἐκδιδόμενων πολυαριθμῶν ἐπιγραφῶν τοῦ ναοῦ⁶⁵.

Ἐν τέλει τοῦ Β' τμήματος (σ. 176 κ.ἐξ.) γίνεται λόγος «περὶ τῆς ἐλευθερίας καὶ αὐτοδεσποτείας τοῦ μοναστηρίου» καὶ δημοσιεύεται (σ. 178-180) πρὸς βεβαίωσιν ταύτης ὁ εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἰουστινιανὸν ἀποδιδόμενος περιθρύλτος «ὄρισμός» (καλούμενος ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου νεαρὰ καὶ χρυσόβουλλον), δι' οὗ ἀπονέμεται εἰς τὸν ἡγούμενον τῆς μονῆς Σινᾶ ὁ τίτλος τοῦ ἀρχιεπισκόπου καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ τρίτου τῶν ὑπερτίμων. Ὁ ὄρισμός οὗτος ἔχει μεγάλην σημασίαν, διότι ἐπ' αὐτοῦ ἐστηρίχθησαν κατὰ καιροὺς οἱ ἐπίσκοποι τοῦ Σινᾶ ἐν τῇ ἐπιδιώξει τῆς αὐτονομίας καὶ ἀνεξαρτησίας αὐτῶν ἀπὸ τοῦ πατριαρχείου τῶν Ἱεροσολύμων, ὑποστηρίζοντος τοῦναντίον ὅτι ἡ ἐπισκοπὴ Σινᾶ ὑπάγεται κανονικῶς ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς δικαιοδοσίας αὐτοῦ⁶⁶. Ἡ ὑπὸ Νεκταρίου ἐκ σιναϊτικοῦ κώδικος⁶⁷ ἔκδοσις τοῦ ὁρισμοῦ εἶναι ἡ πρώτη γενομένη, ἡγνοήθη ὅμως ὑπὸ πάντων τῶν μεταγενεστέρων ἐκδοτῶν αὐτοῦ (πλὴν τοῦ Περ. Γρηγοριάδου)⁶⁸, καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ προσφάτως περὶ τούτου διαλαβόντος Fr. Dölger⁶⁹. Διὰ τοῦτο, καὶ

⁶⁵) Τὴν πρώτην ταύτην ἔκδοσιν τοῦ Νεκταρίου ἡγνόησαν νεώτεροι σοβαροὶ ἐρευνηταί, ὡς ὁ E. von Dobschütz ἐκδίδων ἐκ χειρογράφου τῆς Δρέσδης τὰς τρεῖς πρώτας ἐπιγραφάς ἐν «Byzant. Zeitschrift» τ. 15 (1906) σ. 244-245 καὶ ὁ ἐπὶ τούτων στηριχθεὶς πρὸς καθορισμὸν τοῦ χρόνου τῆς κτίσεως τῆς μονῆς Henri Grégoire, Sur la date du monastère du Sinaï ἐν «Bulletin de Correspondance Hellénique» τ. 31 (1907) σ. 327-334 (ὅν διέλαθεν ἐπίσης καὶ ἡ νέα ἔκδοσις τῶν δύο πρώτων ὑπὸ Νικολήμου Τσέκα, Διορθώσεις ἐπιγραφῶν εὐρισκομένων ἐν τῇ ἱερᾷ μονῇ τοῦ Σινᾶ καὶ ἑξαγωγή ἐκ τῆς πλάνης, ἐν περιοδ. «Σωτήρ» τόμ. 14 [1891] σ. 341-342). Συναγωγὴν 192 σιναϊτικῶν ἐπιγραφῶν, ἐν αἷς καὶ τοῦ Νεκταρίου, βλ. εἰς τὸ νεώτερον βιβλίον τοῦ M. H. L. Rabino, Le monastère de Sainte-Catherine du Mont Sinaï, Le Caire 1938, σ. 101-115.

⁶⁶) Βλ. [Π. Νεοκλέους], Τὸ κανονικὸν δίκαιον τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου τῶν Ἱεροσολύμων ἐπὶ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς τοῦ Σινᾶ ἐπιμαρτυρούμενον ὑπὸ ἐπισήμων ἐκκλησιαστικῶν ἐγγράφων, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1868.

⁶⁷) Σιναϊτικοὶ κώδικες περιέχοντες τὸν ὁρισμὸν ἀναγράφονται δύο ἐν V. Benesovic, Catalogus codicum κλπ. τόμ. 1 σ. 631 καὶ τόμ. III, 1917, ἀριθ. 1889 (φ. 299α-300α), σ. 261. Ὁ ἐξ οὗ ἐξέδωκε τὸν ὁρισμὸν ὁ Νεκτάριος εἶναι πιθανώτατα ὁ ἀπὸ ἔτους 'ΖΟΖ' (= 1569) χρονολογούμενος, περὶ οὗ γράφει ὁ Περ. Γρηγοριάδης, Ἡ ἱερὰ μονὴ τοῦ Σινᾶ, σ. 162 σημ. 2.

⁶⁸) Περ. Γρηγοριάδης, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 160-162 (βλ. κατωτέρω σημ. 74).

⁶⁹) Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters und der neueren Zeit herausgegeben von den Akademien der Wissenschaften in München und Wien. Reihe A. Regesten. Abteilung I: Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches, bearbeitet von Franz Dölger.

ἐνεκα τῆς ρηθείσης σπουδαιότητος τοῦ ἐγγράφου, παρέχουμεν κατωτέρω πληρεστέρας εἰδήσεις περὶ τοῦ ὁρισμοῦ καὶ τῆς ἔκπαιλαι ἀμφισβητουμένης ἀuthεντικότητός του.

Ἐκ σιναϊτικῆς προελεύσεως κώδικος τῆς Λειψίας (Lips. Tisch. IX B, 17 αἰ.) καὶ ἐξ ἐτέρου τῆς Δρέσδης ἐξέδωκε τὸν ὁρισμὸν ὁ Tischendorf⁷⁰ μετατυπωθέντα πανομοιοτύπως ὑπὸ Migne ἐν Patrol. Graec. τόμ. 86 σ. 1149-1152. Οἱ ἐξ ἄλλου κώδικος (τοῦ ποτὲ μητροπολίτου Γερασίου) ἐκδίδεται αὐτοῦ Ράλλης καὶ Ποτλῆς⁷¹ ἐθεώρησαν αὐτὸν μεταγενέστερον, ἀναγόμενον οὐχὶ εἰς τὸν Ἰουστινιανόν, ἀλλ' εἰς Κομνηνόν τινα ἢ Παλαιολόγον αὐτοκράτορα. Ὁ ἐκδοὺς ἀκολούθως αὐτὸν C. E. Zacharia von Lingenthal⁷² προσέγραψεν αὐτὸν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Μιχαὴλ τὸν Παλαιολόγον καὶ ἔταξε χρονολογίαν αὐτοῦ τὸ ἔτος 1271, τοῦτον δ' ἠκολούθησαν καὶ οἱ ἔπειτα ἐκδίδαι Miklosich καὶ Müller⁷³. Ἐκ μεταγενεστέρου, τέλος, σιναϊτικοῦ κώδικος (τοῦ ἔτους 1693) ἐξέδωκε τὸν ὁρισμὸν ὁ Περ. Γρηγοριάδης⁷⁴, ὅστις καὶ πραγματευθεὶς διὰ μακρῶν περὶ τῆς γνησιότητος αὐτοῦ⁷⁵ κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ ὁρισμὸς καὶ δι' ἐσωτερικοὺς λόγους δὲν δύναται νὰ εἶναι τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Πλαστὸν πιστεύει τὸν ὁρισμὸν καὶ ὁ H. Gelzer⁷⁶, ὑποθέτων ὅτι ἐχαλκεύθη ἤδη τὸν 12ον αἰῶνα ἢ καὶ τι πρότερον,

3 Teil. Regesten von 1204-1282, München u. Berlin 1933, σ. 57-58 (ἀριθ. 1981). Ὁ Dölger ἠγνόησεν ἐνταῦθα καὶ τὴν περὶ τοῦ ὁρισμοῦ σημειωθείσαν βιβλιογραφίαν ὑπὸ V. Benesovic, Monumenta Sinaitica, fasc. I σ. VII ἀριθ. 23.

⁷⁰ C. Tischendorf, Anecdota sacra et profana, Lipsiae 1861, σ. 56-57. Πρβλ. E. von Dobschütz ἐν «Byz. Zeitschrift» τ. 15 (1906) σ. 244.

⁷¹ Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων . . . ἐκδοθὲν ὑπὸ Γ. Ἀ. Ράλλης καὶ Μ. Ποτλῆ, Ἀθήνησιν 1855, τόμ. 5 σ. 331-332.

⁷² C. E. Zachariae a Lingenthal, Jus Graecoromanum, pars III, Lipsiae 1857, σ. 593-595. Ἀνατύπ. ἐν Ἰω. Ζέπου καὶ Παν. Ζέπου, Jus Graecoromanum τόμ. Α', Ἀθήναι (1931) σ. 504-505.

⁷³ Miklosich-Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi, vol. V, tom. 2, Vindobonae 1887, σ. 239-240 (βλ. καὶ σ. 461-462).

⁷⁴ Περ. Γρηγοριάδου, Ἡ ἱερὰ μονὴ τοῦ Σινᾶ, σ. 160-162.

⁷⁵ Ἀὐτόθι σ. 162-172. Ἀξιοσημεῖωτος ἐν πάσῃ περιπτώσει εἶναι ἡ δημοσιευομένη ἐνταῦθα (σ. 164-165) ἐπιστολὴ ἀπὸ 1694 τοῦ Ἰγνατίου ἀρχιεπισκόπου τῆς Ἀ' Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν βεβαιοῦντος τὸν ἐρωτήσαντα Δοσίθεον Ἱεροσολύμων, ὅτι τὸ πρωτότυπον τοῦ ὁρισμοῦ, φέρον τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐσώζετο ὄντως τότε ἐν τῇ ἀρχιεπισκοπῇ Ἀχριδῶν καὶ ἀποστέλλοντος ἐπικεκρωμένον ἀντίγραφον αὐτοῦ (ὃ καὶ δημοσιεύθην ὑπὸ Γρηγοριάδου). Ἡ μεγάλη ὁμοιότης τοῦ ἀντιγράφου τούτου πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου ἐκδεδομένον κείμενον δεικνύει πιθανῶς ὅτι καὶ τὸ παλαιότερον σιναϊτικὸν χειρόγραφον, ἐξ οὗ ἐξέδωκεν ὁ Νεκτάριος, ἔχει τὴν αὐτὴν προέλευσιν.

⁷⁶ H. Gelzer, Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverszei-

ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ E. von Dobschütz⁷⁷, ὁ δὲ Fr. Dölger⁷⁸, τοποθετῶν αὐτὸν ἐπίσης εἰς τὸ ἔτος 1271, τὸν θεωρεῖ, παρὰ τὸ ὅτι ἀγνοεῖ τὰ ὑπὸ τοῦ Γρηγοριάδου γραφέντα, δι' ἄλλους σοβαροὺς λόγους, ὑποπτον. Ὡστε καὶ ἡ νεωτέρα ἔρευνα δέχεται τὸν ὁρισμὸν ὄχι μόνον μεταγενέστερον ὁπωσδήποτε τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀλλὰ καὶ ὑπόπτου γνησιότητος. Ὑπὸ ἔποψιν πάντως παραδόσεως τοῦ κειμένου παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ ἠγνοημένη ἔκδοσις τοῦ Νεκταρίου, καθὼς καὶ ἡ τοῦ Γρηγοριάδου, ἥτις ἐγένετο ἐπίσης ἐκ κώδικος σιναϊτικοῦ ὀλίγον μόνον διαφερόντος κατὰ τὸ κείμενον⁷⁹, ἂν καὶ γενικῶς εἰπεῖν δὲν πλεονεκτοῦν, ὥς οὐχὶ ὀρθῶς φρονεῖ περὶ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐκδόσεως ὁ Γρηγοριάδης, παρέχουν ἐν τούτοις καὶ γραφάς τινὰς καλυτέρας τῶν ἐξ ἄλλων χειρογράφων γενομένων ἐκδόσεων.

ΤΜΗΜΑ Γ' (σ. 187-232). Τοῦτο περιέχει τὴν συνέχειαν τῆς ἱστορίας τοῦ Σινᾶ μετὰ τὴν κτίσιν τῆς μονῆς μέχρι τῶν χρόνων τοῦ συναφῶς.

Καὶ πρῶτον ἐκτίθενται οἱ κατὰ καιροὺς ἐπισυμβάντες εἰς τὴν μονὴν κίνδυνοι, ἀπὸ τῶν ὁποίων αὕτη, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ συγγραφέως, διεσώθη διὰ μόνης τῆς θαυματουργοῦ θείας ἐπεμβάσεως. Ὡς τοιοῦτοι ἀναγράφονται ἡ περὶ τὸ 1000 μ.Χρ. ἀπειληθεῖσα καταστροφὴ τῆς μονῆς ἐπὶ ἡγεμόνος τῆς Αἰγύπτου Μέλεκ Σάλεκ ἢ Χάκεμ Ἀμπρίλλε⁸⁰ (σ. 189-195), ἡ ὑπὸ Αἰγυπτίων στρατιωτῶν λεηλασία αὐτῆς καὶ ὁ φόνος τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἰωάννου τοῦ Ἀθηναίου τῷ 1091 (σ. 195-197) καὶ οἱ καταστρεπτικοὶ σεισμοὶ τοῦ ἔτους 1312 (σ. 197-198), ἅτινα πάντα ἐλήφθησαν, ὥς δηλοῦται ἐν σ. 195 καὶ 198, ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ συναξαριστοῦ τῆς μονῆς.

Ἀκολουθεῖ ἡ διήγησις διαφόρων «θαυμάτων» κατὰ καιροὺς γενο-

chnisse der orientalischen Kirche, «Byzant. Zeitschrift» τόμ. 2 (1893) σ. 70-71.

⁷⁷) E. von Dobschütz, αὐτόθι τόμ. 15 (1906) σ. 244.

⁷⁸) Fr. Dölger, Regesten der Kaiserurkunden κλπ., ἐνθ' ἄνωτ.

⁷⁹) Βλ. τὴν ἀνωτέρω σημ. 75. Σημειωτέον, ὅτι τὸ κείμενον τοῦ ὁρισμοῦ εἴρηται καὶ εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 535 κώδικα τοῦ 16ου αἰῶνος τῆς μονῆς Ἰβήρων (ἐν ἀριθ. 21) γραφέντι «ἐν τῷ Σινάῳ ὅρει διὰ χειρὸς ἐντελοῦς Μαζαρίου ἱερομονάχου τοῦ Κρητός» (Σπ. Λάμπρου, Κατάλογος κλπ. τόμ. Β', ἀριθ. 4655, σ. 166), καθὼς καὶ εἰς κώδικα τῆς βιβλιοθήκης Σιδερίδου ὑπ' ἀριθ. 4 (σ. 1079-1087) (βλ. Κ. Γ. Δυοβουνιώτου, Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς βιβλιοθήκης Ε. Α. Σιδερίδου τῆς δωρεθείσης τῇ Ἀκαδημίᾳ Ἀθηνῶν, «Θεολογία» τόμ. 12 [1934] σ. 226-253).

⁸⁰) Προκειται περὶ τοῦ al-Hakim Bi Anri 'llah, 16ου φατιμίδου καλίφου (996-1021 μ. Χρ.), οὗτινος τὸ ἀληθές ὄνομα ἦτο Abu 'Ali al-Mansur. Οὗτος ἐπῆρξεν ἀπηνῆς διώκτης τῶν Χριστιανῶν (βλ. τὸ περὶ τούτου ἄρθρον ἐν Encyclopédie de l'Islam τ. 2 [1913] σ. 238a-239β ὑπὸ E. Graefe, ἐνθα καὶ ἡ λοιπὴ περὶ αὐτοῦ βιβλιογραφία).

μένων ἐν Σινῃ (σ. 199-206) καὶ κατὰ παρῖδονιν φερομένων (πρβλ. σ. 199 καὶ 205), ἅτινα καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν, προσκυνηταρίων ἢ χειρογράφων, εἶναι σήμερον εἰς ἡμᾶς γνωστά. Οὕτω π.χ. τὸ ἐν σ. 199-200 «θαῦμα τοῦ βλύσαντος ἐλαίου, ὅπερ ἐποίησεν ὁ δαίος Γεώργιος ὁ Ἀρσελάτης», ὅπερ, κατὰ τὸν Νεκτάριον, φέρεται «εἰς πολλὰ ἀραβικά βιβλία γεγραμμένον», ἀνευρίσκει τις καὶ εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 87 (τοῦ 17ου αἰ.) Ἱεροσολυμιτικὸν κώδικα (φ. 111 κ.ἐξ.)⁸¹ τὰ «περὶ τῶν Ἀρμενίων» (σ. 200) εὑρηγται καὶ εἰς παλαιότερον σιναϊτικῆς προσελεύσεως κώδικα τῆς βιβλιοθήκης τῆς Δρεσδης⁸² τὸ ἐν σ. 201-204 θαῦμα τῆς Θεοτόκου φέρεται καὶ εἰς τὴν προμνημονευθεῖσαν⁸³ ἔμμετρον «Ἱστορίαν τοῦ Ἀγίου ὅρους Σινῆ» τοῦ Παΐσιου Ἀγιαποστολίτου (στ. 243-276, ἔκδ. Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, σ. 10-11). καὶ τέλος τὰ ἐν σ. 204-206 «Περὶ τῆς Ἀγίας Ζώνης τῆς Θεοτόκου» ἐκτίθενται συντομώτερον ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Παΐσιου (αὐτόθι στ. 203-224). Ὁ Νεκτάριος πᾶντως εἶναι ὁ πρῶτος ὅστις συνέλεξε καὶ ἐδημοσίευσεν αὐτά.

Ἀπὸ σ. 206-214 γίνεται λόγος ἐν συντομίᾳ «περὶ τῶν κατὰ διαφόρους καιροὺς ἐπιδημυσάντων ἁγίων ἀνδρῶν εἰς τὸ ἅγιον τοῦτο ὄρος ἢ καὶ ἀσκησάντων ἐν αὐτῷ» ἐπὶ τῇ βίᾳ εἰς γνωστῶν ἀγιολογικῶν κειμένων. Οὕτω τὰ ἐν σ. 206-207, περὶ «τοῦ ἁγίου Γαλακτίωνος καὶ τῆς Ἀγίας Ἐπιστήμης», εἶναι εἰλημμένα ἐκ τοῦ ὑπὸ Συμεὼν τοῦ Μεταφράστου γεγραμμένου καὶ γνωστοῦ ἐκ πολλῶν χειρογράφων⁸⁴ βίου τῶν ἁγίων τούτων τοῦ ἐκδεδομένου καὶ παρὰ Migne (Patrol. Graec. τόμ. 116 σ. 94-108), τὰ δὲ ἐν σ. 208-212 ἐκ τῆς «Κλίμακος» τοῦ κατὰ τὸν 6ον μ.Χρ. αἰῶνα ἡγουμένου τοῦ ὄρους Σινῆ Ἰωάννου τοῦ Σχολαστικοῦ τῆς ἐκδεδομένης ὡσαύτως παρὰ Migne (ἐνθ' ἀνωτ. τόμ. 88 σ. 631-1164⁸⁵), ἧς δημώδη μετάφρασιν ἐξέδωκεν, ὡς γνωστόν, ἤδη τῷ 1590 ὁ σοφὸς Κρήσις Μάξιμος ὁ Μυρογούνης⁸⁶. Μόνον δὲ τὰ

⁸¹) Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. Β' σ. 161-162.

⁸²) Βλ. E. von Dobschütz, Eine Sammelhandschrift des 16. Jahrhunderts. Dresden MS. A 187 ἐν «Byzant. Zeitschrift» τόμ. 15 (1906) σ. 246.

⁸³) Βλ. ἀνωτ. σ. 304.

⁸⁴) Πρβλ. προχείρως Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, ἐνθ' ἀνωτ. τόμ. Α', σ. 34, 354 καὶ τόμ. Β', σ. 76, 221-222, 283 καὶ Σπ. Ἀμάριου, Κανόνας κλπ. τόμ. Α' ἀριθ. 2.24 (σ. 1), 2090.3 (σ. 179), 36588 (σ. 338), 3669ε (σ. 342) καὶ τόμ. Β' ἀριθ. 4887.16ε (σ. 224).

⁸⁵) Εἰδικώτερον τὰ ἐν σ. 209-210 περὶ Ἡσυχίου τοῦ Χωρηβίτου καὶ περὶ μνήμης θανάτου φέρονται ἐν τῷ Γ' βαθμῷ τῆς «Κλίμακος» (βλ. Migne, Patrol. Graec. τόμ. 88 σ. 796D-797B), τὰ δὲ ἐν σ. 211-212 περὶ τοῦ μοναχοῦ Στεφάνου ἐν τῷ ζ' βαθμῷ (βλ. αὐτόθι σ. 812).

⁸⁶) Βλ. ταύτην παρὰ É. Legrand, Bibliographie Hellénique... au

ἐν σ. 212-213 «περὶ τῶν δύο εὐγενῶν ἀδελφῶν» ἀντλοῦνται πιθανῶς ἐκ τῆς παραδόσεως, τὰ δὲ ἐν σ. 213-214 «περὶ τοῦ Νικάνδρου τοῦ νέου ἀσκητοῦ», Ἰγνατίου τοῦ ἐκ Ρεθύμνης, κλπ. ἐκ συγχρόνων τοῦ συγγραφέως γεγονότων⁸⁷.

Ἐνδιαφέροντα διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ περιλαλήτου «σιναιτικῆς ζήτηματος» εἶναι τὰ ἐν συνεχείᾳ (σ. 215-221) γραφόμενα «περὶ τῶν συμβάντων σκανδάλων ὑπὸ τῶν πατριαρχῶν τοῦ τε Ἱεροσολύμων καὶ Ἀλεξανδρείας, ἐκάστου βουλομένου τούτων ἐξουσιάζειν τὸ μοναστήριον», ἐνθα παρέχονται πληροφορία περὶ ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων τῆς ἐποχῆς τοῦ συγγραφέως ἢ καὶ τι προγενεστέρων, ὑποστηριζομένης, ἐννοεῖται, τῆς σιναιτικῆς ἀπόψεως.

Ἀκολουθῶς παρατίθεται (σ. 221-223) κατάλογος τῶν εἰς ἀνεκδότης ἀραβικὰς πηγὰς ἀπαντώντων παλαιῶν ἀρχιεπισκόπων τοῦ Σινᾶ ἀπὸ τοῦ 869 κ.ἐξ., ὥς καὶ τῶν νεωτέρων μέχρι τῶν χρόνων τοῦ συγγραφέως. Ὁ κατάλογος οὗτος εἶναι πολύτιμος, ἀφ' οὗ εἶναι καὶ ὁ πρῶτος δημοσιευθεὶς, ἐπ' αὐτοῦ δ' ἐστηρίχθησαν πάντες οἱ ἔκτοτε καταρτισθέντες νεώτεροι κατάλογοι⁸⁸. Πρὸς σύνταξιν αὐτοῦ ὁ Νεκτάριος ἔλαβε πιθανῶς ὑπ' ὄψιν προγενέστερον κατάλογον τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σινᾶ Ἰωάσαφ καταστρωθέντα ἐξ ἀραβικῶν βιβλίων καὶ σωζόμενον εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 2215 (σ. 51-53) σιναιτικὸν κώδικα, ἀλλὰ καὶ ἄλλας προσέτι πηγὰς, ὥς διεπίστωσεν ὁ ἐξετάσας ἀμφοτέρους καθηγητῆς Κ. Ἀμαντος⁸⁹.

Ἐν τέλει δὲ τοῦ τμήματος Γ' ἐκδίδεται (σ. 225-232) τὸ πρῶτον ἐνταῦθα «ἐπιστολὴ τοῦ παναγιωτάτου κύρ Γενναδίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Σχολαρίου πρὸς τὸν τιμιώτατον ἐν μοναχοῖς κύρ Μάξιμον καὶ πρὸς τοὺς ἐν Σινᾷ ὄρει ἱερομονάχους καὶ μοναχοὺς» ἐκ τοῦ αὐτογράφου τοῦ Σχολαρίου τοῦ φυλασσομένου εἰς τὸ ἐν Καΐρῳ σιναιτικὸν μετόχιον (βλ. σ. 224)⁹⁰. Ἡ ἔκδοσις αὕτη εἶχεν ἀγνοηθῇ μὲν ὑπὸ τοῦ παλαιότερου ἐκδότου τῶν Ἀπάντων τοῦ Σχολαρίου, τοῦ

XV et XVI siècles, τόμ. 4, Paris 1906, ἀριθ. 824, σ. 299-301.

⁸⁷) Σημειωτέον ὅτι ὁ «Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου Νικάνδρου τοῦ νέου ἀσκητοῦ» κλπ. φέρεται καὶ εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 1716 σιναιτικὸν χειρόγραφον τοῦ 17ου αἰῶνος (V. Benesovic, Catalogus . . . κλπ., τόμ. III, σ. 167).

⁸⁸) Τούτων τελευταῖος εἶναι ὁ παρατιθέμενος ὑπὸ Μ. Η. L. Rabinov, Le monastère de Sainte-Catherine du Mont Sinai, Le Caire 1938, σ. 80-93.

⁸⁹) Κ. Ἀμάντου, Σιναιτικά μνημεῖα ἀνεκδота, σ. 8. Περβλ. καὶ Rabinov, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 80.

⁹⁰) Σιναιτικοὶ κώδικες περιέχοντες τὴν ἐπιστολὴν ἀναφέρονται ὁ ὑπ' ἀριθ. 1609 φ. 458β-463β (V. Benesovic, Catalogus . . . κλπ., τόμ. III σ. 92) καὶ ὁ ὑπ' ἀριθ. 1755 φ. 346β-374α (αὐτόθι σ. 181).

Migne⁹¹, ἐχρησιμοποιήθη ὁμοως ὑπὸ τῶν τελευταίων ἐκδοτῶν αὐτοῦ⁹².

ΤΜΗΜΑ Δ' (σ. 233-311). Εἰς τὸ τμήμα Δ' παρέχει ὁ συγγραφεὺς, ὡς δηλοῖ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ αὐτοῦ (σ. 233) «*σύντομον ἀπαρίθλησιν δλων τῶν βασιλέων τῆς Αἰγύπτου, ἀρχίζουσα[ν] ἀπὸ τὸν Μῆνα, πρῶτον βασιλέα τῆς Αἰγύπτου, καθὼς ἱστορεῖ ὁ Ἡρόδοτος, καὶ τελειώνουσα[ν] ἕως τῆς βασιλείας τοῦ Σουλτὰν Σελήμ, υἱοῦ τοῦ Σουλτὰν Μπαγιαζίτη, ὁ ὁποῖος ἔλαβε τὸ Μισίρι ἀπὸ τοὺς Τζερκέζους*»⁹³.

Καὶ τὴν μὲν παλαιὰν ἱστορίαν τῶν βασιλέων τῆς Αἰγύπτου μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Περσῶν κατακτήσεως αὐτῆς ἐκθέτει (σ. 234-251) ἔχων ὡς μόνην πηγὴν, ὡς λέγει ἐν ἀρχῇ (σ. 234), τὸν Ἡρόδοτον, καὶ παραλαμβάνων ἐκ τούτου, ὡς πεῖθει καὶ πρόχειρος παραβολή, τὰ κυριώτερα τῶν ἀπὸ τοῦ βιβλίου Β' κεφ. 99 κ.ἑξ. μέχρι τοῦ βιβλίου Γ' κεφ. 15 ἱστορουμένων (παραλείπονται μόνον παρεκβάσεις τινὲς τοῦ Ἡροδότου ἢ ἄλλαι δευτερεύουσαι λεπτομέρειαι). Ἀπαριθμῶν δὲ μετὰ ταῦτα ἐν μεγίστῃ συντομίᾳ τοὺς ἀπὸ τοῦ κατακτητοῦ τῆς Αἰγύπτου Καμβύσου Πέρσας βασιλεῖς καὶ εἶτα τοὺς Πτολεμαίους⁹⁴ μεταπηδᾷ εἰς τοὺς χρόνους τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου καὶ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Ἰσλάμ (σ. 251-254).

Προκειμένου εἶτα νὰ διηγηθῇ τὴν ὑπὸ τῶν Ἀράβων κατάκτησιν

⁹¹) Βλ. Migne, Patrol. Graec. τόμ. 160 σ. 537-540, ἔνθα δημοσιεύεται περικοπὴ μόνον τῆς ἐπιστολῆς εἰλημμένη ἐκ τοῦ Euseb. Renaudotius, Gennadii Patriarchae Constantinopolitani Homiliae . . . κλπ., Parisiis 1709, σ. 77-79 (πρβλ. καὶ σ. 304-306).

⁹²) Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου, Ἀπαντα τὰ εὑρισκόμενα. Oeuvres complètes de Gennade Scholarius publiées pour la première fois par Mgr. Louis Petit, † X. A. Sideridés, Martin Jugie, τόμ. IV, Paris 1935, σ. 198-206 (πρβλ. καὶ Introduction σ. XI-XIII). Εἶναι ἄξιον σημειώσεως, ὅτι, ὡς ἀναφέρουν οἱ ἀνωτέρω ἐκδόται, ἐκ τῆς «Ἐπιτομῆς» τοῦ Νεκταρίου (ἔκδ. 1805) μετεφράσθη ἡ ἐπιστολὴ εἰς τὴν σερβικὴν καὶ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Nicéphore Douchitch ἐν «Knjjevni Radovi» fasc. IV, Βελιγράδιον 1895, σ. 415-419 (εἰσαγωγὴ) καὶ σ. 419-432 (μετάφρασις). Περὶ τῆς ἐπιστολῆς, γραφείσης πιθανῶς τῷ 1455, πρβλ. καὶ M. Jugie, Les œuvres pastorales de Gennade Scholarios ἐν «Échos d'Orient» τόμ. 34 (1935) σ. 151-159.

⁹³) Τοῦτο πρᾶττει, καθ' ἣν δικαιολογεῖται ἐν ἀρχῇ (σ. 233-234), ἵνα δεῖξη, ὅτι τὸ Σινᾶ «φυλάττεται ὑπὸ Θεοῦ καὶ δχι ὑπὸ ἀνθρώπων», διότι «εἰς τοιαύτας τῶν πραγμάτων ἀνωμαλίας καὶ εἰς τόσον κακόν, ὅπου αἱ ἐκείσε ἐκκλησίαι καὶ οἱ ἐν ὅλῃ τῇ Αἰγύπτῳ καὶ Παλαιστίνῃ καὶ Συρίᾳ καὶ Ἀραβίᾳ ἔπαθον, ἀρ' οὐ ἡ πίστις τῶν Χριστιανῶν ἄρχισε νὰ πολεμῇται καὶ νὰ διώκεται, ἔμεινεν ἀκαταπάτητον . . . » κλπ.

⁹⁴) Τὰ ὀλίγα ταῦτα παραλαμβάνει πιθανῶς ἐκ τῆς χρονογραφίας τοῦ Γεωργ. Κεδρηνοῦ (πρβλ. τόμ. I, ἔκδ. Βόνν., σ. 284 καὶ ἰδίᾳ σ. 289 κ.ἑξ.), ὃν καὶ ἀναφέρει ἐν σ. 253.

τῆς Αἰγύπτου καὶ τὰ ἐπακολουθήσαντα γεγονότα, προβαίνει πρῶτον (σ. 254-267) εἰς «*σύντομον περιγραφὴν τῆς ὅλης Λιβύης*» (ἦτοι τῆς Ἀφρικῆς) καὶ τοῦ Νείλου μετὰ τῶν παρ' αὐτὸν πόλεων. Τὴν περιγραφὴν ταύτην ἀπὸ μὲν τῆς σελ. 255 - 260 παραλαμβάνει, ὥς ἡδυνήθημεν νὰ διαπιστώσωμεν — διότι δὲν ἀναφέρει τὴν πηγὴν — ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου τοῦ Ἰταλοῦ Paolo Giovinio (βιβλ. XVIII σ. 302₅₀-304₅₃ καὶ 307₁₃-308₅), περὶ οὗ θὰ γίνῃ ἐκτενὴς λόγος εὐθὺς κατωτέρω κατὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ Ε' τμήματος, ἀπὸ δὲ τῆς σελ. 261-267 ἐκθέτει, ὥς φαίνεται, ἐξ ἰδίας γνώσεως.

Περαιτέρω ὁ Νεκτάριος ἐκθέτει τὰ τοῦ βίου τοῦ Μωάμεθ (σ. 267-275), δημοσιεύων ἐν σ. 271 - 273 καὶ ἑλληνικὴν μετάφρασιν τοῦ εἰς τοῦτον ἀποδιδομένου περιλύστου προστατευτικοῦ ὁρισμοῦ (ἀχτιναμὲ) ὑπὲρ τῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ, ὅστις προεβιάλλετο ἔκπαιλαι ὑπὸ τῶν ὑπὸ τοὺς Μουσουλμάνους βιούντων Χριστιανῶν πρὸς κατοχύρωσιν τῶν προνομίων αὐτῶν⁹⁵, παρ' ὅλον ὅτι ἡ αὐθεντικότης αὐτοῦ τίθεται σή-

⁹⁵) Ἡ ὑπὸ Νεκταρίου ἔκδοσις αὕτη τοῦ ὁρισμοῦ τοῦ Μωάμεθ εἶναι ἡ πρώτη, καθ' ὅσον γνωρίζομεν. Ἐντεῦθεν ὁ ὁρισμὸς ἀνεδημιουργήθη τὸ πρῶτον ὑπὸ Κ. Σάθια, Ἡ ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν διαθήκη Μωάμεθ τοῦ προφήτου καὶ τὸ χατήρ-σερίφιον τοῦ σουλτάνου Σελίμ, ἐν περιοδ. «Χρυσάλλις» Γ' (1865) σ. 611-612, τελευταῖον δὲ ὑπὸ Κ. Ἀμάντου, Οἱ προνομιακοὶ ὁρισμοὶ τοῦ Μουσουλμανισμοῦ ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν, «Ἑλληνικά» τόμ. 9 (1936) σ. 105-107. Τὸ ὑπὸ Ἀ. Παπαδοπούλου - Κερμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, τόμ. Δ', ἐν Πιερουπόλει 1897, σ. 401-403 δημοσιευόμενον ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 428 ἱεροσολυμιτικοῦ κώδικος νεοελληνικὸν κείμενον τοῦ ὁρισμοῦ εἶναι ὅμοιον, μὲ ἀσημάντους μόνον παραλείψεις ἢ ἀλλοιώσεις, πρὸς τὸ ἐν «Ἐπιτομῇ» Ἀλλὰ καὶ ἡ πρώτη εἰς ξένην γλῶσσαν μετάφρασις, ἐξ ἧς πηγάζουν αἱ μεταγενέστεραι, ἡ δημοσιευθεῖσα ὑπὸ Richard Pococke, A description of the East and some other countries, vol. 1, London 1743, σ. 268-270 (κεφ. XIV), ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει νεοελληνικοῦ κειμένου (βλ. αὐτόθι σ. 148), τοῦ παρὰ Νεκταρίῳ ἀναμφιβόλως, ἀφ' οὗ τὸ μετὰ τὸ κεφάλαιον 11 τοῦ ὁρισμοῦ παρεμβλλόμενον σχόλιον τοῦ Νεκταρίου ἐφρηται καὶ παρὰ Pococke.

Ὁ Νεκτάριος ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν νεώτερον σιναϊτικὸν ἀντίγραφον τοῦ ὁρισμοῦ, ὅπερ, ὥς γράφει, μετεγλώττισε «δι' ἐρμηνέως» ἐκ τῆς ἀραβικῆς, διότι τὸ αὐθεντικὸν πρωτότυπον, καθ' ὃ λέγει περαιτέρω τῆς «Ἐπιτομῆς» (σ. 433-434), ἐπιδειχθὲν ὑπὸ τῶν ἐν Καίρῳ Σιναϊτῶν εἰς τὸν κατακτῆσαντα τὴν Αἴγυπτον Σελήμ τὸν Α' (1517), ἐλήφθη ὑπὸ τούτου, ἵνα φυλαχθῇ ὡς πολύτιμον κειμήλιον εἰς τὸ βασιλικὸν θησαυροφυλάκιον, ἐχορηγήθη δὲ ὑπ' αὐτοῦ «ἀντίβολον» (=ἀντίγραφον) μετὰ νέου ὁρισμοῦ ἀνανεοῦντος τὰ προνόμια τῆς μονῆς. Ἐπὶ τῇ βάσει σιναϊτικοῦ ἀντιγράφου τοῦ 1590 (τοῦ αὐτοῦ ἀρά γε;) ἐδημοσίευσεν «ἐλευθέραν ἑλληνικὴν μετάφρασιν» διαφέρονσαν γλωσσικῶς τῆς ἐν «Ἐπιτομῇ» καὶ ὁ Περ. Γρηγοριάδης, Ἡ ἱερὰ μονὴ τοῦ Σινᾶ, σ. 57 - 60, ἐπαναληφθεῖσαν ὑπὸ Ἰω. Φωκυλίδου ἐν «Ἐκκλησ. Φάρῳ» τόμ. 27 (1928) σ. 241 - 242, Κ. Ν. Παπαμιχαλοπούλου, Ἡ μονὴ τοῦ ὄρους Σινᾶ, σ. 203-205 καὶ ἄλλων.

Σημειωτέον ὅτι ἕτερα δύο ἐπίσημα ἀντίγραφα τοῦ ἀραβικοῦ κειμένου.

μερον ὑπὸ ἀμφισβήτησιν⁹⁶. Ἐν συνεχείᾳ δὲ διαλαμβάνει (σ. 275-301) περὶ τῶν διαδόχων τοῦ Μωάμεθ Ἀράβων καλιφῶν τῆς Βαγδάτης, ἀπὸ τοῦ πρώτου Ἀμποῦ Μπέκρ καὶ τοῦ μετ' αὐτὸν Ὁμάρ, τοῦ κατακτητοῦ τῆς Αἰγύπτου, μέχρι τοῦ 49ου al Mustazhir Bi'llah (1094-1118 μ. Χρ.), ὅστις καλεῖται ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου (σ. 300) «*Μιστὰν Μπιλάχ υἱὸς τοῦ Μούκτεδ*», ἀναφέρεται δὲ τελευτήσας τὸ 512 ἔτος Ἑγίρας, ἥτοι τὸ 1118 χριστιανικόν.

Πόθεν παρέλαβεν ὁ Νεκτάριος τὰ ἀνωτέρω περὶ τοῦ βίου τοῦ Μωάμεθ καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, δηλοῖ ὁ ἴδιος γράφων ἐν τέλει (σ. 301): «... *Ἐγινε τούτου [τοῦ Μιστὰν Μπιλάχ δηλ.] διάδοχος ὁ Ἀμερ Μπιλόχ, πεντηκοστὸς ἀπὸ Μωάμεθ*⁹⁷. *Εἰς δὲ τὰς ἡμέρας τούτου ἦλθεν*

σωζόμενα ἐν τῷ πατριαρχεῖῳ Ἱεροσολύμων μνημονεύονται ὑπὸ Ἀ. Παπαδοπούλου - Κερμέως, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 440. Τὸ ἀραβικὸν κείμενον τοῦ ὁρισμοῦ, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νῦν σωζομένων ἐν Σινᾷ τριῶν ἀντιγράφων, ἐδημοσίευσεν ὁ B. Moritz, Beiträge zur Geschichte des Sinai - Klosters im Mittelalter nach arabischen Quellen (Aus den Abhandlungen der Königl. Preuss. Akademie der Wissenschaften, Jahrgang 1918, Phil.-Hist. Klasse Nr. 4), Berlin 1918, σ. 6-8 μετὰ γερμανικῆς μεταφράσεως (σ. 9-11). Ὁ Moritz ἀγνοεῖ τὴν ἐκδοσιν τοῦ Νεκταρίου, ὡς καὶ τὰ ἀνωτέρω ὑπὸ τούτου περὶ τῆς τύχης τοῦ πρωτοτύπου γραφόμενα, οὗ ἕνεκα εἰκάζει ἐσφαλμένως, ὅτι τοῦτο ἐλήφθη μᾶλλον ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τοῦ Σελήμ σουλτάνου Σουλεϊμάν (σ. 5-6) ἢ ὅτι (σ. 17) ἠφρανίσθη ὑπὸ τοῦ λαβόντος τοῦτο ἐκ δυσπιστίας πρὸς τὴν γνησιότητά του (!).

⁹⁶ Τὴν γνησιότητα τοῦ ὁρισμοῦ ὑπεστήριξαν διὰ μακρῶν ὁ Περ. Γρηγοριάδης, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 57-71 καὶ εἰτα ὁ Ν. Π. Ἑλεutherιάδης, Ἀνατολικά μελέται, τόμ. Α', ἐν Σμύρνῃ 1909, σ. 72-90. Τοῦναντίον ἠμφισβήτησαν ταύτην πολλοὶ Εὐρωπαῖοι, τέλος δὲ ὁ B. Moritz, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 11-17, συνήγαγε καὶ ἐκ τοῦ περιεχομένου τοῦ διασωθέντος σήμερον ἀραβικοῦ ὁρισμοῦ καὶ ἐκ τῆς γλωσσικῆς διατυπώσεως αὐτοῦ καὶ ἐξ ἄλλων ἐνδείξεων, ὅτι οὗτος εἶναι πλαστός, οὐχὶ δὲ πάντως προγενέστερος τοῦ 10ου αἰῶνος, καὶ ὅτι πιθανῶς ἐγένετο κατὰ τὸν ἐπὶ ἡγεμόνος Hakim (996-1021 μ.Χρ.) σφοδρὸν διωγμὸν τῶν Χριστιανῶν. Ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, εἶναι ἀξία προσοχῆς ἡ παρατήρησις τοῦ καθηγητοῦ Κ. Ἀμάντου («Ἑλληνικά» τόμ. 9 [1936] σ. 107), ὅτι καὶ ἂν τὸ διασωθὲν κείμενον τοῦ ὁρισμοῦ εἶναι τοῦ 10ου αἰῶνος, «*πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἄλλος ὁρισμὸς εἶτε αὐτοῦ τοῦ Μωάμεθ πιθανώτερον, εἶτε καὶ τῶν διαδόχων του, εἶτε καὶ πλείονες ὁρισμοί, τοῦ Μωάμεθ πρώτον καὶ τῶν Καλιφῶν ἔπειτα, ἐπροστάτευσαν τὴν μὴν εἰς παλαιότεραν ἐποχὴν*», διότι οὕτω μόνον θὰ ἐξηγηθῇ ἡ κατὰ τοὺς παλαιότερους αἰῶνας διάσωσις τῆς χριστιανικῆς μονῆς ἐν μέσῳ τῶν ἀγρίων Μωαμεθανῶν Ἀράβων.

⁹⁷ Πρόκειται περὶ τοῦ 10ου φατιμίδου καλῖφου al-Amir al-Mansur (1101-1130 μ. Χρ.), ὅστις ὁμως ἤρξεν ἐν Αἰγύπτῳ, οὐχὶ ἐν Βαγδάτῃ (βλ. τὸ περὶ αὐτοῦ ἄρθρον ἐν Encyclopédie de l' Islam τόμ. 1 [1908] σ. 332-333) καὶ ἐσφαλμένως ἄρα ἀπαριθμεῖται ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου θεωρούμενος ὡς διάδοχος τοῦ εἰρημένου Mustazhir Bi'llah, ἀββασίδου καλῖφου τῆς Βαγδάτης (περὶ οὗ βλ. αὐτόθι τόμ. 3 [1936] σ. 825-826), εἰς ὃν ἄλλως τε καὶ λήγει κατ' οὐσίαν ἡ ἀπαρίθμησις, δεδομένου ὅτι ὁ Amir δὲν βιογραφεῖται ἐν τῇ «Ἐπιτομῇ».

ένας άνθρωπος Χριστιανός πραγματευτής από το Τεκρίτ, ήγουν Ίεμπρί, ονόματι Ταήπ, υἱός Ίωσήφ· είχε δὲ φορητάματα πολλά χρῶμα ἀντζέμικα καὶ Ἰνδικά, καὶ ἐξ αὐτῶν ἔφερε δῶρα τοῦ Ἀμερ Μπιλάχ. Οὗτος δὲ τὸν ἐδεξιόθη, δίδοντάς του ὁσπῆτιον νὰ καθίσῃ ἀπέριρακτος καὶ νὰ πουλήσῃ τὴν πραγματείαν του. Αὐτὸς δὲ ἔμεινε τελείως εἰς τὸν τόπον καὶ ὑπανδρεύθη ἐκεῖ, παίρνοντας γυναῖκα Χριστιανήν, εἰς δὲ τὸ γῆράς του, ἀποθανούσης τῆς γυναικὸς του, ἔγινε καλόγηρος. Ἐκαμε δὲ μετὰ τῆς γυναικὸς του παιδία τρία, Ἀμποελράλν, Ἀμποζαάρ, Ἀμπολιέσερ. Τοῦτος ὁ Ἀμπολιέσερ ἔκαμεν υἱὸν Γεώργιον, γρομματισμένον, καὶ τοῦτος ἔγραψε τὴν παροῦσαν ἱστορίαν εἰς τὸ ἀραβικόν. Γράφει δὲ ταῦτα εἰς πολὺ πλάτος ὡς ἀκριβὴς ἱστορικός, ἡμεῖς δὲ διὰ συντομίαν ταῦτα μόνον ἐγράφαιμεν, ἡγουν τὰ δνόματα μόνα τῶν ἀπὸ τοῦ Μωάμεθ ἀρχηγῶν τῶν Τουρκῶν τελειώνει δὲ ἡ ἱστορία ἕως τοῦτου τοῦ Ἀμερ Μπιλάχ, πεντηκοστοῦ ἀπὸ Μωάμεθ . . . ».

Ἀλλὰ τίς ὁ Γεώργιος οὗτος ὁ υἱὸς τοῦ Ἀμπολιέσερ καὶ συγγραφεὺς ἀραβικῆς χρονογραφίας, ἣν παρέλαβεν ἐνταῦθα κατ' ἐπιτομὴν ὁ Νεκτάριος κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ μαρτυρίαν; Ἐρευνήσαντες μετὰ τῶν ἀπὸ τοῦ 11ου αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς Ἀράβων ἱστορικῶν, εὗρομεν ὅτι οὗτος δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλος ἢ ὁ χριστιανὸς τὸ θρησκεῖμα Ἀραβ χρονογράφος τοῦ 13ου αἰῶνος Γεώργιος al-Makin. Ὁ Makin (οὗ τὸ πλήρες ἀραβικὸν ὄνομα εἶναι Girgis ibn Abi 'l-Jâsir ibn Abi 'l-Makârim al Makin ibn al Amid) ἐγεννήθη ἐν Καῖρῳ τῷ (ἔτ. Ἐγίρ.) 605/1205 (χριστιαν.)—ἡ κατ' ἄλλους τῷ 625/1223—, ὑπηρέτησεν, ὡς καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Abi 'l-Jâsir, εἰς τὴν αὐτὴν τῶν Ἀγιουβιδῶν καλιφῶν τῆς Αἰγύπτου καὶ ἀπεβίωσε τῷ 1273 ἐν Δαμασκῷ⁹⁸. Τὸ ἱστορικὸν αὐτοῦ ἔργον, ἐπιγραφόμενον ἀραβιστὶ «al Madjmu 'al mu-barak», εἶναι παγκόσμιος χρονογραφία ὑπὸ τύπον ἡριθμημένων βιογραφιῶν τῶν σημαντικωτέρων ἱστορικῶν προσώπων, διαιρεῖται δὲ εἰς δύο μέρη, ὧν τὸ μὲν πρῶτον περιλαμβάνει τὴν προῖσλαμικὴν περίο-

⁹⁸) Περὶ τοῦ Makin καὶ τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου αὐτοῦ βλ. τὰ παλαιότερα ἄρθρα ἐν «Biographie universelle ancienne et moderne» τόμ. 13, Paris 1815, σ. 92-93 ὑπὸ J[ourdai]n καὶ ἐν «Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste . . . herausgegeben von J. S. Ersch und J. G. Gruber», Erste section, 33.ter Theil, Leipzig 1840, σ. 426 ὑπὸ E. Rödiger, ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων Carl Brockelmann, Geschichte der Arabischen Literatur, τόμ. 1, Weimar 1898, σ. 348 (ἀρ. 14) καὶ Supplementband 1., Leiden 1937, σ. 590 καὶ M. Plessner ἐν Eucyclopedie de l'Islam τόμ. 3 (1936) σ. 183β-184β (ἐνθα καὶ ἡ λοιπὴ περὶ αὐτοῦ βιβλιογραφία). Πρβλ. καὶ K. Krumbacher, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας κατὰ μετὰφρασιν ὑπὸ Γ. Σωτηριάδου, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1897, σ. 747-748.

δον ἀπὸ κτίσεως κόσμου μέχρι τοῦ Μωάμεθ, τὸ δὲ δευτέρον τὴν ἰσλαμικὴν ἱστορίαν ἀπὸ τοῦ Μωάμεθ μέχρι τῶν χρόνων τοῦ συγγραφέως (1260 μ. Χρ.). Τὸ ἔργον, ὅπερ θεωρεῖται ἐκ τῶν ἀξιολόγων πηγῶν τῆς ἀραβικῆς ἱστορίας, διεσώθη εἰς πολλὰ χειρόγραφα, τὰ πλεῖστα ἑλληνικὰ, ἀνὰ τὰς διαφόρους εὐρωπαϊκὰς βιβλιοθήκας⁹⁹. Τοῦ δευτέρου τμήματος μετάφρασις εἰς τὴν λατινικὴν ἐκ χειρογράφου τῆς ἐν Χαϊδελέβεργη βιβλιοθήκης ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Ὀλλανδοῦ ἀνατολιστοῦ Thomas Erpenius (1584-1624) καὶ ἐξεδόθη ἐν Λουγδούνῳ τῷ 1625, ἦτοι ἓν ἔτος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ μεταφραστοῦ, ὑπὸ τὴν ἀκόλουθον ἐπιγραφὴν :

«Historia Saracenica, qua res gestae Muslimorum inde a Muhammede Arabe usque ad initium Imperii Atabacaei per XLIX Imperatorum successionem fidelissime explicantur. Insertis etiam passim Christianorum rebus, in Orientis Ecclesiis eodem tempore potissimum gestis, Arabice olim exarata à Georgio Elmascino fil. Abuljaseri Elamidi f. Abulmacaremi f. Abultibi. Et Latinè reddita opera & studio Thomae Erpenii. Accedit & Roderici Ximenez, Archiepiscopi Toletani, Historia Arabum, longè accuratius, quam antè è Manuscripto codice expressa. Lugduni Batavorum, Ex Typographia Erpeniana Linguarum Orientalium. CIOCC. XXV» [= 1625]¹⁰⁰.

Ἡ ὑπαρξὶς ἀντιτύπου τῆς λατινικῆς μετάφρασεως ταύτης εἰς τὴν Γεννάδειον Βιβλιοθήκην¹⁰¹ κατέστησεν εὐτυχῶς δυνατὴν εἰς ἡμᾶς τὴν παραβολὴν τοῦ δι' αὐτῆς ἀποδιδομένου ἀραβικοῦ κειμένου τῆς χρονογραφίας τοῦ Makin πρὸς τὰ γραφόμενα ἀντιστοιχῶς ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου. Ἡ παραβολὴ δὲ αὕτη ἐπηλήθευσε τὸν ἡμέτερον ταυτισμὸν τοῦ εἰς τὸν Νεκτάριον χρησιμεύσαντος ὡς προτύπου Ἀραβος χρονογράφου πρὸς τὸν Makin. Ὁ ταυτισμὸς οὗτος καὶ ἄνευ τῆς παραβολῆς τῶν δύο κειμένων, θὰ ἐστηρίζετο μὲν ἐπὶ τῆς ἐκατέρωθεν συμπτώσεως τοῦ χριστιανικοῦ θρησκευματος, τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ πατρωνύμου τοῦ Ἀραβος συγγραφέως (Γεώργιος υἱὸς Ἀμπολιέσερ = Girgis ibn Abi 'l-Jâsir), ἀνεπαρκῶς ὅμως πάντως. Διὰ τῆς παραβολῆς ὅμως τὸ πρᾶγμα κατέστη ἀπολύτως βέβαιον. Διότι πράγματι, μεταξὺ Makin καὶ

⁹⁹) Μνεῖαν τούτων βλ. παρὰ C. Brockelmann, ἔνθ' ἄνωτ.

¹⁰⁰) Ἡ μετάφρασις τοῦ ἔργου τοῦ Makin καταλαμβάνει τὰς πρώτας σελίδας 1-372 τοῦ βιβλίου, ἀκολουθεῖ δ' εἰτα ἡ ἀραβικὴ ἱστορία τοῦ Ximenez ἔχουσα νέαν σελίδωσιν ἀπὸ 1-75. Ἐκ τῆς λατινικῆς ταύτης μετάφρασεως ἐγένετο κατόπιν καὶ μετάφρασις εἰς τὴν γαλλικὴν ὑπὸ P. Vattier (Paris 1657) καὶ εἰς τὴν ἀγγλικὴν ὑπὸ S. Puchas (London 1626) βλ. Jourdain, ἔνθ' ἄνωτ. σ. 93 καὶ C. Brockelmann, ἔνθ' ἄνωτ., τόμ. 1 σ. 348.

¹⁰¹) Tyrk. Hist. 367.

Νεκταρίου διεπιστώθη απόλυτος συμφωνία και ως προς τα ονόματα¹⁰² και ως προς την σειράν της αρίθμησης των βιογραφουμένων διαδόχων του Μωάμεθ Ἀράβων καλιφών της Βαγδάτης¹⁰³ και ως προς τις χρονολογίας της ηγεμονίας εκάστου εξ αυτών, αλλά και τις των άλλων ἐν τῷ μέρους γεγονότων. Κατὰ περίεργον μάλιστα σύμπτωσιν, και ἡ μετάφρασις τοῦ Εἰρενίου περατοῦται ὅπου και ἡ παρὰ Νεκταρίῳ διήγησις, ἦτοι (βλ. σ. 359-372) εἰς τὸν αὐτὸν 49ον καλίφην «Mustasir. Billa fil. Muctadis» (ἔτ. Ἐγίρας 487-512 = χριστιαν. 1094-1118), μολοντί ἡ χρονογραφία τοῦ Μακίη εἰς τὰ πληρέστερα χειρόγραφα φθάνει, ὡς ἐλέχθη, μέχρι τοῦ ἔτους 658/1260, και εἰς αὐτὸ δὲ τὸ ὑπὸ τοῦ Εἰρενίου χρησιμοποιηθὲν χειρόγραφον περατοῦται εἰς τὸ ἔτος 573/1177¹⁰⁴. Ὡς πρὸς δὲ τὴν συμφωνίαν τῶν καθ' ἑκαστα ἐκτιθεμένων γεγονότων, ὁ Νεκτάριος, ὡς ὁ ἴδιος ἄλλως τε ὁμολογεῖ ἐν τέλει¹⁰⁵, ἐκθέτει κατ' ἐπιτομὴν ὅσα ὁ Ἀραβ ἱστορικὸς ἔγραψεν «εἰς πολὺ πλάτος», ἐπομένως δὲν εἶναι παράδοξον ὅτι παραλείπει πολλά, περιορίζεται δὲ συνήθως εἰς τὴν μνημόνευσιν τῶν σημαντικωτέρων ἢ τῶν μᾶλλον παραδόξων κατὰ προτίμησιν και ἀξιοπεριέργων γεγονότων ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Μακίη ἱστορουμένων. Τὴν παραβολὴν τῶν δύο κειμένων ἐθεωρήσαμεν βεβαίως περιττὸν νὰ ἐπεκτείνωμεν μέχρι και τῶν ἐσχάτων λεπτομερειῶν πρὸς διαπίστωσιν, πλὴν τῶν ἀνωτέρω βασικῶν και ἀναμφισβητητῶν ὁμοιοτήτων, και ἐνδεχομένων μικρῶν διαφορῶν αὐτῶν, αἵτινες ἄλλως τε θὰ ἠδύναντο κάλλιστα νὰ ἀφείλουν τὴν προέλευσιν τῶν εἴτε εἰς τὴν διάφορον παράδοσιν τῶν ὑπὸ Νεκταρίου και ὑπὸ Εἰρενίου χρησιμοποιηθέντων χειρογράφων εἴτε και εἰς σφάλματα περὶ τὴν μετάφρασιν γενόμενα ὑπὸ τοῦ ἐνὸς ἢ και τοῦ ἑτέρου τῶν μεταφραστῶν¹⁰⁶. Τὸν ταυτι-

¹⁰²) Μόνον ὁ παρὰ Μακίη 15ος «Omar f. Abdulazizi» (Εἰρενίος, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 90-92) φέρεται ἐν «Ἐπιτομῇ» (σ. 288) ἀπλῶς ὡς Ἀμτελαζήζ. Ἐνίοτε ἐπίσης ὁ Νεκτάριος μεταγράφει ὑπὸ ἐβραϊκὸν τύπον ἀραβικά ονόματα· οὕτω γράφει Σολομών ἀντὶ Σουλεϊμάν (σ. 288), Ἀβραάμ ἀντὶ Ἰμβραήμ (σ. 290), Ἀαρὼν ἀντὶ Ἀροὺν (σ. 292) κ.τ.δ.

¹⁰³) Ὑπὸ Νεκταρίου (ἐν σ. 290) παραλείπεται μόνον ὁ 19ος και 21ος (ὁ πρὸ τοῦ Ἀβραάμ και ὁ μετὰ τοῦτον) και (ἐν σ. 292, προφανῶς ἐκ παραδρομῆς, ὡς προκύπτει και ἐκ τοῦ ἐν τῇ ἀρίθμῳ αἵματος) ὁ 25ος. Τοῦναντίον δὲ ἐν σ. 287 μετὰ τοῦ 12ου (Ἀπτιμέλεχ) και τοῦ 13ου (Βελήτ) παρεμβάλλονται δύο ἕτεροι, οἵτινες ὁμως δὲν ὑπολογίζονται εἰς τὴν ἀρίθμῳσιν.

¹⁰⁴) Βλ. Ε. Rödiger, ἐνθ' ἀνωτ. Ἡ σύμπτωσης αὕτη πάντως δὲν δύναται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν ἐκδοχὴν, ὅτι ἐκ τῆς ἐκδεδομένης λατινικῆς μεταφράσεως ταύτης τοῦ Εἰρενίου παρέλαβεν ὁ Νεκτάριος, διότι σαφῶς δηλοῖ οὕτως ὅτι ἡ μετάφρασις ἐγένετο ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ.

¹⁰⁵) Βλ. τὴν ἀνωτέρω 314, παρατεθεῖσαν περικοπὴν ἐκ τῆς «Ἐπιτομῆς».

¹⁰⁶) Ὅτι ἡ μετάφρασις τοῦ Εἰρενίου τοῦλάχιστον εἶναι ἐν πολλοῖς πλημ-

σμὸν ἄλλως τε τοῦ παρὰ τῷ Νεκταρίῳ χρονογράφου πρὸς τὸν Μακίη καθιστᾷ ἀναμφισβήτητον, εἶπερ τις καὶ ἄλλη ἀπόδειξις, τὸ γεγονὸς καὶ μόνον ὅτι, ὥς παρὰ Νεκταρίῳ εἰς τὴν ὑφ' ἡμῶν ἀνωτέρω (σ. 314) παρατεθεῖσαν περικοπὴν, οὕτω καὶ παρὰ Μακίη φέρονται ἐν τέλει, μετὰ τὰ περὶ τοῦ τελευταίου καλίφου Mustasir γραφόμενα, τὰ αὐτὰ περὶ τῆς γενεαλογίας τῶν ἰδίων προγόνων τοῦ συντάκτου τῆς χρονογραφίας, ἅτινα οὗτος ἐθεώρησε καλὸν νὰ μὴ καταλείπῃ ἀμνημόνευτα. Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι ὅτι ὁ Νεκτάριος καὶ ἐνταῦθα, συντέμνων κατὰ τὴν μέθοδόν του, παραλείπει τοὺς μεσολαβοῦντας ἀπὸ τοῦ ἀπωτέρου γενάρχου Ταίη μέχρι τοῦ πατρὸς τοῦ χρονογράφου Ἀμπολίεσερ τρεῖς διαδοχικοὺς προγόνους τούτου. Ἵνα δειχθῇ ἡ ταυτότης, παραθέτομεν ἐκ τῆς μεταφράσεως τοῦ Egrepius (σ. 370-372) τὴν ἀντίστοιχον αὐτὴν περικοπὴν, κατὰ παραλείψιν μόνον τῶν καὶ ὑπὸ Νεκταρίου παραλειφθέντων :

[σ. 370] «Tempori Amri Biambrillae venit à Tecrita quidam Mercator Syrus, cui nomen Tijbo erat fil. Josephi, qui sarcinas secum advexit vestium Attalicarum, stolasque sericas confectionis indicae atque arabicae, easque diversorum generum; & Califae ex optimis obtulit, qua illius similes decebant, qui propterea honore eum et beneficentia compensavit. illumque ut coram se venire jussit, oratione ipsius & doctrina multum delectatus fuit: ita ut locum illi Aegypto imperaverit, ubi commercium eius à tributis immune foret. ideoque illi benevolè concessit pagum quendam è ditione Husae vicinum Dimaso, cui Buhidae nomen erat. Tiibus autem Elcahirae commoratus fuit usque ad obitum Chalifae Amri Billae. unde commigrans Sanmutiae sedem fixit, atque ex incolis ejus uxorem duxit

[σ. 371-372] Genuit autem Macarimus ille f. Tijbi¹⁰⁷ 3 filios Abulfadlum Elbuchidum, A b u l j a s i r u m Elaamidum patrem chronologi, & Abulzahrū Elmuchalisum; mortua autem uxore vitam religiosam egit, mortuusque est anno 606 . . . ».

Ἡ ἀπόλυτος σύμπτωσις τῆς ἀνωτέρω χαρακτηριστικῆς περικοπῆς τοῦ Μακίη, ἐνθα οὗτος ὁμιλεῖ περὶ τῆς γενεαλογίας του, πρὸς τὴν ἐν

μελὶς, παρετηρήθη ἥδη ἀπὸ πολλοῦ, ἐδημοσιεύθησαν δὲ καὶ πολλαὶ διορθώσεις εἰς αὐτήν· πρβλ. Jourdain καὶ Rödiger ἐνθ' ἄνωτ.

¹⁰⁷⁾ Ὑπὸ Νεκταρίου, παραλείποντος τὰ ἐνδιάμεσα ὀνόματα, ἀναφέρεται ἀντὶ τοῦ Macarimus ὁ πρῶτος Ταίη ὡς γεννήσας τοὺς τρεῖς υἱοὺς κλπ.

σ. 314 παρατεθείσαν ἀντίστοιχον παρὰ Νεκταρίῳ περὶ τῆς γενεαλογίας τοῦ ἔξ οὗ οὗτος ἠντλήσεν Ἄραβος χρονογράφου οὐδεμίαν καταλείπει ἀμφιβολίαν, ὅτι ὁ Ἄραψ οὗτος χρονογράφος ὁ χρησιμοποιηθεὶς ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου ὑπῆρξεν ὁ ῥηθεὶς Γεώργιος al-Makin, χειρόγραφον τῆς χρονογραφίας τοῦ ὁποίου ἀποκείμενον ἐν Σινᾷ ἔλαβεν ὑπ' ὅψιν του ὁ Νεκτάριος¹⁰⁸. Τὸ ὑποστηριχθὲν ἄρα ὑπὸ Περ. Γρηγοριάδου τὸ πρῶτον¹⁰⁹ καὶ ὑπ' οὐδενὸς ἔκτοτε ἀμφισβητηθέν, ὅτι ὁ Ἄραψ χρονογράφος ὁ ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου παραληφθεὶς ἐν τοῖς πλείστοις εἶναι ὁ Εὐτύχιος Ἀλεξανδρείας (Said ibn al-Bitrik), δὲν δύναται νὰ ἀληθεύῃ. Ἡ χρονογραφία ἄλλως τε τοῦ Εὐτιγίου, ὅστις ἀπεβίωσε τῷ 939, φθάνει μέχρι τοῦ καλίφου al-Radi (934-940 μ.Χ.)¹¹⁰, ἐν ᾧ ἡ ἀφήγησις τοῦ Νεκταρίου συνεχίζεται, καθ' ἣ ἐλέχθησαν, μέχρι τοῦ 1118¹¹¹ καὶ αὐτοῦ τούτου δὲ τοῦ Εὐτιγίου ὁ θάνατος μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου¹¹² παραλαμβάνοντος παρὰ τοῦ Makin¹¹³ καὶ τὴν λεπτομέρειαν ταύτην, ἣν ὁ Εὐτύχιος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γράψῃ. Ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν ἀντιστοιχῶν γεγονότων τῶν παρὰ Νεκταρίῳ καὶ Εὐτιγίῳ συμπιπτουσῶν χρονικῶν περιόδων (622-939 μ.Χ.) παρατηροῦνται ἐκ πρώτης ὁψews σημαντικαὶ διαφοραί. Οὐδαμῶς λοιπὸν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ Εὐτύχιος, τοῦλάχιστον ἐνταῦθα, ὡς πηγὴ τοῦ Νεκταρίου¹¹⁴. Ἡ μόνη καὶ βεβαία πηγὴ εἶναι, καθὼς ἐδείχθη, ὁ Makin.

Τὴν περαιτέρω ἱστορίαν τῶν ἡγεμόνων τῆς Αἰγύπτου συμπληροῖ ὁ Νεκτάριος διὰ τοῦ τελευταίου κεφαλαίου (σ. 302-311) τοῦ Δ' τμήματος περὶ τῶν μετὰ τὸ 1118 ἔξουσιασάντων τὴν χώραν «Τζερχέζων» (=Κιρκασίων), ἥτοι τῶν Μαμελούκων, μέχρι τοῦ τελευταίου ἡγεμόνος Καμπῶν. Τὸ κεφάλαιον τοῦτο, πλὴν τοῦ ἐν σ. 307 παρατιθεμένου ἐνδιαφέ-

¹⁰⁸) Τὸ χειρόγραφον τοῦτο εἶναι πιθανῶς τὸ σωζόμενον ἔτι τῷ 1816, ὅτε εἶδεν αὐτὸ ὁ J. L. Burckhardt (βλ. ἀνωτ. σ. 302). Τὸν κατάλογον τῆς Margaret Dunlop Gibson, A catalogue of the Arabic Manuscripts in the convent of Saint-Catherina on Mount Sinai, London 1894 (Studia Sinaitica III), δὲν εἶδομεν, κατὰ τὴν βεβαίωσιν ὁμῶς τοῦ ἐν Παρισίοις συναδέλφου Ν. Σβορώνου, οὗτος δὲν ἀναγράφει χρονογραφίαν τοῦ Makin ὑπάρχουσαν ἐν Σινᾷ, εἶναι ὁμῶς πάντως λίαν ἐλλιπής.

¹⁰⁹) Περ. Γρηγοριάδου, Ἡ ἱερὰ μονὴ τοῦ Σινᾶ, σ. 41-42.

¹¹⁰) Βλ. τὴν λατινικὴν μετάφρασιν αὐτῆς παρὰ Migne, Patrol. Graec. τόμ. 111 σ. 1155-1156.

¹¹¹) «Ἐπιτομὴ» σ. 296: «Εἰς τοὺς τριακοσίους εἰκοσιοκτὼ ἀπέθανε Σείη, ὁ υἱὸς τοῦ Πατρικίου, ἦτον δὲ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, πλὴν Κόπτης».

¹¹²) T h. Erpenius, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 261: «Anno trecentesimo vigesimo octavo [=939 μ.Χ.] vita excessit Saidus filius Batrici, Historicus, qui Patriarcha erat orthodoxorum Alexandriae . . . cum patriarcha sedisset septem annos, 6 menses».

¹¹³) Πρβλ. καὶ τὰ ἀνωτ. ἐν σ. 301-304 τῆς παρούσης μελέτης γραφόμενα.

ροντος καταλόγου τῶν ἡγεμόνων ἐκείνων, ὅσοι ἀπὸ ἔτους Ἐγίρας 530-901 (=1136-1497 μ.Χρ.) ἐχορήγησαν εἰς τὴν μονὴν τοῦ Σινᾶ ὀρισμούς ἀνανεοῦντας τὰ προνόμια αὐτῆς καὶ σωζομένους ἐπὶ Νεκταρίου εἰς τὸ ἐν Καίρῳ σιναϊτικὸν μετόχιον¹¹⁴, παρέλαβεν ὁ Νεκτάριος, ὡς ἠδυνήθημεν νὰ ἔξακριβώσωμεν, ἐκ τοῦ ἱστοικοῦ ἔργου τοῦ Paolo Giovio (βιβλ. XVII σ. 277₇-279₄₀), περὶ οὗ ἐν τοῖς ἑξῆς ὁ λόγος.

ΤΜΗΜΑ Ε' (σ. 312-438). Ὀλόκληρον σχεδὸν τὸ τελευταῖον τμήμα Ε' τοῦ βιβλίου (πλὴν τῶν ἐν τέλει σ. 431-438) εἶναι εἰλημμένον ἄλλοθεν, ὡς δεικνύει καὶ ἡ ἐπιγραφὴ αὐτοῦ: «*Τμήμα πέμπτον τῆς Κοσμικῆς Ἱστορίας. Ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Παύλου Γ' ὁβίου¹¹⁵ διηγηθέντων, Ἐπισκόπου Νοκέρας, τοῦ Ἱταλοῦ, ἐκ τοῦ γ' Βιβλίου, ἐν ᾧ περὶ τῆς Βασιλείας τοῦ Σουλτάν Μπαγιαζίτη τοῦ Παλαιοῦ, καὶ ὅπως ὁ υἱὸς του ὁ Σουλτάν Σελίμης ἔλαβε τὴν Βασιλείαν καὶ πολεμήσας ἔλαβε καὶ τὴν Αἴγυπτον¹¹⁶. Ἔστι δὲ ἡ τοιαύτη Ἱστορία ἐξ ἀρχετύπου τοῦ Ἀραβικοῦ μεταγλωττισμένη¹¹⁷ εἰς Λατινικὴν γλῶσσαν καὶ ἐκ τῆς Λατινικῆς εἰς τὸ Φράγκικον ἀπὸ δὲ τὸ Φράγκικον τώρα εἰς τὸ Ρωμαϊκὸν παρ' ἡμῶν συντομώτερα*».

Ὁ ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου μαρτυρούμενος ὡς πηγὴ αὐτοῦ Ἱταλὸς συγγραφεὺς Παῦλος Γιόβος ἢ Γιόβιος εἶναι ὁ Paolo Giovio (1483-1552), γεννηθεὶς ἐν Como καὶ γενόμενος ἐπίσκοπος Νοκέρας τῷ 1528, ἐκ τῶν ἀξιολογωτέρων ἱστορικῶν τῆς Ἀναγεννήσεως¹¹⁸, τοῦ ὁποίου τὸ σπουδαιότερον ἔργον εἶναι ἡ ἱστορικὴ ἔκθεσις τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτοῦ διαδραματισθέντων πολεμικῶν καὶ πολιτικῶν γεγονότων ἀπὸ τῆς εἰς Ἱταλίαν ἐκστρατείας τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Καρόλου τοῦ Η' (1494)

¹¹⁴) Περὶ τῶν σήμερον σωζομένων τοιούτων ὀρισμῶν βλ. B. Moritz, Beiträge zur Geschichte des Sinai-Klosters in Mittelalter nach arabischen Quellen, Berlin 1918, σ. 3-5 καὶ 39 κ.ἐξ., ὅστις ὁμῶς ἀγνοεῖ τὰ ἀνωτέρω ὑπὸ Νεκταρίου γραφόμενα.

¹¹⁵) Τὸ ὄνομα φέρεται καὶ εἰς τὸν ἐν ἀρχῇ τοῦ βιβλίου πίνακα τῶν περιεχομένων ὑπὸ τὸν ὀρθότερον μάλιστα τύπον: «Ἐκ τῆς Ἱστορίας Παύλου Γ' ὁβίου, Ἐπισκόπου Νοκέρας...» κλπ.

¹¹⁶) Ὁ Νεκτάριος ἐπεξετάθη, καθ' ἃ γράφει ἐν προοιμίῳ (σ. 3-4), εἰς τὴν διήγησιν ταύτην περὶ τῶν πολέμων τοῦ Σελίμ «ὡς πρώτον τῶν Ὀτμάνων ἐν Αἰγύπτῳ βασιλεύσαντος καὶ ὡσάν ὁποῦ πρώτος αὐτὸς εὐλαβήθη τὸ τάγμα τῶν καλογήρων, ὡς δείξομεν, καὶ τοὺς ὀρισμοὺς καὶ χρυσόβουλλα, ὁποῦ τὸ ἄγιον ἐκεῖνο μοναστήριον ἔχει, προνοίᾳ Θεοῦ, αὐτὸς πρώτος ἔδωκε. Καὶ διότι ἀπὸ τὸν καιρὸν τούτου τοῦ Βασιλέως... ἔπαυσαν ἡ σύγχυσις ἀπ' ἐκεῖ [= ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον καὶ Παλαιστίνην] καὶ αἱ ταραχαὶ καὶ ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ τόποι εἰρήνευσαν, ἀπὸ τὸ ὁποῖον συμβαίνει καὶ τὸ ἄγιον τοῦτο μοναστήριον νὰ εὐρίσκεται ἐν ἀσφαλεῖ κυβερνήσει».

¹¹⁷) Ὅτι τοῦτο δὲν ἔχει οὕτω, θὰ δείξωμεν κατωτέρω.

¹¹⁸) Βλ. τὸ περὶ τούτου ἄρθρον ἐν Enciclosed. Italiana τόμ. XVII (1933) σ. 277β-278α ὑπὸ F. Nicolini, ἐνθα καὶ ἡ περὶ αὐτοῦ βιβλιογραφία.

καὶ ἐντεῦθεν, ἐκδοθὲν τὸ πρῶτον ἐν Φλωρεντία τῷ 1550-1552 εἰς δύο τόμους ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν :

« *Pauli Jovii Nogocomensis episcopi Nucerini Historiarum sui temporis Tomus Primus. Florentiae, in officina Laurentii Torrentini ducalis Typographi, MDL [= libri I-XVIII].- Tomus secundus, MDLII [= libri XIX-XXXV]* »¹¹⁹.

Τοῦ λατινιστὶ συγγραφέντος ἔργου τούτου ἐξεδόθη μετάφρασις εἰς τὴν ἰταλικὴν ὑπὸ L. Domenichi ἐν Φλωρεντία τῷ 1551-1553¹²⁰, ἐξ ἧς, ὡς φαίνεται¹²¹, παρέλαβεν ὁ Νεκτάριος, κατὰ τὰ ὑπ' αὐτοῦ γραφόμενα. Σημειωτέον μόνον ὅτι ἡ ἐν τῇ ἀνωτέρω ἐπιγραφῇ βεβαίωσις τοῦ Νεκταρίου, ὅτι καὶ τὸ λατινικὸν κείμενον τοῦ Γιονίου εἶναι μεταγλώττισις «ἐξ ἀραβικοῦ ἀρχετύπου», οὐχὶ ἄρα πρωτότυπον ἔργον τοῦ συγγραφέως δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὰ πράγματα, ἀλλὰ στηρίζεται εἰς παρανόησιν τῶν ὑπὸ Γιονίου γραφομένων· τοῦτο διδάσκουν τὰ ἐν σ. 374 γραφόμενα ὑπὸ Νεκταρίου περὶ τινος ἀνωτέρου ἀξιωματοῦχου (καντλεσκέρη) τοῦ Σελήμ ἀποσταλέντος ὑπὸ τούτου πρὸς τοὺς Αἰγυπτίους ὡς πρόσβεως, ὅτι ἦτο «*ἄνθρωπος πολλὰ γραμματισμένος*» καὶ ὅτι «*ἔγραψεν εἰς ἱστορίαν ὁλόκληρον ὅλους τοὺς πολέμους τοῦ Σουλτὰν Σελήμ, καὶ αὐτὸν τῆς Αἰγύπτου· καὶ ἀπὸ τὸ Βιβλίον ἐκείνου ἐμεταγλώττισθησαν τοῦτα ὅποδ ἡμεῖς ἐδῶ γράφομεν, τὰ ὅποια εὗρομεν, ὡς εἴπομεν, εἰς ἕνα Φράγκικον*». Ἀλλ' ἡ ἀντίστοιχος περικοπὴ παρὰ Γιονίου, ἐξ ἧς προέρχονται τὰ ἀνωτέρω ὑπὸ Νεκταρίου γραφόμενα, ἔχει ὡς ἑξῆς : «... Cuius legationis principem locum obtinebat Jachis, vir militaris, et Cadilescher, maiore sacerdotio et sacrarum literarum cognitione insignis. Hic postea huius belli commentaria conscripsit, quae nos Italico sermone donata perlegimus¹²²». Λέγει δηλαδὴ ὁ Γιονίου, ὅτι τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ καντλεσκέρη τούτου, ἅτινα βεβαίως δὲν θὰ ἠδύνατο ν' ἀναγνώσῃ ἐν πρωτοτύπῳ, μεταφρασθέντα, — ὑπ' ἄλλον βεβαίως — εἰς τὴν ἰταλικὴν, ἀνέγνωσε (perlegimus), οὐχὶ δὲ ὅτι αὐτὸς ὁ Γιονίου μετέφρασε ταῦτα καὶ συνεχρότησεν οὕτως

¹¹⁹) Ἐθν. Βιβλιοθ. Ἱστορ. 2412, 2ο. Τὸ ἔργον ἀνετυπώθη ἔπειτα ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν ἀπάντων τοῦ συγγραφέως τῷ 1578 (= Ἐθν. Βιβλ. Ἱστορ. 2411, 4ο).

¹²⁰) La prima [seconda e terza] parte dell'histoire del suo tempo, di Mons. Paolo Giovio vescovo di Nocera, tradotte per M. Lodovico Domenichi, in Fiorenza MDLI-MDLIII, τόμ. I-III (= Ἐθν. Βιβλ. Ἱστ. 2414, 8ο).

¹²¹) Ἀλλὴν ἰταλικὴν μετάφρασιν τοῦ ἔργου δὲν γνωρίζομεν.

¹²²) *Pauli Jovii, Historiarum sui temporis tomus primus, Florentiae 1550, σ. 276.*

ἐξ αὐτῶν καὶ μόνων τὸ ἀντίστοιχον μέρος τοῦ ἔργου του· πιθανὸν βεβαίως νὰ ἦντησεν ἐξ αὐτῶν πολλά, δι' ὃ καὶ ἀναφέρει ταῦτα ὡς μίαν τῶν πηγῶν του¹²³, ἀλλὰ τὸ ἔργον του, φέρον ζωηράν τὴν σφραγίδα τῆς προσωπικότητός του, εἶναι προφανές, ὅτι ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ δύναιται νὰ χαρακτηρισθῇ, ἔστω καὶ κατὰ τὸ ἀντίστοιχον μέρος, ὡς ἀπλῇ μεταφρασὶς τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ εἰρημένου καντιλεσκέρη, ὡς ἐξέλαβε τοῦτο ὁ Νεκτάριος.

Ὅσα παραλαμβάνει ὁ Νεκτάριος, ἦτοι τὰ περὶ τῶν ἐν Ἀνατολῇ πολέμων τῶν Τούρκων σουλτάνων Βαγιαζήτ καὶ Σελήμ, ἐκθέτει ὁ Γιονίῳ εἰς τὸν πρῶτον τόμον τοῦ ἀνωτέρου μνημονευθέντος ἔργου αὐτοῦ¹²⁴ ἀπὸ τῆς σελ. 187 (στίχ. 15) τοῦ βιβλίου XIII κ.εξ., ἐν παρεκβάσει βεβαίως, ἅψ' οὐ τὸ κύριον θέμα του εἶναι ἡ ἐξιστόρησις τῶν ἐν τῇ Δύσει συμβάντων¹²⁵.

Καὶ τὰ μὲν ἀπὸ σ. 312-339 τῆς «Ἐπιτομῆς» ἐκτιθέμενα περὶ τῆς ἐν Περσίᾳ αἰρέσεως τοῦ Τεχλῆλ μέχρι καὶ τῆς μάχης τοῦ Σελήμ πρὸς τὸν πατέρα του Βαγιαζήτ παρέλαβεν ὁ Νεκτάριος ἐκ τοῦ βιβλίου XIII σ. 187¹⁵-203 τῆς συγγραφῆς τοῦ Γιονίου. Τὰ ἐν συνεχείᾳ (σ. 339-368) ἐξιστορούμενα περὶ τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ Σελήμ εἰς σουλτάνον καὶ τῆς εἰς Περσίαν ἐκστρατείας αὐτοῦ παρέλαβεν ἐκ τοῦ βιβλίου XIII σ. 204-222, παραλειφθέντος μόνον τοῦ τέλους τούτου (σ. 222-230), ἐνθα γίνεται λόγος περὶ Περσῶν καὶ Ἀρμενίων, ἐν συνεχείᾳ δὲ περὶ τῶν γεγονότων τῆς Δύσεως, περὶ ὧν καὶ τὰ ἐπόμενα δύο βιβλία XV καὶ XVI (σ. 231-272), ἅτινα προφανῶς διὰ τοῦτο παρέλειψεν ἐπίσης ὁ Νεκτάριος. Τὰ ἐκτιθέμενα ἀκολούθως (σ. 368-409) περὶ τῆς εἰς Αἴγυπτον ἐκστρατείας τοῦ Σελήμ εἶναι εἰλημμένα ἐκ τοῦ βιβλίου XVII (σ. 272-292)¹²⁶. Τέλος δὲ τὰ περὶ τῆς ἀλώσεως τοῦ Καίρου (1517) καὶ τῆς

¹²³) Καὶ ἄλλας πηγὰς αὐτοῦ περὶ λεπτομερειακῶν τινων γεγονότων ἀναφέρει ἀλλαχοῦ τοῦ ἔργου του ὁ Γιονίῳ· οὕτω π.χ. ἐν σ. 210 στηρίζεται εἰς μαρτυρίαν τοῦ Antonius Utrius Ligur, ἀναφέρων ὁμοίως ὅτι καὶ οὗτος «de his rebus commentaria ad Leonem Pontificem conscripsit».

¹²⁴) Ἡ παραβολὴ τοῦ κειμένου τοῦ Νεκταρίου ἐγένετο ἀπ' εὐθείας πρὸς τὸ λατινικὸν πρωτότυπον, εἰς ὃ καὶ παραπέμπομεν ἐφεξῆς (= Jovius, ἐνθ' ἄνωτ.), οὐχὶ ὁμως καὶ πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου χρησιμοποιηθεῖσαν ἰταλικὴν μετάφρασιν τοῦ ἔργου, διότι ὁ πρῶτος τόμος αὐτῆς, περιέχων τὰ βιβλία I-XVIII, δὲν ἀνευρίσκεται σήμερον εἰς τὴν Ἑθν. Βιβλιοθήκην. Ἀλλ' οὐδεμίᾳ ἀμφιβολίᾳ, ὅτι ἡ ἰταλικὴ μετάφρασις αὕτη ἀποδίδει πιστῶς τὸ λατινικὸν πρωτότυπον, ὡς προκύπτει καὶ ἐκ τῆς συμφωνίας τούτου πρὸς τὰ ἐν «Ἐπιτομῇ».

¹²⁵) Τὴν παρεμβολὴν ταύτην δικαιολογεῖ καταλλήλως ὁ Γιονίῳ ἀρχόμενος τῆς περὶ τῶν συμβάντων τούτων διηγήσεως αὐτοῦ (Pauli Jovii, ἐνθ' ἄνωτ. τόμ. I, βιβλ. XIII σ. 187¹⁵-16).

¹²⁶) Τὸ περὶ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ Μαμελούκων μέρος τοῦ βιβλίου τούτου (σ. 277¹-279¹⁰) παρέλαβεν ὁ Νεκτάριος, ὡς ἐλέχθη ἤδη, μεταθέσας αὐτὸ εἰς τὸ τέ-

ἱποταγῆς ὁλοκλήρου τῆς Αἰγύπτου εἰς τοὺς Τούρκους, ἔνθα τερματίζει τὴν διήγησίν του ὁ Νεκτάριος (σ. 410-431), παρέλαβεν οὗτος ἐκ τοῦ ἐπομένου βιβλίου XVIII σ. 292-311¹²⁷, παραλειφθέντος μόνον τοῦ τέλους τοῦτου (σ. 311-322), ἔνθα ὁ Γιονίο ποιεῖται λόγον περὶ τῶν νέων πολέμων τοῦ Σελήμ εἰς τὴν Περσίαν κλπ., εἰς οὓς δὲν ἐπεξέτεινε τὴν διήγησίν του ὁ Νεκτάριος· σημειωτέον, ὅτι τὸ ἐν σ. 294₈-295₃₁ τοῦ βιβλίου τοῦτου κεφάλαιον περὶ τῶν ἐν Μέμφιδι καὶ Καίρῳ ἀρχαιοτήτων δὲν ἔκρινε, φαίνεται, σκόπιμον ὁ Νεκτάριος νὰ παραλάβῃ ὥς ἔχει ὁμοῦ μετὰ τῶν ἄλλων αὐτόθεν, ὥς ἐλέχθη¹²⁸, εἰλημμένων ἐν τμήματι Δ' σ. 255-260 τῆς «Ἐπιτομῆς»¹²⁹, τὰ δὲ ἐν σ. 301₁₈₋₁₄ περὶ τῶν Ἀράβων τῆς ἐρήμου γραφόμενα παρέχει τελείως ἐξηλλαγμένα καὶ δι' ἰδίων παρατηρήσεων ἐπηξημένα μεταθέσας αὐτὰ εἰς τὸ τέλος τῆς «Ἐπιτομῆς» (σ. 434-438).

Τὰ ἀνωτέρω ὑπὸ Νεκταρίου παραλαμβανόμενα δύνανται νὰ χαρακτηρισθῶν μᾶλλον ὥς ἐλευθέρᾳ μὲν, ἀκριβῆς ὅμως μετάφρασις τῶν ὑπὸ τοῦ Γιονίο γραφέντων παρὰ ὥς διασκευὴ τούτων, ὧν τηρεῖ καὶ τὴν αὐτὴν ἐν τῇ ἐκδόσει σειρὰν¹³⁰ συντμήσεις τοῦ πρωτοτύπου παρατηροῦνται πολὺ σπανίως¹³¹, ὀλίγιστα δ' ἔξ ἄλλου εἶναι καὶ αἱ ἐκτενέστεραι ἀναπτύξεις¹³² ἢ προσθήκαι¹³³ αἱ ὀφειλόμεναι εἰς τὸν Νεκτάριον.

λος τοῦ προηγουμένου τμήματος Δ' (σ. 302-306 καὶ 308-310) τῆς «Ἐπιτομῆς» (βλ. ἀνωτέρω σ. 318-319).

¹²⁷) Τὰ ἐν σ. 302₅₀-304₅₃ καὶ 307₁₃-308₅ περὶ τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῶν χωρῶν αὐτῆς γραφόμενα ἐλήφθησαν, ὥς εἶπομεν (βλ. ἀνωτ. σ. 312), εἰς τὸ τμήμα Δ' σ. 255-260, ὅπου μετετέθησαν (παραλειφθεισῶν μόνον τῶν ἀπὸ σ. 305₁-307₁₂ καὶ 308₅₋₅₂ περικοπῶν).

¹²⁸) Βλ. τὴν προηγουμένην ὑποσημείωσιν.

¹²⁹) Πρβλ. τὰ ἐν «Ἐπιτομῇ» σ. 265 γραφόμενα, ὅτι τὰ μαρτύρια τοῦ πλούτου τῶν ἀρχαίων βασιλέων τῆς Αἰγύπτου «ἐπὶ πολυκαιρίας ἡφραγίσθησαν καὶ νὰ τὰ λέγῃ τινὰς φαίνονται ὡς παραμύθια», διὰ τοῦτο δὲ ὁ λόγος θὰ περιορισθῇ μόνον εἰς τὰς πυραμίδας.

¹³⁰) Ἐν «Ἐπιτομῇ» σ. 405 προτάσσεται μόνον τὸ κεφάλαιον «Τάξις πολεμικῇ τοῦ φουσσάτου τοῦ Σελήμ» τοῦ ἐπομένου ἐν σ. 405-409 «Τάξις πολεμικῇ τοῦ φουσσάτου τοῦ Τουμούτπεη», ἐν ᾧ παρὰ Γιονίο φέρονται ταῦτα ἀντιστρόφως (Jovius I, βιβλ. XVII σ. 290₃₆₋₅₃ καὶ 290₅₃₋₂₉₂).

¹³¹) Οὕτως ἀναγράφονται μόνον περιληπτικώτερον τὰ ὑπὸ τοῦ Γιονίο ἐκτενέστερον ἐκτιθέμενα ἐν «Ἐπιτομῇ» σ. 318-319 (= Jovius I σ. 189₁₃-191₄₁), σ. 322-323 (= Jovius I σ. 193₁₃-194₄₀), σ. 345-346 (= Jovius I σ. 206₁₅-207₃₆), σ. 362 (= Jovius I σ. 214₄₈-215₂₁), σ. 363 (= Jovius I σ. 215₃₀-217₂₂), σ. 364-368 (= Jovius I σ. 217₁₉-221₉) καὶ σ. 431 (= Jovius I σ. 309₂₁-310₃₅).

¹³²) Οὕτως οἱ λόγοι τῶν πρέσβων τοῦ Σελήμ πρὸς τὸν Καμψὼν (Jovius I σ. 280₈₋₁₄) ἀναπτύσσονται ἐκτενέστερον ἐν «Ἐπιτομῇ» σ. 378.

¹³³) Τοιαῦτα προσθήκαι εἶναι τὰ ἐν «Ἐπιτομῇ» σ. 351-352 γραφόμενα περὶ τῆς θεοῦθεν (!) δεδομένης αυτοκρατορίας τῶν Ὀθωμανῶν (παρὰ Jovius

ριον. Δείγματος χάριν παραθέτομεν κατωτέρω τὴν ἀρχὴν τῆς μεταφράσεως τοῦ Νεκταρίου μετὰ τῆς ἀντιστοίχου περικοπῆς τοῦ Giovio.

P. Jovii, Histor. lib. Νεκταρίου, Ἐπιτομή Ἱε-
XIII, t. I, σ. 187 (στ. ροκ. Ἱστορ. (ἔκδ. γ', 1758)
15-30). σ. 312-313.

«Post bellum Peloponesiacum quo (ut supra memoravimus) Naupactus, Coron, Pylus, Crysseum, Methoneque Turcarum armis cesserunt, quum Veneti reddita Neritho, quam ad Leucadem vi ceperant, aut thore Andrea Grillo, cum hoste pacem pepigissent, Baiazetes in posterum Europa abstinuit, toto animo in Asiam versus, ut illinc novis bellorum motibus occurreret, quibus sub adventum Techellis novi Prophetiae viri apud eas gentes admirabilis, jam tum Lycaconiae & Carpathociae urbes agitabantur magno quidem commodo Venetorum et Hungarorum, quibus Baiazetes, nisi Asiatico tumultu revocalus, pacem nequaquam daturus esse credebatur.

Erat autem Techellis origine Persa regiae gentis cognatione antea clarus, sed longe illi ma-

«Ἀφ' οὗ ὁ Σουλτὰν Μπαγιαζήτ ἐπῆρεν ἀπὸ τοῦς Βερετζάνους τὴν Ναύπακτον, τὴν Μοθώνην, τὴν Κορσώνην, καὶ ἄλλους τόπους πολλούς, ἔκαμεν ἀγάπην μὲ τούτους, διότι ὁ καιρὸς καὶ τὰ ρέα συμβάντα ποίγματα εἰς τὴν Ἀνατολήν τὸν ἀνάρχαζαν γὰ ἀφίση τοὺς πολέμους τῆς Ἀσείας καὶ γὰ γυρίση εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἐπειδὴ ἐκεῖ ἐσηκώθη ἓνας μέγας καὶ θαυμαστός ἀνθρώπος, Τεχλήλ τὸ ὄνομά του, λέγωντας ἑαυτὸν νέον Προφήτην, καὶ ἐσύγχιζε τοὺς τόπους τῆς Ἀνατολῆς, κάνωντας μὲ τὰ λόγια του γὰ τοῦ ἀκολουθοῦσι πολλοί, καὶ τοῦτο ἔδωσε μεγάλην ἀνάπανσιν καὶ εὐρίστην ἀπὸ τοὺς πολέμους τοῦ Σουλτὰν Μπαγιαζήτ τῶν Βερετζάνων, καὶ τῶν Οὐγγρων.

Περὶ τοῦ Τεχλήλ τοῦ νέου Προφήτου. Οὗτος λοιπὸν ὁ Τεχλήλ ἦτον Πέσης τὸ γένος, περίφημος καὶ λαμπρὸς ἀνθρώπος διὰ τὸ γὰ εἶναι ἀπὸ γένος βασιλικόν περισσό-

σ. 209 οὐδὲν λέγεται) ἐν σ. 355 φέρονται ἐπίσης: «ἄμως, ἢ οὔτως ἢ ἄλλως, ἔτσι εἶναι δίκαιον γὰ παθαίνουν ὅσοι εἶναι προδόται τῆς ζωῆς τῶν ἀθθεντῶν τως διότι καὶ ὁ Δαβὶδ ἐφόνευσεν τὸν φορέα τοῦ Σαούλ, καλὰ καὶ ὁ Σαούλ γὰ ἦτον ἐχθρὸς του, καὶ ἐκεῖνος ὁποῦ τὸν ἐφόνευσεν γὰ τὸν ἐφόνευσεν διὰ ἀπεθαμμένον», ὅτινα δὲν ἔχει ὁ Jovius σ. 211 τέλος ἐν σ. 386 κατακρίνεται ὁ Καμυρών, «... ὁ ὁποῦς ἦτον ἀνθρώπος εὐδαίμων καὶ μακαριστὸς Ἀθθέντης, εἴαν ἦθελε γὰ κάθηται εἰς τὴν Ἀθθεντείαν του εὐρηγικός, καὶ εἰς τὸ γηραιόν του, ὡς καὶ εἰς τὴν νεότητά του, καὶ γὰ μὴ θέλῃ γὰ δοκιμάσῃ τῆς Τύχης τὰ παιγνίδια, ἢ ὁποῖα, ταῖς περυσίαις φθοαῖς, γελᾷ τὸν ἀνθρώπον μὲ τὰ στριφοκυλισματὰ της», περὶ ὧν οὐδὲν γράφει ὁ Jovius σ. 283. Σημειωτέον, ὅτι καὶ πᾶσαι αἱ ἐν τῇ «Ἐπιτομῇ» ἐπιγραφαὶ τῶν κεφαλαίων ἔχουν τεθῇ ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου, διότι ἑλλείπουν ἐκ τοῦ πρωτοτύπου.

jorem famam & claritudinem addiderant studia literarum, vitae integritas, & summa religio, ob quae postea divini vatis nomen promeruit. Fuerat Aiduris cognomento Harduellis discipulus, viri doctrina & probitate insignis, quem Jacurhus Chiorzejnai (id est Persica lingua strabo), magni Usumcassanis filius crudeliter interfecit. De quo Harduelle breviter aliquid memorandum existimavimus, . . . » κλπ.

τερον εθνημίσθη καὶ ἐλαμπρόνθη τὸ ὄνομά του, διὰ τὸ νὰ εἶναι καθαροῦ βίου ἄνθρωπος καὶ πολλὰ γραμματισμένος καὶ νὰ τὸν λογιάζουσιν ὅλοι ἄνθρωπον εὐσεβῆ εἰς τὴν πίστιν τως. Οὗτος λοιπὸν ἦτον μαθητὴς τοῦ Χαηντάρ Ἀρδουήλ τὸ ἐπὶ κλην, ἄνθρωπος καὶ οὗτος βίου καθαροῦ καὶ γραμματισμένος· τὸν ὅποιον ἐφόνευσεν ὁ υἱὸς τοῦ Οὐζούμ Κασούμ, ὁ Γιακούμπ, ὁ λεγόμενος Κιόρ Τζεηλάτ, ὁποῦ λέγεται, κατὰ τὴν Περσικὴν γλῶσσαν, στραβὸς ἀπὸ τὸ ἔνα ἄμμάτι. Ἀλλὰ φαίνεται μου νὰ εἰποῦμεν πρῶτον ὀλίγα τινὰ περὶ τούτου τοῦ Χαηντάρ, . . . » κλπ.

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου τοῦ Γιονίο παραλαμβανόμενα¹³⁴, ἅτινα ἐκτείνονται, ὡς ἐλέχθη, μέχρι τῆς σ. 431 τοῦ τμήματος Ε΄, ὁ Νεκτάριος περιέλαβεν ἐν συνεχείᾳ δύο κεφάλαια (σ. 432-434), ἐν οἷς παρέχει λίαν ἐνδιαφερούσας εἰδήσεις ἐκ παραδόσεως διασωθείσας περὶ τοῦ ἐν Πελοποννήσῳ χριστιανοῦ «μεγάλου ἄρχοντος» Τζερντοτᾶ ἢ Τζερντοτάμπε¹³⁵ τοῦ συνεκστρατεύσαντος εἰς Αἴγυπτον μετὰ τοῦ σουλτάνου Σελήμ καὶ μεσολαβήσαντος παρὰ τούτῳ, ἅμα τῇ

¹³⁴) Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι ὁ Γιονίο ἐχρησίμευσεν ὡς πηγὴ καὶ ἐτέρου Ἑλληνος χρονογράφου (1590), τοῦ Κρητὸς Γεωργίου Κλόντζα· πρβλ. Σπ. Λάμπρου, Ὁ Μαρκανὸς κωδὶξ τοῦ Κρητὸς Γεωργίου Κλόντζα, «Νέος Ἑλληνισμὸς» τόμ. 12 (1915) σ. 41-52 (βλ. σ. 44-45).

¹³⁵) Ὁ Τζερντοτάμπε οὗτος φαίνεται ὅτι εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν ἐν βραχεὶ χρονικῷ σωζόμενῳ εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 282 (φ. 185V) κώδικα τῆς ἐν Ἀγ. Ὁρεὶ μονῆς Διονυσίου μνημονευόμενον «εὐσεβέστατον ἄρχοντα» Ἰωάννην Τζερντοτάν, ἀνακαινιστὴν τῆς μονῆς Ταξιαρχῶν (Αἰγίου) καὶ θανόντα τῇ 15 μαρτίου ἱ.λ.θ. (=1531) ἐν Κορίνθῳ (Σπ. Λάμπρου, Βραχέα Χρονικά, ἐκδ. ἐπιμελείᾳ Κ. Ἀμάντου [Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας τόμ. Α' τευχ. 1], ἐν Ἀθήναις 1932, ἀριθ. 19, σ. 37), ὡς παρετηρήθη ἤδη ὑπὸ Κ. Ἀμάντου (αὐτόθι σ. ιζ'). Ἡ περὶ τῆς ἐπὶ σουλτάνου Σελήμ ἀκμῆς αὐτοῦ παράδοσις διεσώθη μέχρι τῶν χρόνων ἡμῶν· βλ. Γεωργίου Παπανδρέου, Καλαβρυτινὴ Ἐπετηρίς, ἥτοι πραγματεία περὶ τῆς ἱστορικῆς τῶν Καλαβρυτῶν ἐπαρχίας ἀπὸ γεωγραφικῆς, τοπογραφικῆς, ἀρχαιολογικῆς καὶ ἱστορικῆς ἀπόψεως, ἐν Ἀθήναις 1906, σ. 279-280, ἐνθα καὶ πολλὰ ἄλλα περὶ τούτου καὶ τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ κατὰ παράδοσιν εἰδήσεις· πρβλ. καὶ Λῆνον Πολίτην, Ἡ μονὴ Ταξιαρχῶν Αἰγίου, «Ἑλληνικά» τόμ. 11 (1939) σ. 77.

κατακτήσει τῆς Αἰγύπτου, ὑπὲρ τῶν ἐν Καίρῳ μοναχῶν τοῦ Σινᾶ πρὸς ἀναγνώρισιν καὶ ἀνανέωσιν τῶν προνομίων τῆς μονῆς διὰ νέου ὁρισμοῦ ἐκδοθέντος ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ σουλτάνου.

Τὰ δύο τελευταῖα κεφάλαια τοῦ τμήματος Ε΄, δι' ὧν περατοῦται καὶ ἡ ὅλη συγγραφή, εἶναι τὸ «*Περὶ τῶν ἐρημιτῶν Ἀράβων τῶν τριγύρου τοῦ ὅρους Σινᾶ*» (σ. 434-438), ὅπερ ἀφορμᾶται μὲν πιθανῶς, ὥς ἐλέχθη ἤδη¹³⁶, ἐκ τῶν ὑπὸ Γιονίῳ (ἐνθ' ἀνωτ. σ. 301₁₈₋₄₄) γραφομένων, περιλαμβάνει ὅμως κυρίως ἰδίᾳς τοῦ συγγραφέως ἕξ ἀμέσου γνώσεως παρατηρήσεις, καὶ τὸ ὀλιγόστιχον «*περὶ τῶν σκλάβων τοῦ μοναστηρίου*» κεφάλαιον (σ. 438), ὅπερ εἶναι εἰλημμένον, ὥς δηλοῦται, ἐκ τοῦ «Ἀραβικοῦ χρονογράφου» τοῦ ἀφηγουμένου τὰ κατὰ τὴν ὑπὸ Ἰουστινιανοῦ κρίσιν τῆς μονῆς, ὁπόθεν ἐλήφθησαν, καὶ τὰ ἐν τμήματι Β΄ σ. 146-154 γραφόμενα, περὶ οὗ ἐλέχθησαν ἤδη τὰ δέοντα ἐν οἰκείῳ τόπῳ¹³⁷.

Γ. ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΟΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ ΤΗΣ «ΕΠΙΤΟΜΗΣ»

Ἡ ἐπιχειρηθεῖσα εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον ἀνάλυσις τῶν περιεχομένων τῆς «Ἐπιτομῆς» καὶ ἡ ἔρευνα τῶν πηγῶν αὐτῆς ὑπῆρξε κατ' ἀνάγκην διεξοδική, ἔνεκα τοῦ πλήθους καὶ τῆς μεγάλης ποικιλίας αὐτῶν. Ἐὰν θελήσωμεν νῦν νὰ συγκεφαλαιώσωμεν τὰ κυριώτερα πορίσματα τῆς ἡμετέρας ἐρεῦνης, θὰ καταλήξωμεν εἰς τὰ ἀκόλουθα :

Ἐκ τῶν περιεχομένων τῆς «Ἐπιτομῆς» τὰ μὲν ἀναφέρονται γενικώτερον εἰς διαφόρους περιόδους τῆς ἱστορίας τῶν ἀνατολικῶν λαῶν τὰ δὲ εἰς τὴν ἱστορίαν εἰδικῶς τῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ. Καὶ τὰ μὲν πρῶτα εἶναι πάντα εἰλημμένα ἐκ γνωστῶν καὶ ἐκδεδομένων ἤδη ἱστορικῶν πηγῶν, ἥτοι τὰ τῆς ἱστορίας τοῦ Μωϋσέως καὶ τῶν Ἑβραίων (=τμήμα Α΄ σ. 5-74) ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τὰ τῆς ἱστορίας τῶν Αἰγυπτίων (=τμήμα Δ΄ σ. 233-254) ἐκ τοῦ Ἡροδότου κυρίως, τὰ τῆς ἱστορίας τῶν Ἀράβων καλιφῶν τῆς Βαγδάτης (αὐτόθι σ. 267-301) ἐκ τῆς χρονογραφίας τοῦ Ἀραβος Makin (κατ' ἐπιτομὴν) καὶ τὰ τῆς ἱστορίας τῶν Μαμελούκων σουλτάνων τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς ὑπὸ Σελὴμ τοῦ Α΄ κατακτήσεως ταύτης (αὐτόθι σ. 254-261, 302-311 καὶ τμήμα Ε΄ σ. 312-431) ἐκ τοῦ Ἰταλοῦ ἱστορικοῦ Paolo Gionio (κατὰ μετάφρασιν). Ταῦτα, ὥς εἶναι ἐπόμενονον, οὐδὲν τὸ νέον προσφέρουν εἰς τὴν ἔρευναν. Τὰ ἀναφερόμενα ὅμως εἰς τὴν μονὴν εἰδικώτερον τοῦ Σινᾶ (=τμήματα Β΄ καὶ Γ΄, σ. 75-232) εἶναι τοῦναντίον ἱκανῶς ἐνδιαφέροντα. Ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τὰ ἐκ τοῦ Makin

¹³⁶) Βλ. ἀνωτέρω σ. 322.

¹³⁷) Βλ. ἀνωτέρω σ. 301-303.

(ἡ Εὐτυχίου Ἀλεξανδρείας;) περὶ τῆς κτίσεως τῆς μονῆς (σ. 141-154 καὶ 438) καὶ τὰ ἐξ ἀγιολογικῶν κειμένων, γνωστῶν καὶ ἄλλοθεν, εἰλημμένα, οἷα τὰ τοῦ Ἀμμωνίου καὶ Νείλου (σ. 79-141) καὶ τὰ περὶ τῶν ἄλλων ἐν Σινᾷ ὁσίων (σ. 206-212), πάντα σχεδὸν τὰ λοιπὰ, ὡς προερχόμενα ἐξ ἀνεκδότων ἢ ἀγνώστων ἄλλοθεν πηγῶν, ἔχουν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν καὶ σήμερον ἀκόμη. Τοιαῦτα δ' εἶναι μάλιστα αἱ ἐκδόσεις τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Σινᾶ (σ. 163-167), τοῦ ὁρισμοῦ τοῦ Ἰουστινιανοῦ (σ. 176-181), τοῦ ἀχτιναμὲ τοῦ Μωάμεθ (σ. 271-273) καὶ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Γενναδίου Σχολαρίου (σ. 225-232), αἱ ἐξ ἀνεκδότων κωδίκων ἀναγραφαὶ τῶν ἀρχιεπισκόπων τοῦ Σινᾶ (σ. 221-223), τῶν χρονολογιῶν τῶν εἰς τοῦτο παραχωρηθέντων ὑπὲρ τῶν καλιφῶν τῆς Λιγύπτου προνομιακῶν ὁρισμῶν (σ. 307) καὶ τῶν κατὰ καιροὺς κινδύνων τῆς μονῆς (σ. 187-198), πάντα ταῦτα προερχόμενα ἐξ ἀνεκδότων πηγῶν, τέλος δὲ αἱ περὶ προσώπων καὶ πραγμάτων τῆς ἐποχῆς τοῦ συγγραφέως εἰδήσεις αἱ παρεχόμεναι εἴτε ἐξ ἀμέσου γνώσεως (ὡς ἡ περιγραφὴ τοῦ Σινᾶ σ. 154-176, τοῦ Νείλου σ. 261-267 καὶ τῶν Ἀράβων τῆς ἐρήμου σ. 434-438), εἴτε ἐκ παραδόσεως (ὡς τὰ περὶ τῶν κατὰ καιροὺς θαυμάτων ἐν Σινᾷ σ. 199-205, τῶν νέων ἐν αὐτῷ ὁσίων σ. 212-214 καὶ τοῦ Τζενοτάμπεη σ. 432-434), εἴτε ἐκ συγχρόνων μαρτυριῶν (ὡς αἱ σχέσεις μεταξὺ Σινᾶ καὶ πατριαρχείου Ἱεροσολύμων σ. 215-221). Εἶναι δὲ ἡ σημασία αὐτῶν ἐπὶ τοσοῦτον μεγαλυτέρα, ἐφ' ὅσον ἡγνοήθησαν ἐξ ὁλοκλήρου ἢ ἐν μέρει, ὡς ἐδείχθη ἥδη, ὑπὸ τῆς νεωτέρας ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης¹³⁸.

Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν τῶν περιεχομένων τῆς «Ἐπιτομῆς» ὡς ἱστορικῶν πηγῶν. Τὸ ἔργον ὅμως, ὡς ἐλέχθη ἥδη ἐξ ἀρχῆς, δεόν νὰ ἐξετασθῇ καὶ καθ' ἑαυτό, ὡς πνευματικὸν δημιούργημα τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν συνεγράφη. Ὡς βιβλίον ἡ «Ἐπιτομή» εἶναι ἀρκοῦντως ἰδιόρρυθμον ὅχι μόνον διὰ τὴν ἀσυνήθη ποιητικίαν τῶν περιεχομένων του, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν ἐν γένει χαρακτῆρα αὐτοῦ καὶ τὴν διάθεσιν τῆς ὕλης του: εἶναι ἄρ' ἔγε εἰδικὴ ἱστορικὴ συγγραφὴ περὶ τῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ ἢ εἶναι γενικωτέρα τις χρονογραφία περὶ τῶν ἀνατολικῶν λαῶν;

Εἶναι ἀναμφισβήτητον, ὅτι κύριος σκοπὸς τοῦ συγγραφέως ὑπῆρξεν ἡ ἐκθεσις τῆς ἱστορίας τῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ¹³⁹ τῆς περιεχομένης εἰς τὰ τμήματα Β' καὶ Γ' τοῦ βιβλίου. Τὰ τμήματα ταῦτα εἶναι καὶ

¹³⁸) Βλ. τὰ γραφόμενα ἀνωτέρω εἰς σημ. 65, σ. 306-308, σημ. 95 καὶ 114.

¹³⁹) Καὶ εἰς αὐτὸ τὸ προοίμιον τοῦ ἔργου δηλοῦται σαφῶς (σ. 2), ὅτι «τὸ δὲ παρὸν ἡμεῶν τοιῦτο συγγραμμάτιον, ὅπερ ἐν εἵδει ἱστορίας συνετάξαμεν» διηγεῖται «τὰ κατὰ τὸ ἀγνώριον καὶ θεοβάνιστον ὄρος τὸ Σιναιὸν παλαιόποτε γινόμενα, ἀλλὰ δὴ καὶ τὰ κατὰ τὴν ἐκείσε ἱερὰν τῷ ὄντι σεβασμίαν τε καὶ βασιλικὴν μονήν».

τὰ σπουδαιότερα, διότι ἀπυτελοῦν τὴν πρώτην ἀπόπειραν συγγραφῆς τῆς ἱστορίας τῆς ἀξιολόγου ταύτης μονῆς, ἐπ' αὐτῶν δ' ἐβασίσθησαν ἔκτοτε οἱ πλείστοι τῶν περὶ τοῦ Σινᾶ γραφάντων¹⁴⁰. Ὁ συγγραφεὺς ὁμως δὲν ἠδυνήθη νὰ περιορισθῇ εἰς τὸ κύριον θέμα αὐτοῦ, ἀλλ' ἐπεξετάθη καὶ περὶ αὐτῶν, εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς καθόλου ἱστορίας τῶν περὶ τὸ Σινᾶ χωρῶν, τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Παλαιστίνης, ἣν ἠθέλησε νὰ συνδέσῃ πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς περὶ ἧς πραγματεύεται μονῆς καὶ νὰ ὑποτάξῃ τὸ καθόλου εἰς τὸ ἐπὶ μέρους κατὰ τρόπον προφανῶς βεβιασμένον καὶ προβάλλον λίαν ἀσθενεῖς δικαιολογίας¹⁴¹. Τὸν ἰδιότυπον τοῦτον χαρακτήρα τῆς συγγραφῆς τοῦ Νεκταρίου ὥς πρὸς τὴν ὕλην καὶ τὴν διάρθρωσιν αὐτῆς¹⁴², δυνάμεθα, νομίζω, νὰ ἐξηγήσω-

¹⁴⁰) Ἐκ τῶν νεωτέρων ἱστοριῶν τοῦ Σινᾶ μνημονευτέα ἡ πολλάκις ἤδη ἀναφερθεῖσα ἀρίστη ἐργασία τοῦ Περικλέους Γρηγοριάδου, Ἡ ἱερὰ μονὴ τοῦ Σινᾶ, ἐν Ἱεροσολύμοις 1875. Πολὺ κατωτέρα ταύτης, μοιλονότι ἔκτενests, εἶναι ἡ νεωτέρα ἐργασία τοῦ Κ. Ν. Παπαμιχαλοπούλου, Ἡ μονὴ τοῦ ὄρους Σινᾶ, Ἀθῆναι-Καῖρον 1932. Τὸ βιβλίον τῆς Lina Eckenstein A History of Sinai, London 1921, δὲν εἶδομεν. Συστηματικὴ ἱστορία τοῦ Σινᾶ, παρασκευάζεται ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Κ. Ἀμάντου. Τὴν λοιπὴν ἔκτενῃ περὶ τοῦ Σινᾶ βιβλιογραφίαν βλ. συγκεντρωμένην παρὰ V. Benesovic, Monumenta Sinaitica, fasc. 1, σ. VI - I, X (ἀριθ. 1-672, ἀπὸ ἔτους 373 μ.Χρ. μέχρι 1920) καὶ εἰς τὸ ἀξιόλογον καὶ περιεκτικὸν ἔργον τοῦ M. H. L. Rabino, Le monastère de Sainte - Catherine du mont Sinai, Le Caire 1938, σ. 96-100.

¹⁴¹) Ἐὰν ἀληθεύῃ ἡ γνώμη τοῦ Benesovic, ἐνθ' ἀνωτ. σ. XXX (ἀριθ. 346), ὅτι ἡ περιγραφὴ τοῦ Σινᾶ ἡ γενομένη ἤδη τῷ 1712 ὑπὸ τοῦ Σουηδοῦ Michael Ekenman, Resa i Orienten 1711-1712 (ἐκδόσεμ. ὑπὸ Κ. U. Nylander, Upsala 1889, τόμ. Β' σ. 1-83) βασιζέται ἴσως ἐπὶ τῆς «Ἐπιτομῆς» (τῆς α' ἐκδόσεως τοῦ 1677;), τότε ὁ Ekenman εἶναι ὁ πρῶτος ἐκ τῶν ξένων χρησιμοποιοῦντας τὸ βιβλίον.

¹⁴²) Βλ. ταύτας ἀνωτέρω σημ. 35, 93 καὶ 116.

¹⁴³) Λίαν ἀποκαλυπτικὰ τῶν προθέσεων τοῦ συγγραφέως καὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἀκολουθηθεῖσης μεθόδου ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐκθέσει εἶναι τὰ γραφόμενα ἐν ἀρχῇ τοῦ προοιμίου (σ. 1-2): «Ἐκεῖνοι ὅλοι, ὅσοι ἔγραψαν ἱστορίας, ὕστερον ἀπὸ τὸν Μωϋσῆ, φαίνονται νὰ ὤρῃσαν μέγας τι τοὺς ἀνθρώπους, ἐπειδὴ μὲ τὴν ἱστορίαν δύο τινὰ πραγματεύονται, τὸ μὲν ἵνα μὴ ἀλησμονηθοῦσι τὰ παλαιὰ τῶν ἀνθρώπων ἔργα, τὸ δὲ ἵνα διὰ τῶν ἔργων ἐκείνων διδασκῶσιν οἱ μεταγενέστεροι ὅπως νὰ κυβερνοῦν τὴν ζωὴν τούτην τὴν πρόσκαιρον. Λιὰ τοῦτο ἄλλοι μὲν ἔγραψαν ἀρχαῖότητας πολιτειῶν καὶ βασιλείων, τῶν ὁποίων σκοπὸς ἦτονε, πολιτείαν ἢ βασιλείαν (ὅποῖαν δήποτε) νὰ ἐπαινεσουσιν, ἢ ὅπως ἀπὸ μικρᾶς μεγίστη ἐγίνεκεν ἢ ἀπὸ πενιχρᾶς καὶ πτωχῆς πλουσία, περὶφημος καὶ λαμπρά. Ἄλλοι δὲ πολέμους ἐθνῶν καὶ βασιλείων, σκοπὸν καὶ οὗτοι ἔχοντες ἀρετὴν ἀνθρώπων θαυμάσαι, φρονησιν λέγω καὶ ἀνδρείαν, χωρὶς τὰ ὅποια πόλεμος ἢ νίκη πολέμων δὲν γίνεται. Ἄλλοι δὲ πάλιν ἀπαρίθμησιν μόνον βασιλείων ἔγραψαν, τίς μετὰ τίνα, καὶ πόσον ἐβασίλευσεν ἄλλὰ καὶ οὗτοι ἄλλο τίποτε δὲ ἔκαμαν, παρὰ μίαν ἀπλὴν χρονολογίαν, χρόνους ζωῆς μόνον βασιλείων ἀναμειροῦντες.» Τὰ τρία ταῦτα ἐπιθυμεῖ ὁ συγγραφεὺς νὰ συνδυάσῃ ἐν

μεν μόνον ἐὰν δεχθῶμεν, ὅτι ὁ Νεκτάριος κατὰ τὴν σύνθεσιν τοῦ ἔργου ὑπέστη ζωορὰν τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀπὸ τῶν βυζαντινῶν χρόνων καὶ ἐντεῦθεν τοσοῦτον διαδεδομένων χρονολογικῶν ἔργων.

Πράγματι δέ, ἡ «Ἐπιτομή» ἔχει πολλὰς ὁμοιότητας πρὸς τὰς συν-
ήθεις χρονολογίας καὶ ὡς πρὸς τὴν ὕλην καὶ ὡς πρὸς τὴν μορφήν¹⁴³.
Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὴν ὕλην παρατηροῦμεν ὅτι, ἐνῶ τὸ κύριον θέμα τοῦ
συγγραφέως ἦτο, ὡς ἐλέγχθη, ἡ ἐκθεσις τῆς ἱστορίας τῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ
ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς καὶ ἐντεῦθεν, θέμα δηλαδὴ τοπικῶς καὶ χρο-
νικῶς περιορισμένον, οὗτος ἐπεξέτεινε τὴν ἀφήγησίν του καὶ τοπικῶς,
περιλαβὼν εἰς τὴν συγγραφὴν αὐτοῦ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἑβραίων τοῦ
Μωϋσέως (τιμήμα Α'), τῶν Αἰγυπτίων καὶ Ἀράβων ἡγεμόνων (τιμήμα
Δ') καὶ τῆς κατακτήσεως τῆς Αἰγύπτου ὑπὸ τῶν Τούρκων (τιμήμα Ε'),
καὶ χρονικῶς, ἀρξάμενος ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων τοῦ Μωϋσέως
καὶ τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων βασιλέων, ὅτε ἡ μονὴ δὲν εἶχεν ἰδρυθῆ εἰς-
έτι ἡ δὲ χρονολογικὴ ἀπαρίθμησις τῶν βασιλέων καὶ ἡγεμόνων τοῦ-
των γίνεται ἀκριβῶς κατὰ τὸν τρόπον τῶν ἀπὸ κτίσεως κόσμου χρο-
νολογικῶν ἔργων. Ὡς πρὸς δὲ τὴν μορφήν, ὁ εἰς τὰ τοιαῦτα χρονο-
γραφικὰ ἔργα κυριαρχῶν θερησκευτικὸς καὶ δημόδης χαρακτήρ¹⁴⁴ εἶναι
ἐκδηλὸς καὶ εἰς τὴν «Ἐπιτομήν»: Ὁ συγγραφεὺς—ὅστις ἄλλως τε δὲν
πρέπει νὰ λησμονῇται ὅτι ὑπῆρξεν, ὡς καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν χρονολογί-
κων, μοναχὸς—ἐπιζητεῖ πρῶτον ν' ἀναγάγῃ τὴν ἀπωτέραν αἰτίαν τῶν
ἱστορικῶν γεγονότων, ἅτινα ἀφηγεῖται, εἰς τὴν θαυματουργὸν ἐνέργειαν
τοῦ θεοῦ, τονίζει δὲ τοῦτο μάλιστα ἐμφαντικῶς εἰς τὸ προοίμιον¹⁴⁵.
Ἡ δὲ ἐκλαϊκευτικὴ αὐτοῦ προῳθῆσις ἀφ' ἑτέρου εἶναι προφανής. Μι-
τυρεῖ δὲ ταύτην ὅχι μόνον τὸ γεγονὸς ὅτι ἠλθεύει κατ' ἑξοχὴν πᾶσαν

τῇ ἔργῳ του, ἀλλὰ καὶ συγχρόνως ν' ἀναγάγῃ ταῦτα εἰς ὑψηλοτέραν σφαῖραν
θερησκευτικότητος: «... ὥστε θέλει φανεῖ ὁ λόγος, νὰ καταγίνεται μὲν καὶ περὶ
τὰ τοιαῦτα ὁμοῦ, περὶ τε ἀρχαιοσύνης καὶ βασιλείας καὶ περὶ πολέμων ἐθνῶν καὶ
βασιλέων καὶ ἀκόμη περὶ ἀπαριθμήσεως τινὸς χρονικῆς, πλὴν κατ' ἄλλον τρόπον
ἐνηγλότουν, ὥς προέφημεν...» (αὐτόθι σ. 2).

¹⁴³ Περὶ τῶν κυρίων χαρακτήρων τῶν βυζαντινῶν καὶ τῶν μετέπειτα χρο-
νολογικῶν καὶ τῆς ἀπὸ τῶν καθ'αυτὸ ἱστορικῶν ἔργων διαφορᾶς αὐτῶν βλ.
Κ. Krumbacher, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας, κατὰ μετάφρασιν
ὑπὸ Γ. Σωτηριάδου, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1897, σ. 440 κ.εξ. καὶ 646 κ.εξ.

¹⁴⁴ Βλ. Κ. Krumbacher, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 646.

¹⁴⁵ Περὶ βλ. «Ἐπιτομήν» σ. 2, ἐνθα γράφεται ὅτι «δὲν εἶναι σκοπὸς μὴς νὰ
διηγηθῶμεν ἔργα ἀνθρώπων, ἀλλὰ ἔργα τῆς θείας προνοίας καὶ θείας δυνάμεως διὰ
μέσου τῶν ὁποίων ὁδηγεῖται τῆς εἰς τὴν μέλλουσαν καὶ μακαρίαν ζωὴν» καὶ πε-
ραιτέρω σ. 4: «Σκοπὸς δὲ τῆς ἱστορίας ταύτης εἶναι νὰ δειξῶμεν τὴν ἀρίστην τοῦ
ἀγίου ἐκείνου τόπου καὶ ὅτι εἶναι τιμημένον πρῶτον ἐκ θεοῦ καὶ δευτέρον παρὰ
ἀνθρώπων καὶ ὅτι ὁ Θεὸς τὸ ἐγύλαξεν ἀπὸ πολλοὺς καὶ μεγάλους κινδύνους ἕως τῆς
σήμερον...» κλπ.

ἐν τῇ διηγήσει λεπτομέρειαν, ἥτις θὰ ἠδύνατο νὰ κινήσῃ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ κοινοῦ ἀναγνώστου — τῶν τοιούτων ἀξιοπεριέργων εἰδήσεων προέταξε μάλιστα καὶ πίνακα ἐν ἀρχῇ τοῦ βιβλίου, «*πρὸς περιεργίαν καὶ ὠφέλειαν τοῦ ἀναγνώστου*» — ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπλὴ γλῶσσα καὶ τὸ ἀπέριτον ὕφος τοῦ βιβλίου. Δὲν δύναται βεβαίως νὰ θεωρηθῇ τυχαῖον, ὅτι ἐνῶ πάντα τὰ λοιπὰ συγγράμματα αὐτοῦ — πλὴν τῶν διδαχῶν — συνέταξεν ὁ Νεκτάριος εἰς ἀρχαῖζουσας γλῶσσας, τὴν «Ἐπιτομὴν» συνέταξεν, ὥς φέρεται καὶ εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Α' τμήματος αὐτῆς (σ. 1), «*εἰς κοινὴν γλῶσσαν . . . διὰ τὰ ἀκούεται ἀπὸ κάθε ἀνθρώπου Ἑλληνα*»¹⁴⁶. Ἡ γλῶσσα αὕτη, καίτοι δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένη καὶ λογίων στοιχείων¹⁴⁷, περιέχει δὲ ἀφ' ἑτέρου καὶ ἰδιωματικὰ στοιχεῖα τῆς διαλέκτου τῆς Κρήτης¹⁴⁸, καὶ δὴ τῆς ἀνατολικῆς¹⁴⁹ (ὁπόθεν κατήγετο ὁ συγγραφεύς), ὥς καὶ λέξεις τουρκικῆς¹⁵⁰ ἢ ἰταλικῆς¹⁵¹ προελεύσεως, ἀποτελεῖ ἐν τούτοις καλὸν ὑπόδειγμα τῆς κοινῆς γραφομένης τοῦ 17ου αἰῶνος¹⁵². Τὸ δὲ ὕφος αὐτοῦ, ἀπλοῦν καὶ

¹⁴⁶ Ἀξίαι προσοχῆς εἶναι καὶ αἱ εἰς κοινὴν νεοελληνικὴν παρεχόμεναι ἐν σ. 79-141 καὶ 180-181 μεταφράσεις κειμένων συντεταγμένων εἰς ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Αὗται δεικνύουν πρὸς τοὺς ἄλλοις ὅτι ὁ Νεκτάριος δὲν ἔστειρεῖτο καὶ φιλολογικῆς ἱκανότητος.

¹⁴⁷ Πρβλ. τὴν συχνὴν χρῆσιν τῶν λέξεων *γάρο*, *ἡγουν*, *τε-καί*, *ἐστὶν* (σ. 154), *γοῶν* (σ. 175-287), τῶν ἀπαρεμφάτων (*λέγειν οὐκ ἔχω* σ. 170, *οὐκ ἔχω βεβαιῶσαι* σ. 175) κλπ.

¹⁴⁸ Πρβλ. τὰς λέξεις *γροικῶ* (σ. 77, 100, 287), *δαμονιάρης* (σ. 192), *διαγουμεῖζω* (σ. 79, 192, 197, 323 πολλ.), *κυπαρισσένη* (σ. 155), *μαθιαρένη* (σ. 155, 157) ἐπίσης τοὺς τύπους (θηλ. πληθ.) *κονταρῆς* (σ. 284), *ὀαβῆς* (σ. 290, 338). Ξένους τοῦναντίον πρὸς τὴν κρητικὴν διάλεκτον εὐρίσκομεν τὰς λ. *ἀφεντότε* (σ. 34) καὶ *ἀφεντότες* (σ. 207, 243, 246, 289), *βάρεμα* (= πληγὴ, ἐν Κρήτῃ *βάρισμα*) σ. 367, *πούποτες* (σ. 218), *γαριακισμένος* (σ. 275) κ. ἄ.

¹⁴⁹ Πρβλ. τοὺς τύπους *ἡφεραν* (σ. 397), *ἡφερε* (σ. 413), *ἡλεγαν* (σ. 375), *μερῶν* (σ. 403, 423), *βαρῆς* (ἐπίθ. πληθ. θηλ.) σ. 404, καὶ τὸν συνηθέστατον ἀπαντώμενον (σ. 155, 466 κ. πληθ.) κτητικὸν ἐγκλιτικὸν τύπον *τως* (ἀντὶ *των*).

¹⁵⁰ Πρβλ. τὰς λέξεις *ἀζάπης* (σ. 364, 365, 392), *γεντέκι* (σ. 339), *κονάκι* (σ. 270, 348, 352, 395, 399, 402, 403), *λουρῆς* (σ. 328), *σμαῖδα* (σ. 286, 287, 299), *σερέρι* (σ. 191, 329), *τζελάτης* (σ. 356), *τουπούζι* (σ. 386) κλπ.

¹⁵¹ Πρβλ. τὰς λέξεις *λουιτάριδα* (σ. 321, 340, 366, 381, 383, 387), *σαλιβάρι* (= χαλινός) σ. 250, *σιγοῦρος* (ἐπίθ.) σ. 370, 382 κλπ.

¹⁵² Λέξεις περιέργους διὰ τὸν τύπον ἢ σημασίαν σημειοῦμεν τὰ ἑξῆς: *θεωρητικός* σ. 284, 425 (= θεόρατος), *οἰκονάκι* σ. 270, 352 καὶ *οἰκονεύω* σ. 264, 266 (ἐκ τῶν τουρκ. προσελ. *κονάκι*, *κονεύω* κατὰ συμφυρμὸν πρὸς τὸ οἶκος!), *σιωπιστός* σ. 210 καὶ *σιωπαστῶς* σ. 395 (= σιωπηλός-ώς), *τροφήματα* (σ. 319, 325, 330, 343, 386), *γλυτάνη* σ. 32 (= ;), *ἐγκαίνιον* σ. 466 (= προαίσθησις). Ἐνδιαφέρουσα εἶναι καὶ ἡ συχνάκις ἀπαντωμένη μεταβατικὴ μορφή τῆς συντάξεως τοῦ δὲ ν (ἀρχ. οὐδέν) μετὰ μετοχῆς: *δὲν ἠμποροῦντας* (σ. 13, 14, 305), *δὲν ἔχοντας* (σ. 13, 14), *δὲν ἠξέουστας* (σ. 319), *δὲν λέγοντας* (σ. 355), *δὲν τρώγοντας* (σ. 210) κλπ.

άνεπιτήδευτον, ἀλλὰ ταυτοχρόνως σαφές καὶ ἐπαγωγόν, χαρακτηρίζει λιτότης καὶ ἐνάργεια ἐκφράσεως¹⁵³. Ὁ Νεκτάριος λοιπὸν ἀπηυθύνετο πρὸς τὸν πολὺν λαόν. «Ὅτι δὲ ὑπὸ τοιαύτην ἐκλαϊκευτικὴν ἐποψὴν ἡ «Ἐπιτομή» ἐσημείωσεν ἀληθῶς ἐπιτυχίαν, μιστρουργοῦν αἱ ἄλλαι ἑλληνικοὶ ἐκδόσεις αὐτῆς. Δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι ἡ κυρία ἀξία τῆς «Ἐπιτομῆς» διὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἔγκειται εἰς τὴν ἐπωφελῆ μορφωτικὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν ἤσκησε παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ ἀποβάσα ἐκ τῶν προσηλωμένων ἀναγνωσμάτων του ἐπὶ ἓνα καὶ ἥμισυν περίπτου αἰῶνα¹⁵⁴.

Ἄν ὅμως ἡ «Ἐπιτομή», καθὼς ἐδείχθη ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ἔχη μὲν κύριον πυρῆνα ἱστορικῆς συγγραφῆς, φέρη δὲ ἔκδηλον τὸν χαρακτηρὶς χρονολογίας, ὑπὸ ἐποψὴν ἐν τούτοις ἐπιστημονικοῦ πνεύματος τὸ ἔργον πλεονεκτεῖ κατὰ πολὺ τῶν παλαιότερων ἀφελῶν χρονολογιῶν, καὶ ἀσφαλῶς ἀποτελεῖ πρὸς τὴν νεωτέραν ἑλληνικὴν χρονολογικὴν ἱστοριογραφίαν, ἣτις μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Νεκταρίου ἐξεπροσωπεῖτο κυρίως διὰ τῶν χρονολογιῶν τοῦ Μαλαξοῦ, τοῦ Λωροθέου

¹⁵³) Ἰδοὺ μικρὸν δείγμα τούτου ἐκ τῆς σελ. 160-161: «Ἐκ τούτων τῶν παρθυρίδων πέμπεται μέσα εἰς τὴν ἐκκλησίαν φῶς πολὺ τὸ ὁποῖον τὴν κίνει λαμπροτέραν καὶ ὥραιότεραν καὶ ὡς ἓνα ἄλλον ἐπίγειον οὐρανόν, ἀστράπτοντα μὲ τὸν ποικίλον καὶ διάφορον στολισμὸν ὁποῦ ἔχει. Τὴν δὲ τάξιν καὶ εὐκοσμίαν τῆς καθημερινῆς ἐν αὐτῇ γινομένης ἀκολουθίας καὶ ἱερατείας, καὶ μάλιστα ὅταν ὁ ἀρχιερεὺς λειτουργῇ. ποῖος, ἔχοντας σφάσεις φρενὰς νὰ τὴν ἀκούσῃ καὶ νὰ ἰδῇ καὶ νὰ μὴν εἰπῇ, ὅτι κατὰ ἀλήθειαν ἡ ἐπίγειος ἱερατεία μιμεῖται τὴν οὐράνιον καὶ ἀγγελικὴν; ἡ βλέποντας τοιοῦτον περικαλλέστατον ναὸν μὲ τοιαύτην ἀγγελικὴν κατάστασιν, εὐρισκόμενον εἰς τοιαύτην σκληρὰν καὶ βαθυτάτην ἔρημον, περιτριγυρισμένην καθ' ἑκάστην τὴν μονὴν ταύτην ὑπὸ ἀνιμέρων καὶ ἀγρίων ἀνθρώπων, νὰ μὴν εἰπῇ ὅτι κατὰ ἀλήθειαν εὐρίσκεται ἓνα εὐθαλέστατον κρίνον ἐν μέσῳ πολλῶν ἀκανθῶν; . . . » κλπ. Ἐπίσης ἕτερον ἐκ τῆς σελ. 466: «Εἶναι γὰρ [οἱ Ἄραβες τῆς ἐρήμου] γένος ἀγράμματον καὶ βάρβαρον, χωρὶς νόμους πολιτικούς, χωρὶς κριτάδες, ὅμως εἰς τὴν διαφορὰς τῶν κάνονσιν αἵρετοὺς κριτὰς καὶ κρίνονται οἱ ὁποῖοι ἀποφασίζουσιν ὡς νὰ ἤξεραν τοὺς νόμους τοῦ Ἀρμενοπούλου. Εἶναι δὲ ὅλοι τοῦτοι οἱ ἐρημίται ἄνθρωποι κτηνοτρόφοι καὶ ἄλλην τέχνην δὲν ἠξεύρουσιν, μόνον νὰ τρέφουν ζῶα, περισσώτερον καμήλια, καὶ μὲ ταῦτα νὰ ἀγωγιάζουσι νὰ ἔχουσι ἐκ τῶν ἀγωγίων τὴν τροφήν τῶν . . . » κλπ.

¹⁵⁴) Περὶ τῆς δημοτικότητος τῆς «Ἐπιτομῆς» μαρτυρεῖ προσέτι καὶ ἡ ἐκδοτικὴ ἐπιτυχία τῆς «Περιγραφῆς τοῦ Σινᾶ», ἥς τὰ πλεῖστα καὶ τὰ κυριώτερα κεφάλαια εἶναι εἰλημμένα ἐκ τῆς «Ἐπιτομῆς» τοῦ Νεκταρίου, ὡς παρετήρησεν ἥδη ὁ Μ. Η. Λ. Rabinow, ἐνδ' ἄνωτ. σ. 96, διεπιστάσαμεν δὲ καὶ ἡμεῖς ἐκ λεπτομεροῦς ἐξετάσεως. Ἡ «Περιγραφή» ἐτυπώθη τὸ πρῶτον τῷ 1710, ἀνετυπώθη δὲ τῷ 1727, 1768, 1773, 1778 καὶ 1817 (βλ. ἀναγραφὴν τῶν ἐκδόσεων τούτων ἐν συνεχείᾳ παρὰ Louis Petit, Bibliographie des acoulouthies grecques, Bruxelles 1926, σ. XXXIV-XXXVII). Περὶ τοῦ πρώτου συντάκτου καὶ τῶν μεταγενεστέρων διασκευῶν τῆς «Περιγραφῆς» θὰ διαλάβωμεν ἄλλαχοῦ.

καὶ τοῦ Κιγάλα τῶν μνημονευθεισῶν ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης μελέτης.

Ὡς δείγματα δὲ τῆς τοιαύτης ἐν πολλοῖς διαφαινομένης ἐπιστημονικωτέρας τάσεως τοῦ συγγραφέως ἀναφέρουμεν τὰ ἑξῆς. Ὁ Νεκτάριος, πρῶτον, ποιεῖται σχεδὸν πάντοτε εὐσυνείδητον μνείαν τῶν πηγῶν, ὁπόθεν παραλαμβάνει. Δεύτερον, εἰς τὴν ἐπιλογὴν τούτων προβαίνει μετ' ἰδιαζούσης ἐκλεκτικότητος: παραλαμβάνει ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τῶν πρώτων πηγῶν (Ἡροδότου, Παλ. Διαθήκης κλπ.) καὶ οὐχί, ὥς οἱ χρονογράφοι, ἐκ δευτέρας καὶ τρίτης χειρός, προκρίνει δὲ ὅχι σπανίως ἀνεκδότους πηγὰς ἐπιδιώκων οὕτω τὴν προσφορὰν τοῦ νέου, τὸν κύριον δηλαδὴ σκοπὸν τῆς ἐπιστημονικῆς ζητήσεως. Οὕτως ἐκδίδει ὅχι μόνον ἀνέκδοτα κείμενα ἐκ σπουδαίων χειρογράφων, δυνάμενος νὰ θεωρηθῇ ἐκ τῶν πρώτων νεοελλήνων ἐρευνητῶν κωδίκων, ἀλλὰ καὶ συλλέγει καὶ δημοσιεύει τὸ πρῶτον ἐπιγραφάς, καὶ τοῦτο, ὥς λέγει (σ. 163), «*διὰ θεραπείαν τῶν φιλιστόρων ἀνδρῶν, ὅπου ζητοῦσι τὴν ἱστορίαν ἐρευνητικώτερον*»· καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐνέχει μεγαλυτέραν ἀκόμη σημασίαν, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὁ Νεκτάριος προηγεῖται κατὰ τοῦτο καὶ αὐτοῦ τοῦ Μελετίου Ἀθηνῶν, ὅστις ἐξακρατηρίσθη ὥς ὁ ἐπισημότερος τῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας Ἑλλήνων συλλεκτῶν ἐπιγραφῶν¹⁵⁵. Ἀλλὰ καὶ ἡ μετάφρασις τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου τοῦ Paolo Giovinio ἢ παρατιθεμένη ὑπὸ Νεκταρίου δεικνύει ὅτι αὐτὸς ὑπῆρξεν ἐκ τῶν πρώτων Ἑλλήνων, οἵτινες ἠθέλησαν νὰ καταστήσουν γνωστὰ εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἀναγνωστικὸν κοινὸν τὰ νεώτερα ἱστορικά ἔργα τῆς Δύσεως. Χαρακτηριστικόν, τέλος, εἶναι ὅτι, ἀσχολούμενος μὲ τὴν ἐρμηνείαν δυσ-ἐξηγήτων φυσικῶν φαινομένων, οἷον π.χ. τὸ ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος περιθρύλητον ζήτημα τῆς κατὰ τὸ θέρος ἀνυψώσεως τῶν ὑδάτων («ἀναβίσεως») τοῦ Νείλου (σ. 24-23)¹⁵⁶, γνωρίζει καὶ διδάσκει τὰς ὀρθοτέρας ἐπιστημονικὰς ἀντιλήψεις τῶν χρόνων του¹⁵⁷. Πάντα ταῦτα βε-

¹⁵⁵) Βλ. Σπ. Λάμπρου, Ὁ Μελέτιος Ἀθηνῶν ὡς ἀρχαιοδίφης καὶ στυλοζόπας, «Νέος Ἑλληνομνήμων» τόμ. 3 (1906) σ. 59 κ.ἑξ. Τὸν Νεκτάριον ὡς συλλέκτην καὶ ἐκδότην ἐπιγραφῶν ἀγνοεῖ ὁ Λάμπρος. Ἐν τούτοις: αἱ εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 411 χαρτῶν τεύχος τοῦ ἐν Κων/λει ἀγιοταφικοῦ μετοχίου, γραφέν περὶ τὸ 1700 ὑπὸ Χρυσάνθου Ἱεροσολύμων, φέρονται εἶτεραι «*Ἐπιγραφαὶ παλαιαὶ ἐπὶ λίθων συλλεγεῖσαι ὑπὸ Νεκταρίου Ἱεροσολύμων*» (Ἱ. Παπαδόπουλου - Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. Δ', σ. 417).

¹⁵⁶) Πρὸς τὸ ἄρθρον τοῦ Albert Rehm «Nilschwelle» ἐν Pauly-Wissowa R.E. τ. 33 (1936), σ. 571-590.

¹⁵⁷) Ὑπὸ V. Benesevic, Monumenta Sinaitica, fasc. I, σ. XXVII (ἀριθ. 309), ἀναφέρεται ἡ ἐργασία τοῦ De la Chambre, Discours sur les causes du débordement du Nil, Paris 1665, 4° (=I. umbroso ἐν Mem. della R. Accad. dei Lincei, III σ. 481-2), ὅστις φαίνεται ἔχον σχέσιν καὶ πρὸς τὸ Σινᾶ. Δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι ἐγνώριζε ταύτην ὁ Νεκτάριος γράφων ἐν Σινᾶ ὀλίγον βραδύτερον περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος.

βαίως ἀνυψώνουν τὴν «Ἐπιτομὴν» ὑπεράνω τῶν ἀπλῶν χρονολογικῶν ἔργων καὶ δεικνύουν ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο, ἱστάμενον εἰς τὸ μεταίχμιον μεταξύ χρονολογίας καὶ ἱστορικῆς συγγραφῆς, ἀποτελεῖ ἀξιοσημείωτον σταθμὸν προόδου ἐν τῇ ἀνελίξει τῆς νεοελληνικῆς ἱστοριογραφίας.

Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΙΚΑΣ

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΤΕΡΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

[Οἱ ἀριθμοὶ δεικνύουν τὰς σελίδας· οἱ ἐν παρενθέσει τὰς ἐποσημειώσεις.]

- Ἀγία Ἑλένη 300 (40)
 Ἀγιοποστολῆς Παῖσιος 304-305, 309
 Ἅγιος Σάββας 301 (45)
 Ἀμμόνιος Κανωβίτης 300, 326
 Ἀρμένιοι ἐν Σινᾷ 369
 Ἀρσελαΐτης Γεώργιος 309
- Γαλακτίων καὶ Ἐπιστήμη 309
 Γιόvio Paolo 312, 319-323, 325
 Γραδενίγος Ἀμβρόσιος 296, 297
- Δοσίθεος Ἱεροσολύμων 292 (1), 293 (10), 307 (75)
 Δωρόθεος Μονεμβασίας 292 (3), 330
- «Ἐπιτομή Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας»
 Νεκταρίου: γλώσσα 329· διάδοσις 330· ἐκδόσεις 296-298· ἐκτύπώσεις 295-296· ἐπιστημονικαὶ τάσεις 330-331· κρίσεις περὶ αὐτῆς 292 (9)· περιεχόμενα καὶ πηγαὶ 299 ἐξ., 325-326· ὄφρος 329· χαρακτήρ καὶ ἀξία 325 ἐξ.· χειρόγραφα 298· χρόνος συγγραφῆς 293-294
 Εὐτόχιος Ἀλεξανδρείας 302-4, 318, 326
- Ἰγνάτιος Ρεθύμιος 310
 Ἰουστινιανὸς ἰδρύει μονὴν Σινᾷ 301-304· νεαρά αὐτοῦ (;) ὑπὲρ Σινᾷ 306-8, 326.
 Ἰωακείμ Ἀλεξανδρείας 305 (63)
 Ἰωάννης (ἐπισκ. Σινᾷ) Ἀθηναῖος 308
 Ἰωαννίκιος (οἰκ. πατρ.) Λίνδιος 294
 Ἰωάσαφ (ἐπισκ. Σινᾷ) 294, 310
- Καγιάννης Μάρκος 295 (19)
 Καγγελάριος Ἀλεξάνδρος 297
 Κιγάλας Ματθαῖος 292 (4), 331
 Κύριλλος (ἐπίσκ. Σινᾷ) Κρής 298 (2δ)
- Μακρίν Γεώργιος 302-4, 314-8, 325
 Μαλαξὸς Μανουήλ 292 (3), 330
 Μαργούνιος Μάξιμος 309 (86)
 Μήλιος Σπυρίδων 297 (27, 28)
 Μπουραζέρης Ντελῆς 294
 Μωάμεθ ἀχινάμης ὑπὲρ Χριστιανῶν 312-313, 326
- Νεῖλος ἑπαρχος 300-301, 326
 Νεκταριος Ἱεροσολύμων: βίος καὶ ἔργα 291 (1)· συλλέκτης ἐπιγραφῶν 331.
 Βλ. καί: Ἐπιτομή Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας.
 Νίκανδρος (ἀσκητής) 310 (87)
- Παλαιολόγος Μιχαὴλ 307
 Παλλαδᾶς Ἱερεμίας 305 (64)
- Ρωσσέτης Ἀντώνιος 296 (22)
- Σελήμ Α': πόλεμοι 319-325· ἀνανεοὶ προνόμια Σινᾷ 312 (95), 325
 Σινᾷ μονή: αὐτονομία 306· ἐπιγραφαὶ 306 (65)· ἐπίσκοποι 298 (28), 310 (88, 89)· ἴδρυσις 301-4· ἱστορία 327 (140)· κίνδυνοι 303· παραδόσεις 330 (40), 310· περιγραφὴ 304-6, 326· «Περιγραφή» 298 (28). 330 (154)· προσκυνητάρια 304-5· προστατευτικοὶ ὄρισμοὶ 312-13, 319 (114), 325. σκλάβοι 325.
 Στάνος Ἰωάννης 292 (5)
 Σχολάριος Γεννάδιος 310-11, 326
- Τζεροντάμπτης 324, 326
- Χορτάξης Μελέτιος 295
 «Χρονολόγος ἀραβικὸς» 301-1, 314-318, 325